

**Selçuk Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü**

Arkeoloji Anabilim Dalı

Klasik Arkeoloji Bilim Dalı

Roma Plastik Sanatında Apotheosis

Yüksek Lisans Tezi

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi SUHAL SAĞLAN**

**Hazırlayan
Taygun KOTAN**

154203011003

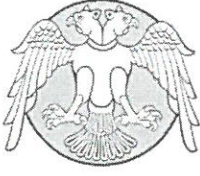
Konya 2018

ÖNSÖZ

İnsanın yaratılışından günümüze kadar her zaman merak ve gizem konusu olan din, sürekli insanların düşüncesine, yaşam şekline, sanat anlayışına ve siyasi yönetimine büyük etkilerde bulunmuştur. Kimi zaman barışların kimi zamanda savaşların birinci aktörü olmuştur. Yaratana yaratılan arasında ki birlikteliğin yolu olan ve kişinin sadece kendi öz benliğinde yer bulması gerektiğine inandığım din, nasıl oluyor da tarih boyunca peygamberler dışındaki insanlar tarafından kitleleri elde etme ve onları şahsi menfaatleri yolunda yönlendirmede tarih boyunca etkili bir araç oldu? Neden insanlar sürekli amaçlarına ulaşmada dini kullandılar? Bu soruların birçok cevabı olabilir. Bende bu çalışmam da bu cevaplardan sadece bir kaçına değindim.

“Roma Plastik Sanatında Apotheosis” konulu bu çalışmamın araştırılmasından yürütülmesine ve düzenlenip yazılmasına kadar her aşamasında bilgi ve deneyimlerinden yararlandığım, sonsuz bir sabırla bana yol gösteren danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Suhal SAĞLAN hocama teşekkürlerimi sunuyorum.

Çalışmalarım ve hayatımda, aldığım tüm kararlarda beni sürekli destekleyen ve yanımda olan, bu dünyadaki en büyük şansım, gücüm, umudum olan ailemin her ferdine saygılarımı sunuyor, hepsini çok seviyorum.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin

Adı Soyadı
Taygun KOTAN

Numarası
154203011003

Ana Bilim / Bilim Dalı
Arkeoloji/ Klasik Arkeoloji

Programı

Tezli Yüksek Lisans

Doktora

Tezin Adı
Roma Plastik Sanatında Apotheosis

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

Taygun Kotan

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Öğrencinin

Adı Soyadı
Taygun KOTAN

Numarası
154203011003

Ana Bilim / Bilim Dalı
Arkeoloji/Klasik Arkeoloji

Programı Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Sihal SAĞLAN

Tezin Adı
Roma Plastik Sanatında Apotheosis

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Roma Plastik Sanatında Apotheosis başlıklı bu çalışma ...30.../...05.../2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı

Dr. Öğr. Üyesi Sihal Sağlan

Dr. Öğr. Üyesi. Zafer KORKMAZ

Dr. Öğr. Üyesi İlker Mete MİMİROĞLU

Danışman ve Üyeler

Danışman

Jüri

Jüri

İmza

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin

Adı Soyadı

Taygun KOTAN

Numarası

154203011003

Ana Bilim / Bilim Dalı

Arkeoloji /Klasik Arkeoloji

Programı

Tezli Yüksek Lisans ☐

Doktora ☐

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Suhal SAĞLAN

Tezin Adı

Roma Plastik Sanatında Apotheosis

ÖZET

“Roma Plastik Sanatında Apotheosis” konulu tezimde, Roma Dönemi kabartmalı eserlerde işlenen İmparator ve İmparatoriçelerin tanrısallaştırılması ele alınmıştır.

Apotheosis; bir insanın ilahlaştırılması ya da tanrılar katına yerleştirilmesi, tanrı ya da tanrıçaların eşliğinde göğe yükselmesi anlamına gelmektedir. Bu kavram ilk olarak tanrıların insanlaştırılması (antropomorfizm) üzerine şekillenmiş daha sonra aynı düşünce sistemi “heros” kavramıyla insanlar ve tanrılar arasında bir kahramanlar kültü olarak kabul görmüştür. Daha sona, Roma İmparatorluk Dönemi’nde kendisini yenileyip, geliştirmiş ve resmiyet kazanmıştır.

Roma, tarihi boyunca birçok farklı kültüre ev sahipliği yapmıştır. Bu da Roma’nın çok zengin bir kültür ve inanç sistemine sahip olmasını sağlamıştır. Bu farklı inanca sahip insanların yönetimini kolaylaştırmak ve bu kültürler arasında birlikteliği sağlamak amacıyla dinde düzenlemeler yapılmıştır. Bu konuda da en önemli düzenlemeleri İmparator Augustus yapmıştır. Augustus; dini, siyasette bir propaganda aracı olarak kullanmıştır. Augustus’un din propagandasıyla da Apotheosis, Roma sanatına girmiştir.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin

Adı Soyadı

Taygun KOTAN

Numarası

154203011003

Ana Bilim / Bilim Dalı

Arkeoloji/ Klasik Arkeoloji

Programı

Tezli Yüksek Lisans ☐

Doktora ☐

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Suhal SAĞLAN

Tezin İngilizce Adı

Apotheosis of Roman in Plastic Art

SUMMARY

In this thesis on Apotheosis in Roman Plastic Arts, the deification of Emperors and Empresses in the Roman relief works was dealt with. Apotheosis; The deification of a person or placement on the level of the gods means that he or she is raised in the presence of God or gods. This concept was first shaped on the anthropomorphism of the gods, and later on as a hero among the people and the gods, with the concept of "heros". Later, in the Roman Empire period, it renewed itself, developed it and became official.

Throughout Roman history, he has hosted many different cultures. This led Rome to have a very rich culture and belief system. Augustus; religion, politics as a means of propaganda. Apotheosis also entered the Roman art through the religious propaganda of Augustus. Religious arrangements have been made in order to facilitate the management of these people with different beliefs and to ensure coexistence among these cultures. The most important regulations in this regard were made by Emperor Augustus.

Önsöz.....	I
Özet.....	II
Summary.....	III

İÇİNDEKİLER

1. GİRİŞ.....	3
1.1. Konu.....	3
1.2. Amaç	4
1.3. Kapsam	4
1.4. Yöntem.....	4
2. ROMA DEVLET DİNİNİN ANA HATLARI	5
2.1. Roma Dininde Öteki Dünya Düşüncesi	11
3. APOTHEOSİS	11
3.1. Roma Dönemi'nde Apotheosis Kavramı	14
3.2. ROMA PLASTİK SANATINDA APOTHEOSİS	20
3.2.1. Julius-Claudiuslar Dönemi	20
3.2.1.1. Julius Caesar	20
3.2.1.1.2. Julius Caesar'ın Apotheosis'i.....	21
3.2.1.2. Augustus.....	23
3.2.1.2.1. Augustus Döneminde Din ve Propaganda	26
3.2.1.2.2. Augustus'un Apotheosis'i.....	29
3.2.1.3. Tiberius	33
3.2.1.3.2. Tiberius'un Apotheosis'i	34
3.2.1.4. Claudius	36
3.2.1.4.1. Claudius'un Apotheosis'i	37
3.2.2. Flaviuslar Dönemi (MS 69-96).....	38
3.2.2.1. Titus Vespasianus.....	38
3.2.2.1.2. Titus'un Apotheosis'i.....	39
3.2.3. Hadrianus	40
3.2.3.1. Vibia Sabina	42
3.2.3.1.1. Sabina'nın Apotheosis'i.....	42
3.2.4. Antoninler Dönemi (MS 138-192)	44
3.2.4.1. Antoninus Pius	44

3. 2. 4. 1. 1. Yaşlı Faustina	45
3. 2. 4. 1. 2. Antoninus Pius ve Faustina'nın Apotheosis'i.....	45
3. 2. 5. Asker İmparatorlar Dönemi.....	48
3. 2. 5. 1. Lucius Verus.....	48
3. 2. 5. 2. 1. Lucius Verus'un Apotheosis'i.....	48
4. SONUÇ.....	51
KISALTMALAR VE KAYNAKÇA.....	53
Kısaltmalar	53
KAYNAKÇA.....	54
Antik Kaynakça	54
Modern Kaynakça	55
RESİMLER.....	60
Resim Listesi	77

1. GİRİŞ

1.1. Konu

*Apotheosis*¹ kavramı ölen kişinin tanrıların arasına katılması anlamına gelmekte olup Roma İmparatorluk Dönemi'nde tam anlamıyla bir varlık bulmuş ve bir dini gelenek haline gelmiştir. Roma Dönemi'nde *Apotheosis*; ölen bir imparatorun tanrısal onura yükselmesi anlamına gelmekte olup İmparatorun apotheosis'ine "*consecratio*" denmektedir ve *apotheosis* konumuna erişen imparatorlar "*deorum numerum referri*" ya da "*consecrari*" olarak adlandırılmışlardır². Roma İmparatorluk Dönemi'nde Apotheosis kavramı daha çok siyasi bir güç olarak değerlendirilmiş, Roma imparatorlarına büyük politik avantajlar sağlamış³, bu avantajlar sayesinde de bünyesinde barındırdığı birden çok kültür ve halkı tek bir imparatorluk çatısı altında birleştirmede kullanılmış, bunu da en iyi kullanan Roma İmparatoru Augustus olmuştur⁴. Roma Cumhuriyet Dönemi'nde *apotheosis*, Roma'nın erken dönemlerinde Romulus'un, "*Quirinus*" adı altında tanrısallaştırılmasıyla başlamış ancak Romulus'dan sonra Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar Roma'da başka hiç kimse tanrısallaştırılmamıştır⁵. Roma imparatorluk Dönemi'ne geldiğimizde ise Augustus siyasi varlığını sürdürmek için dönemin din boşluğundan faydalanarak kendinden önceki dönemlerin mitolojilerinden esinlenerek Iulius Caesar'ın ölümünden sonra MÖ 42 yılında Caesar'ın tanrısallaşmasının resmileşmesini sağlamış ve böylece bu kavramın Roma İmparatorluk ve sonraki dönemlerinde uygulanmasına sebep olmuştur.

Roma'da bir ölümünün tanrısallaştırılması Caesar'la başlamış olup hakkında *damnatio memoriae* kararı çıkarılmamış bütün imparator ve imparatoriçelerin *apotheosis*'i senato tarafından resmileştirilmiştir. Hakkında *apotheosis* kararı çıkan imparator ve imparatoriçelerin *apotheosis*'i plastik sanatlarda ve sikkeler üzerinde işlenmiştir. Apotheosis konusu, eserler üzerine genellikle dini ritüellerin ikonografisini yansıtacak şekilde betimlenmiştir. *Apotheosis* kavramı sikkeler üzerinde hemen hemen bütün imparator ve imparatoriçeler için konu edinilmişken plastik sanatlarda genellikle askeri ve siyasi başarı gösteren imparatorları, ve bu imparatorların eşlerini konu edinmiştir.

¹ Apotheosis Antik Yunan ve Roma da insanların yani ölümlülerin tanrılar katına yükselmesidir. Bu motifin sanat eserlerinde işlenmesine ise apotheos denmekteydi. Bkz. Tekçam 2007, 19; Bir insanın ilahlaştırılması ya da tanrılar katına yerleştirilmesidir. Bkz. Roberts 2013, 47; Genellikle tanrı ya da tanrıçaların eşliğinde göğe yükselmedir. Bkz. Tuck 2014, 34.

² Çınar 2010, 90.

³ Kreitzer 1990, 216.

⁴ Çınar 2010, 92.

⁵ Çınar 2010, 90.

1. 2. Amaç

Bu çalışmada *Apotheosis* kavramının tanımı yapılarak, *apotheosis*'in Roma Dönemi'nde ne zaman resmiyet kazandığı, mitolojik kahramanlardan ölümlü yöneticilere nasıl ve hangi nedenlerden dolayı geçtiği belirtilmeye çalışılmıştır. Ayrıca *apotheosis* kavramının Roma Devletine katmış olduğu hem dini hem de siyasi kazanımlarının neler olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, Roma plastik sanatında günümüze ulaşmış ve tanımlaması yapılabilen *apotheosis* konulu eserlerin tanımlaması ve incelemesi yapılarak da, bu kavram üzerine yüklenen dini ve siyasi olgunun daha da anlaşılır olması sağlanmıştır. Bu eserlerde konu edilen kişilerin *apotheosis* konumuna eriştiklerini ise sikkeler üzerindeki betimlemelerden anlaşılmaktadır.

1. 3. Kapsam

Roma'da hakkında *damnatio memoriae* kararı çıkarılmamış olan tüm imparator ve imparatoriçelerin *apotheosis*'i bulunmakta olup, bu çalışmada günümüze ulaşabilmiş, *apotheosis* kavramının tanımına, ikonografisine, siyasi rolüne ve dini ritüellerine uygun betimlemeler gösteren Roma Dönemi'ne ait *apotheosis* konulu *cameolar*, sütun kaideleri ve zafer anıtları üzerinde yer alan kabartmalı eserler ele alınmıştır.

1. 4. Yöntem

İlk olarak çalışmanın amacı, kapsamı ve yöntemi ele alınarak konunun sınırları belirlenmiştir.

İkinci bölümde, Roma Dönemi'nde din ve özellikleri hakkında genel bilgi verilmiştir. Bu dönemde etkisini gösteren ve belirli kitlelere ulaşarak önem arz eden inançların, nasıl ortaya çıkıp gelişim gösterdiği anlatılmıştır.

Üçüncü bölümde, *apotheosis*'in tanımı, tarihçesi ve Roma'da varlık bulmasının sebebi belirtilmiştir. Roma Dönemi'nde plastik sanatında imparator ve imparatoriçelerin *apotheosis*'ini konu edinen eserlerden günümüze ulaşan eserler arasında bu kavramın nasıl olduğu ve ne gibi siyasi olgular ve dini ritüeller taşıdığını en iyi şekilde ifade edebilecek eserler ön planda tutulmuştur. *Apotheosis* konumuna getirilmiş imparator ve imparatoriçeler kronolojik sıraya göre işlenmiştir. Bu kişilerin sırasıyla öncelikle genel olarak biyografisi ele alınmış daha sonra bu kişilerin yer aldığı *apotheosis* konusunun işlendiği eserin genel özellikleri belirtilmiştir. Ayrıca bu eserlerde *apotheosis*'i bulunan kişilerin kimlikleri de sikkelerden faydalanılarak kanıtlanmıştır.

Son bölümde ise tüm çalışmanın genel bir değerlendirilmesi yapılmış, kullanılan kısaltma, kaynakça ve resimlere yer verilmiştir.

2. ROMA DEVLET DİNİNİN ANA HATLARI

Romalılar'ın dine bakışlarının daha iyi anlaşılması için Latince'de din anlamına gelen “*Religio*” kavramının incelenmesi gerekmektedir. Cicero'ya göre; bu sözcük “*relegere; biriktirmek, bir araya getirmek, olayın gidişatını geriye doğru giderek incelemek, yeniden gözden geçirmek*” fiilinden türemiştir⁶. Din duygusundan yükselen vicdan, insanı bir şey yapmaktan alıkoyan ahlaksal ilke, dinsel vesvese, endişe, kaygı” olarak da din tanımlanmıştır⁷. Roma da dine tam anlamıyla mutlak bir tanım getirilememiş bu da dinin farklı farklı tanımlanmasına sebep olmuştur. Cicero'nun yaptığı tanıma göre Roma dini tanrılardan çok *auspicia*⁸ ile ilişkili bir inanç sistemidir⁹

Roma devleti çok tanrılı bir dine sahip olup çeşitli inançlardan beslenmiştir¹⁰. Bilinen başlıca önemli tanrıları; Juppiter, Iuno, Minerva, Apollo, Diana, Mercurius, Lanus, Satunus, Mars, Quirinus, Vesta, Ceres, Faunus ve Flora oluşturmaktadır. İnançlarındaki çeşitliliği hem İtalya'nın yerli ve dinsel unsurlarından hem de komşu oldukları veya herhangi bir şekilde etkileşimde olduğu kültürlerin, özellikle de askeri ve ticari ilişkilerde bulunduğu yerlerin inançları oluşturmuştur¹¹. Farklı yöreler ve kültürlerden alınan bu inançlarda devletin varoluşunu sürdürmesi için gerekli olan birtakım tapınım törenlerinin uygun bir şekilde yerine getirilmesiyle varlığını sürdürmüştür¹².

Din ilk zamanlarında, dağınık ve belirsiz dinsel unsurların var olduğu sihir ve büyü üzerine yoğunlaşmıştır¹³. MS 476 'da Batı Roma yıkılana kadar da büyü ve sihir varlığını devam ettirmesine rağmen, bireyin zararına olan büyülerin on iki levha kanunlarında kesinlikle yasaklandığı bilinmektedir¹⁴.

Roma dini aile ve devlet kültü üzerine kurulmuş¹⁵ olup, köy dini olan *Latium* (aile kültü), Roma dininin temelini oluşturmuştur. Aile kültü, ailenin yaşadığı eve ve evin

⁶ Cic. Nat. De. 2, 27; Gell. 4, 9, 1.

⁷ Lucr. 5, 1114; Cic. Rep. 1, 15,23. id. Orat. 2, 90, 367.

⁸ İki tür *auspicia* vardı; biri tanrıdan istenilen onay veya ret ile ilgili işaretler diğeri ise tanrının, herhangi bir istek olmadığı halde yolladığı işaretlerdi. Bkz. Schneid, 2003a, 113. Magistratuslar her önemli karar öncesinde patron tanrı Jüpiter'in onayını alırdı. Savaş zamanlarında nadiren de olsa *auspices*ler askeri kamplarda da olurdu.

Auspices işleminde yapılacak iş basitti, yargıç açık bir alana oturur ve kuşların uçuşunu izlerdi. Kuşların kanat çırpışları söyledikleri şarkılar karar için önemliydi. Bir sonraki gözlem ise tavukların nasıl yediğini incelemektir. Acele durumlarda karar vermek için kafeslerde tavuklar tutulur ve kafesin dışarısına bir parça kek bırakıldıktan sonra serbest bırakılırlardı. Eğer yemi yerlerse işaretin olumlu ama yemezlerse olumsuz olduğu söylenirdi. Bkz. Schneid, 2003a, 116. Cicero'ya göre, tanrının cevabı çoğu zaman magistratus'un istediği gibi olurdu. Bkz. Cic., div. , II. 34

⁹ Jones 1945, 149.

¹⁰ Altan 2014, 20-21.

¹¹ Andon 2003, 292-293.

¹² Dürüşken 2011, 15.

¹³ Cic. Phil. 2. 34. 95; 3. 4. 12 vs.

¹⁴ Cic. Tusc. 4. 4.

¹⁵ Eliaçık 2014, 107.

huzurunu sağlayan koruyucu tanrılar üzerine yoğunlaşmıştır. Romalılar bu tanrıların isteklerini doğa olaylarını gözlemleyip yorumlayarak anlamaya çalışmışlardır. Bu da Roma'da kehanetlerin oluşumuna ve gelişimine neden olmuştur¹⁶. Kehanetlerle başlayan Roma dini, herkesçe kabul görmeyen ve uygulanmayan bir yapı olunca, aileler kendilerine yakın olan inançları uygulamaya başlamışlardır. Böylece de Roma dininin temeli bu aileler arasında yaygınlık gösteren ortak inançlar üzerine gelişim göstermiştir. Ailede başlayan inanç yapısı, zamanla kendisini kabul eden kişilerin ya da ailelerin çoğalmasıyla artık geniş kitlelere ulaşmıştır. Geniş bir kitle tarafından kabul edilip uygulanmaya başlanan inançlar da beraberinde bu inançları uygulayacak mekânlara ve uygulatacak kişilere ihtiyacı ortaya çıkarmıştır.¹⁷ Başlangıçta Romalılar, inandıkları tanrıları manevi güçler olarak düşünmüşler bu yüzden onlar için ne tapınak inşa etmişler ne de heykellerini yapmışlardır.¹⁸ Ancak gelişen ve belirli bir kitleye ulaşan inanç sisteminin getirmiş olduğu bu ihtiyaçlar sebebiyle Romalılar tanrıları artık insanlardan farklı görüp onlar için tapınaklar inşa etmesine neden olmuştur.¹⁹ Bu da beraberinde bu tapınaklardaki işlerin yürütülmesi içinde ruhban sınıfı ve bunun yanında pontifex(rahiplik) kurumu ve başındaki *Pontifex Maximus*, devlet dininin bütün gereklerini, kurallarınca yerine getirmekten sorumlu kişi ve kurumların oluşturmalarına sebep olmuştur²⁰. Dinsel davaların görüşüldüğü *Comitia tributa*²¹ da seçilen Potifex'ler; her türlü dua, adak ve tapınım biçimini bilmek, ayrıca her tanrının adını ve bu adı ne zaman ve nasıl kullanacağını öğrenmekle görevli hâkim rolü üstlenmişlerdir²². Bu kurum ve bu kurumların yönetici kişileri, halkı bir arada tutmak adına halkın inançları doğrultusunda rahip heyetinin başkanlığında çeşitli tanrılarla ilişkilerini düzenlemek ve gerektiğinde bu ilişkileri yenilemek amacıyla yılın belli günlerinde bayramlar(festivaller) düzenlemiş ve bu bayramlarda devletin güvenliğini sürdürmek için dualar edip kurbanlar adanmışlardır²³.

Romalılar dini herkesçe ortak kurallar ve uygulamalar aşamasına getirince artık gündelik hayatın hatta siyasetin içine de sokmaya başlamışlardır. Örneğin; Roma kralı Numa, düzenlemiş olduğu bir takvimde, günleri; dinsel tatiller (*fasti*) ve çalışma günleri (*nefasti*) olarak ayırmış ve dinsel törenler düzenlemiştir²⁴. Her ne kadar herkes için geçerli mutlak bir din yapısı ve kuralları oluşturulmaya çalışılmışsa da bu anlamda tam bir başarı

¹⁶ Dürüşken 2011, 21-22.

¹⁷ Gordon 2003, 75.

¹⁸ Altan 2014, 21.

¹⁹ Beard 1998, 169.

²⁰ Altan 2014, 22.

²¹ Roma halkının toplanmasıyla oluşan meclistir.

²² Dürüşken 2011, 24.

²³ Altan 2014, 22.

²⁴ Dürüşken 2011, 26.

kazanamayan²⁵ Roma dini, İtalya dışından gelen kültürlerin, özellikle de Etrüsklerin inançları ve Yunan dininin etkisiyle değişik aşamalara girmiştir²⁶. Öyle ki kendilerine yakın gördükleri Yunan dini, Roma'nın dini formunun oluşturmada çok önemli rol üstlenmeye başlamıştır²⁷. Yunan tanrıları ve her birinin kendine özgü söylenceleri Roma tanrılarına Latince adlarla geçmiştir. Vergilius'un *Aeneis*'i ve Ovidius'un *Metamorphoses*'inde Romalılar'ın yaşantısına girerek Roma'daki resmi kültlerin içeriğini, Yunan mitolojisi, festivalleri ve ayinlerinin karışımı olan bir sentez oluşturmaya başlamıştır.²⁸ Ayrıca Yunan dinin Roma dini üzerindeki diğer önemli etkilerinden birisi de, tapınak anlayışını Romalılara benimseterek, *Augur*'ların falcılık yaptığı yerler, artık insan olarak düşünülen tanrıların evleri olarak kabul görmeye başlamıştır. Roma dini, Yunanlılar'ın sadece çok tanrılı yapısından ve bunun siyasi kullanımlarından faydalanmakla kalmayıp aynı zamanda Yunanlıların gizemli kâhini Sibylla'nın²⁹ kitaplarından, özellikle de yaşadıkları zorlu zamanlarda, kurtarıcı olarak yararlanmışlardır.³⁰

Roma devlet dini, Roma'nın siyasi, ticari, askeri ve sosyal yaşamına paralel olarak gelişim göstermiştir.³¹ Romalı yöneticiler (özellikle Augustus) yeni bir devlet dinini oluştururken, yurttaşlarına faydalı olanları ve yurttaşlarını kendi istekleri doğrultusunda yönetmelerini sağlayacak bir sistem oluşturma yolunda çalışmalarda bulunmuştur. Dini ve siyasi yöneticiler halka geleneksel koruyuculara saygı, tanrılara yakarma, onları yatıştırma ve topluma büyük fayda sağlamış insanlara saygılı olma inancını benimsetmeye çalışmışlardır³². Halkı bu anlamda etkilemek için de genellikle geçmiş dönem söylencelerden faydalanmışlar

²⁵ Herkesçe kabul gören bir din oluşturulamamasının sebeplerinden birisi de Roma'nın devamlı geniş coğrafyaya yayılması nedeniyle farklı inançlara sahip kitlelere açık olmasından kaynaklanmış olmalıdır

²⁶ Scullard 1981, 13.

²⁷ Bunun en önemli sebeplerinden birisi de Yunan dininin kendi yapısındaki hem çok tanrıcılığın hem de bunun getirmiş olduğu felsefi alının Romalıların inançlarına yakın olmasıdır. Bkz. Dürüşken 2011, 25-35.

²⁸ Roberts 2011, 257.

²⁹ Sibylla, Apollon kâhinlerinin hepsine verilen bir isimdir. Örneğin Delphoi'deki kâhinin adı Pythia'dır. Sibylla adı Anadolu'daki bilicilik merkezlerindeki kâhin kadınlara daha sonra da Kyme merkezinin güney İtalya'daki Cumae şehrine taşınmasıyla Cumae kâhinine verilen bir isim olmuştur. . Pausanias ilk Sibylla'nın Smintheus Apollon'un hizmetinde, Herophile adlı bir kız olduğunu yazar: Bu kız İda dağının bir nympha'sıyla ölümlü bir babadan olmuş (Herophile). Tanrı Apollon'a övgüler düzdüğü gibi, Troya savaşının da Spartalı bir kadın yüzünden çıkacağını bildiren Sibylla, kendini tanrının hem "meşru karısı" hem de "kızı" olarak tanımlamış. Delos, Klaros, Samos, hatta Delphoi'ye de gider, yanında taşıdığı bir taşın üstüne çıkar, öyle fal bakar, kehanet okumuş.

İkinci ünlü Sibylla gene Ege kıyılarından Erythreia kâhinidir. Onun da babası ölümlü, anası bir nympha'ymış ve onu Korykos dağının (Kırandag) bir mağarasında doğurmuş. Doğar doğmaz kâhinliğe başlamış, ağzından dökülen fallar da dize halindeymiş. Daha çocukken Apollon tapınağına adanmış. Bu Sibylla ile çok uzun ömürlü ya da hiç ölmeyen Sibyllaların çıkışı açılmış oluyor. Söylentiye göre her biri 110 yıl tutan dokuz insan ömrü yaşamışlardır. Bundan sonra Sibylla'ya (yahut Sibyllalara) Roma kaynaklarında rastlanır. Bkz. Erhat 1992, 270-271; Er 2006, 354.

³⁰ Dürüşken 2011, 29-30.

³¹ Mommsen 1929, 400-401.

³² Roberts 2011, 257.

ancak bu söylencelerden de ulusal yönden destan özelliği taşıyan ve Roma tarihini yüceltecek öyküleri ön plana çıkarmışlardır³³. Roma devlet dininin oluşturulmaya çalışılmasındaki en önemli dönem ise Augustus Dönemi olmuştur.

İmparator Augustus dönemine geldiğimizde, Roma devlet dini her şekliyle yurttaşlarını bir arada tutma, herkesçe ortak kabul edilen ve herkesi himayesi altına alabilecek bir sistem üzerinde en ince ayrıntısına kadar düşünülmüş ve bu bağlamda kentin eski tanrıları, inançları, geleneksel törenleri ve tapınım biçimlerinin canlandırılmasıyla birlikte yeniden yapılanma sürecine girmiştir³⁴. Bu durumun en önemli sebebi de zaten Augustus dönemine kadar istenilen herkesçe kabul gören mutlak bir inanç sisteminin oluşmamış olmasıdır. Bu nedenle ortak bir değer altında birliktelik sağlayamayan halkın sürekli kargaşa halinde olması, uzun zaman süren savaşlar ve beraberinde getirdiği huzursuzluk ortamlarının baş göstermesi, bu sorunların nedeni olarak da insanların inançlarındaki zayıflık ve inançlarının gereğini yerine getirmemeleri gösterilmiştir. Bu nedenle de, dinde yeni düzenlemelerin yapılmasının gerekliliği kaçınılmaz olmuştur. Ayrıca siyasi varlığının sürekliliğini devamlı kılmak isteyen Augustus'un, dini kendi siyasi emelleri uğruna kullanmak istemesiyle de Roma dini talepler doğrultusunda gelişim göstermeye başlamıştır. Augustus, dini kendi ideolojisi doğrultusunda kullanmak içinde mitolojiden, söylencelerden, nümizmatikten, sanattan ve dönemin genel siyasal yapısından tam anlamıyla faydalanmıştır. İhtiyaçlar ve eksiklikler belirlenmiş, geriye sadece bunu doğru bir şekilde halka sunma aşaması kalmıştır. Augustus kendince tasarlamış olduğu yeni Roma devlet dini oluşumunu resmiyete geçirmek için Vergilius'un *Aeneas*³⁵ destanından yararlanmış,³⁶ Roma'nın kuruluş destanının başkahramanı *Aeneas*'ı, Augustus kendi kişiliğinde uyarlayıp kentin yeniden kuruluşu ve kendisini de Roma'nın yeni kurucusu olarak halka benimsetme politikası uygulamıştır³⁷. Augustus, askeri zaferlerinin ince siyasi planlarla daha uzun süre kalıcı olmasının da planlarını yapmış, bunun için de dini inançların ahlaki yönünü kullanmıştır. Roma dininde *pietas* (görev duygusu, görev), insanların davranış ve düşüncelerini geliştirmek için geliştirilmiş *pietas* teriminin geliştirilip benimsetilmesiyle de kendi tanrılarının yanı sıra fethedilen yerlerin tanrılarına da saygılı olmayı insanlara iyi bir ahlak olarak benimsetilmeye çalışılmış, böylece imparatorluğa yeni katılan halkın yönetime kolayca itaat etmesi planlanmıştır.³⁸ Bu ince siyasetin yanında İmparatorluk döneminde, Roma dininin önemli bir parçası olan İmparatorluk kültü, hem Mısır'daki firavunların

³³ Dürüşken 2011, 29-38.

³⁴ Dürüşken 2011, 35.

³⁵ Augustus, bu destanı devlet politikası gereği Vergilius'a özellikle yazdırmıştır.

³⁶ Rowell 1962, 217.

³⁷ Zanker 1978, 193.

³⁸ Dürüşken 2011, 36-37.

tanrısalaşmasından, hem de doğu'daki Yunanlı kralların benzer uygulamalarını örnek alarak gelişim göstermiştir³⁹. Romalılar, Akdeniz'in doğusunda bulunan toplumlarla askeri ya da ticari olarak bulundukları etkileşim sonucu, buradaki toplumların krallarına tanrı olarak taptıklarını görmüş ve bu durumu kendi dinlerine halkın tepkisini almayacak şekilde uyarlamaya başlamışlardır. Romalılar, başlangıçta tanrıları insan gibi görmediklerinden, bir insanın tanrısalaşmasının bir sorun teşkil edebileceği göz önüne alınarak başlangıçta, halkın bu uygulamayı daha iyimser olarak kabul etmesini sağlamak için Roma'nın batı eyaletlerinde Roma'nın tanrısalaşmalarına tapınım çalışmaları başlatılmış; bunun içinde Roma halkının sevgisini kazanmış kişiler kullanılmıştır. Bu iş için de en uygun kişi Caesar olarak belirlenmiş ve bir suikast ile öldürülmüş olan Caesar tanrısallaştırılmıştır⁴⁰. Bu dönemden itibaren başa geçen imparatorların tanrısalaşması (*apotheosis*) yaygın bir uygulama halini almıştır⁴¹. Caesar'ın tanrısalaşmasından sonra: Augustus, Tiberius, Claudius, Titus, Antoninus Pius, Hadrianus, Sabina ve Faustina gibi imparator ve imparatoriçelerin *apotheosis*'i yapılmıştır.

Siyasal ve sosyal bozuklukların bir sonucu olarak ortaya çıkan bireysel din arayışı, İmparatorluk Dönemi'nde de tam anlamıyla bir başarı bir birliktelik getirmemiş, halkın isteklerini karşılamada yetersiz kalmış, bu da halkın kendisine en faydalı buldukları inançlara yönelmesine sebep olmuştur. Ayrıca, halkın huzuru başka inançlarda aramasına neden olan diğer sebepler de; bazı İmparatorların kendi çıkarlarını zaman zaman halkın çıkarları önüne koyması, halka karşı hoşgörüsüz, katı davranışları ve Roma'nın dış siyasetinde yaşadığı başarısızlıklardır⁴². Özellikle de uzun süren savaşlar, İtalya'yı hem ekonomik hem de manevi olarak zor duruma düşürmüştü, bundan etkilenen Roma gücünün belkemiğini oluşturan çiftçiler de bu zorlu günlerden kurtulup bereketli bir ortam yaratması umuduyla farklı bölgelerin ya da kendilerine en yakın hissettikleri inancın bereket tanrı ve tanrıçalarının dinini benimsemeye başlamışlardır⁴³. Böylece Roma'da artık kişilerin yönlendirmesiyle bir talep üzerine gelişme gösteren din, artık halkın ihtiyaçlarına ve isteklerine göre şekillenmeye, gelişmeye ve çeşitlenmeye başlamıştır.

Roma II. Kartaca Savaşı'nda Hannibal'in ordusuna yenilince, Romalılar çareyi Sibylla'nın kitaplarında aramışlar, bu kitaplar doğrultusunda Phrygia'nın tanrıçası Magna Mater'in Roma'ya getirilmesiyle düşmanın geri çekileceğini düşünmüşlerdir⁴⁴. Böylece tanrıçanın sembolü olan siyah bir gök taşı Roma'ya getirilmiştir. MÖ 7. ve 5. yüzyılda

³⁹ Dürüşken 2011, 37.

⁴⁰ Çınar 2010, 91.

⁴¹ Dürüşken 2011, 38.

⁴² Dowden 1992, 8.

⁴³ McNeill 2015, 220.

⁴⁴ Dürüşken 2011, 70.

Yunanistan'a ve daha sonra Roma'ya yayılan Cybele, Yunan kaynaklarına Meter Mega (büyük ana), Meter Antropon (insanların anası), Meter Theon (tanrıların anası)⁴⁵ ya da Magna Mater deum Idea (tanrıların ıda dağı büyük anası)⁴⁶ olarak adlandırılıp Roma'nın gizem dinlerinden birini oluşturmuştur.

Roma, MÖ 496 yılında yaşanan kıtlık sorununa da bir çözüm olarak, Güney İtalya'nın Yunan kolonilerinden gelen kölelerden öğrendiği Bacchus (Dionysos) dininden faydalanmak istemiştir⁴⁷. Bunun üzerine Bacchus'u buğday tanrıçası Ceres'i ve Ceres'in kızı Persephone'yi kutsal üçlü olarak kabul etmişlerdir. MÖ 493 yılında Aventinus Tepesi'nde bu tanrı ve tanrıçalar için bir tapınak yaparak onları bereketin sembolü olarak kabul etmeleriyle⁴⁸ artık Roma dininde Bacchus ve Ceres gizem dinleri de görülmeye başlamıştır. Ceres gizem dinine bağlı olarak da Yunan-Roma dünyasının gizem dinleriyle ilgili olan *Eleusis*⁴⁹ terimi adında gizemler oluşmuştur⁵⁰.

Roma'da 1. yüzyılın ilk yarısına geldiğimizde İsis taraftarları devlet yöneticilerini İsis adına bir şeyler yapılmadığı için yönetimi eleştirip kendi aralarında inançlarını sürdürerek büyümeye başlamıştır⁵¹. MÖ 43 yılında Antonius, Lepidus ve Octavianus bu büyümenin devlet kontrolünde olması için İsis adına tapınaklar yaptırmışlardır.⁵² Kleopatra'nın kendini yeni İsis ve Antonius'un da kendini Osiris olarak göstermeye başlamasıyla oldukça büyük bir çoğunluğa ulaşmışlardır. MÖ 31 Actium Savaş'ında Octavianus karşısında Antonius'un yenilmesiyle bu din, MÖ'28 de devlet desteğini kaybedip Roma'da yasaklanmıştır.⁵³ Ancak taraftarları inançlarını sürdürmeye devam etmişlerdir.⁵⁴

Roma'da MS 2. yüzyıla geldiğimizde ise; MÖ330 – MS 100 yılları arasında Pers inancında ve Yunan inancında fazla önemi olmayan Mithras gizem dininin MS 2.yüzyıl da Roma'da çok yaygın bir inanç olduğu görülmektedir. Bu inanç; İspania, Suriye ve Küçük Asya da yapılan tapınaklar aracılığıyla, taraftarlarının büyük çoğunluğunu tüccar ve askerlerin oluşturmasından dolayı “batıda İskoçya dağları, kuzeyde Karadeniz, güneyde Sahra Çölüne” kadar geniş bir coğrafyada taraftar kitlesine ulaşmıştır⁵⁵. Bu gizem dininin Roma ve inanım

⁴⁵ Özbeyoğlu 1999, 227.

⁴⁶ Cumont 1956, 46.

⁴⁷ Shelton 1988, 396.

⁴⁸ Dowden 1997, 32.

⁴⁹ Ceres ve kızı Perserpina'nın ünlü tapınağının bulunduğu gizemler kenti. Tapınak kent surlarının içinde yer alır. Bu tapınakta Eleusis gizemlerinin ayinlerini yapmak için Telestrion inşa edilir. Bkz. Dürüşken 2011, 186.

⁵⁰ Turcan 1996, 294.

⁵¹ Turcan 1996, 87.

⁵² Dürüşken 2011, 126.

⁵³ Dürüşken 2011, 127.

⁵⁴ Dürüşken 2011, 127.

⁵⁵ Ulansey 1991, 4.

gördüğü coğrafyalardaki önemini daha iyi belirtecek olursak; Fransız tarihçi E. Renan'ın“Hristiyanlık doğduğu yıllarda ölümcül bir hastalıkla engellenseydi, dünya bugün Mithras dininde olurdu.” ifadesi bu dinin dönemindeki önemini çok iyi bir şekilde belirtmektedir⁵⁶.

Bu yeni inanç arayışları sürecinde iyice zayıflayan Roma devlet dinini asıl yıkılma sebebi ise MS 4. yüzyılda imparatorlukta geniş ölçüde yaygınlaşan Hristiyanlık olmuştur⁵⁷. İmparator I. Theodosius'un MS 391 yılında Hristiyan olmayan bütün tapım biçimlerini reddetmesiyle birlikte, devlet dini yerini Hristiyanlığa bırakmıştır.⁵⁸

2. 1. Roma Dininde Öteki Dünya Düşüncesi

Romalılar arasında öteki dünyanın neresi olduğu hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Vergilius (*Aeneis*, VI) Yunan mitolojisinden esinlenerek yeraltı dünyasını üç bölüme ayırmıştır. Bu bölümler; *Limbo*: çocukların ve erken yaşta ölenlerin gönderildiği Hades kapılarının dışındaki bölge, kötü suç işleyenlerin gönderildiği Cehennem ve bütün acılardan arınarak, öteki dünyadaki tüm zevkleri tadacak kahramanların gönderildiği Elysion Bahçeleri yani Cennet⁵⁹. Ölümle ilgili diğer yaygın bir inanç da ölünün ruhunun son nefesle dışarı çıktığına inanılmasıdır⁶⁰. İnsan vücuduna canlılık veren ve doğum anında alınan ilk nefesin, insan öldükten sonra son kez verilmesiyle insan ruhu ağızdan çıkarak havaya karışmakta olup, havaya karışan bu ruh da uçan bir kuş olarak hayal edilmektedir⁶¹. Bu nedenle gerek *apotheosis* konulu kabartmalarda gerekse *consecratio* belirten sikkelerde ölen kişinin ruhunun personifikasyonu; kartal, tavus kuşu ve Victoria tarafından göklere taşınması şeklinde betimlenmektedir.

3. APOTHEOSİS

*Apotheosis*⁶² (*ἀποθέωσις*) kavramı ölü birinin tanrılar arasına katılması anlamına gelmektedir. Ayrıca bu terim *Orphizim*⁶³'de de yaşam döngüsünün bir parçası olan tanrısal kata yükselme hareketini temsil etmiştir⁶⁴.

⁵⁶ Ulansey 1991, 3-6.

⁵⁷ Dürüşken 2011, 35-40.

⁵⁸ Dürüşken 2011, 40.

⁵⁹ Çınar 2010, 87.

⁶⁰ Çınar 2010, 88.

⁶¹ Çınar 2010, 88.

⁶² Apotheosis Antik Yunan ve Roma da insanların yani ölümlülerin tanrılar katına yükselmesidir. Bu motifin sanat eserlerinde işlenmesine ise apotheos denmekteydi. Bkz. Tekçam 2007, 19; Bir insanın ilahlaştırılması ya da tanrılar katına yerleştirilmesidir. Bkz. Roberts 2013, 47; Genellikle tanrı ya da tanrıçaların eşliğinde göğe yükselmedir. Bkz. Tuck 2014, 34.

⁶³ Orphizim inancına göre, bu dünyadaki hayat gerçek bir felaket olup ancak ölüm kurtuluş anlamına gelmektedir. Ölüm sadece ruh göçü(reenkarnasyon) cezasından oluşan cehennemi bir zincirin parçasıdır. Bu inancı benimseyenler için bu hayatın bitmesiyle yeniden doğum zinciri tamamlanacak ve ruh özgür kalacaktır. Bkz. Bırcıman 1939, 368-374. ; Bremmer 2002, 11-26.

Roma Dönemi'nde özellikle 1. yüzyılda ilgi odağı olmasına rağmen aslında bu dönemden önce de tanrısallaştırmanın var olduğu ve Romalılar'ın da bunlardan esinlendiği bilinmektedir. Kralların tanrı olduğuna inanılmasının kökeninde doğu etkisi var olup Grek dünyasına tam anlamıyla Büyük İskender'in kurmuş olduğu imparatorluk ve bu dönemden sonra kurulan krallıklar aracılığıyla bu inanç batı dünyasına da girmiştir⁶⁵. Yunan mitolojisinin tanrı ile ölümlüler arasında bir fark oluşturmamasıyla, yönetim sahibi olan kişilerin, kendilerini ya kahraman ilan ederek ya da kendilerini bir tanrının soyuna mensup olduklarını göstererek yüceltmelerine rağmen bu dini gelenek insan yaşıyorken tanrısallaştırılmasına izin vermemiştir⁶⁶. İnsanların tanrısallaştırılmasının her ne kadar İskender'le başladığı düşünülse de aslında İskender'den önce onurlandırılan hem de hayattayken adına kült oluşturulan kişilerin var olduğu da bilinmekte olup, MÖ 4. Yüzyıldan önce Kyreneli Battus, Amphipolisli Hagnon ve Brasidas bunun bilinen en iyi örnekleridir.⁶⁷ Ayrıca, tarihçi Samoslu Duris'e göre Aigos-Potamoi Savaşı'ndan⁶⁸ sonra Samoslular Lysandros'u tanrı ilân etmiş ve onun adına Lysandreia adlı bir ulusal bayram oluşturmuşlardır.⁶⁹ Bosworth; kültün Lysandros hayattayken ortaya çıktığını ve ünlü komutanın öldürme ve bağışlama gücünü kendisine tapınan şehirlerde kullandığını ifade etmiştir.⁷⁰ Sadece mitolojik kahramanlar ya da kralların haricinde bir şairin tanrılaştırıldığını ise Paroslu Arkhilokhos⁷¹ adına Arkaik Dönem'e tarihlenen Arkhilokeion adlı bir kutsal alan ve MÖ 3. yüzyılda da Delphi'nin izniyle yapılmış bir tapınakta göstermekteyiz⁷². Diodoros'a göre Dion, *Syracüsae* halkını tiranlıktan kurtarmış ve bunun karşılığı olarak da tanrısallaştırılmıştır⁷³.

Büyük İskender'in tanrısallaştırılmasına geldiğimizde ise MÖ 331'de Siwah Vahası'nda Zeus Amon kâhinini ziyaret ettiğinde tanrı olarak karşılanmasıyla ilk adım atılmıştır⁷⁴. Resmi olarak tanrısalaşması ise MÖ 324'de Yunan kentlerindin tanrılığını resmen

⁶⁴ Çınar 2010, 89. ; Dürüşken 2011, 51-52.

⁶⁵ Çınar 2010, 89.

⁶⁶ Çınar 2010, 89.

⁶⁷ Thuk. V. 11. 1.

⁶⁸ MÖ 406 yılında Arginussai savaşı sonrasında tekrar donanmanın başına getirilen Lysandros, Perslerin maddi yardımı ile oluşturduğu bir donanma ile Lampsakosu işgal etmiştir. Bunun üzerine Hellespontos'a (Çanakkale Boğazına) gönderilen Atina donanması Aigospotamoi'da (Gelibolu yarımadası'nın doğu kıyısında)yenilgiye uğratıldı.(MÖ 405).

⁶⁹ Plut. Lys. 18. 5. 6.

⁷⁰ Bosworth 2005, 342.

⁷¹ MÖ 7. Yüzyılın ikinci yarısında yaşamış ve şiirlerinden bazı bölümleri günümüze kadar ulaşabilmiştir.

⁷² Zanker 1996, 162.

⁷³ Çınar 2010, 89.

⁷⁴ Çınar 2010, 89.

tanımlarıyla gerçekleşmiştir⁷⁵. Bu tarihten sonra tanrısallığı sanata yansıtılan İskender'in portrelerinde; göğe doğru bakan nemli gözlerde, hafifçe aralanmış dudaklarda ve anlık bir hareketle yana çevrilmiş boyunla tanrısallığı gösterilmektedir⁷⁶. Büyük İskender'in portrelerdeki bu tanrısal özellikleri İskender öldüldükden sonra, Batı'da Helios ve Doğu'da Ammon ile özdeşleştirilince; Nero Helios, Gallineus Helios ve Constantinus Helios betimlemelerini etkileyen portre tiplerinin oluşumuna sebep olmuştur⁷⁷. Hellenistik dönemde bir kralın tanrısallaştırılmasının en belirgin örneğini MÖ 175-163 yıllarında krallık yapan Büyük İskender'in haleflerinden I. Antiochos'un soyundan IV. Antiochos adına basılan sikkede görmekteyiz. (Res. 1) Bu sikkenin üzerinde yazılan “*BASILEUS ANTIOCHUS THEOS EPIPHANES*” yazısıyla Kral Antiochos'un kendini tanrı olarak ilan ettiği belirtilmiştir⁷⁸.

Hellenistik Dönem'de *apotheosis* konusuna en iyi örnek gösterilecek eser de Arkhelaos Kabartmasıdır. Bu kabartma daha sonra Roma Dönemi'nde yapılacak olan *apotheosis* konulu eserlere ilham olacaktır. Arkhelaos Kabartması, Roma'ya çok uzak olmayan Via Appia üzerindeki Bovillae yakınlarında 1658'de bulunmuştur. Kabartmanın üzerinde yer alan yazıttan Prieneli Apollonius'un oğlu Arkhelaos (*ΑΡΧΕΛΑΟΣ ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΥ ΕΠΙΟΙΗΣΕ ΠΙΠΗΝΕΥΣ*) tarafından yapıldığını öğrenmekteyiz⁷⁹. 1819'a kadar Roma'daki Palazzo Colonna'da kalan eser, bu tarihten itibaren British Museum'a taşınmıştır. Yaklaşık 1,15 m yüksekliğinde 0,81 m genişliğinde mermerden yapılmış bir adak kabartmasıdır. Kabartmanın iki alt tarafı birbirinden ayrı kalınlıktadır.⁸⁰ Adak kabartmaları tanrıya dua veya teşekkür anlamında sunulabilecek figürlü sanat eserleridir. Bunlarda genellikle tapınan figürler bir tanrı veya tanrıça grubuna yaklaşır şekilde gösterilip; bu sahneler kütile ilgili bir sunak, kurban veya çevreyle ilgili detaylar yer almaktadır⁸¹.

Arkhelaos Kabartması⁸² dört frizden oluşmakta olup kabartma üzerinde iki konu işlenmiştir (Res. 2) Kabartmada en altta Homeros'un tanrılaştırılması sahnesi yer alırken,

⁷⁵ Boak 1916, 296.

⁷⁶ Çınar 2010, 90.

⁷⁷ L'orange 1947, 28-36.

⁷⁸ Kreitzer 1990, 212.

⁷⁹ Watzinger 1903, 3; Elderkin 1936, 496. Pinkwart 1965, 55, 62.

⁸⁰ Pinkwart 1965, 55.

⁸¹ Pinkwart 1965, 55-60

⁸² Bu kabartmanın tarihlenmesinde Şahin, Arkhelaos Apollon'u ile Miletupolis'teki Apollon figürlerini karşılaştırarak Miletopolisteki bu adak kabartmasının MÖ 2. yy. in ilk yarısına indirilemeyeceğini belirtmiştir. Bkz. Şahin 1999, 408. Kabartmayı MÖ 130 – 120'ye tarihlendirmiştir. Bkz. Şahin 2000, 239. Bazı araştırmacıların kabartmadaki yazıtların epigrafik özelliklerine göre eserin tarihini MÖ 130 -120 olarak kimileri ise stil özelliklerine dayanılarak, gerek kompozisyon düzeni gerek en alt sahnedeki perde uygulamasından faydalanarak eserin MÖ 225 – 200'lerin özelliklerini taşıdığını ileri sürmektedirler. Pollitt'e göre ise Ptolemaios Philopator döneminde Homereion'un açılışıyla bağlantılı olup dans eden Musa figürünü örnek göstererek MÖ

onun üstünde bir dağ manzarası üzerinde Musalar, Apollon, Zeus ve Mnemosyne'nin betimlendiği doğal bir görüntü tasvir edilmiş olup burada 16 figür bulunmaktadır⁸³.

3. 1. Roma Dönemi'nde Apotheosis Kavramı

Apotheosis kavramının tam anlamıyla bir varlık bulması ve bir dini gelenek uygulamasına erişmesi Roma İmparatorluk Dönemi'nde başlamıştır. Roma Dönemi'nde *apotheosis*, gerçek anlamda ölen bir imparatorun tanrısal onura yükselmesi anlamına gelmekte olup İmparatorun *apotheosis*'ine "*consecratio*" denmekte ve bu konuma erişen imparatorlar "*deorum numerum referri*" ya da "*consecrari*" olarak adlandırılmaktadır⁸⁴.

Roma Cumhuriyet Dönemi'nde *apotheosis*, Roma'nın erken dönemlerinde Romulus'un, Quirinus adı altında tanrısallaştırılmasıyla başlamış ancak Romulustan sonra Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar Roma'da başka hiç kimse tanrısallaştırılmamıştır⁸⁵. Roma İmparatorluk Dönemi'ne geldiğimizde ise Iulius Caesar'ın MÖ 42 yılında ölümünden sonra tanrısalaşmasına rastlanılmaktadır. Caesar'ın; ölümünden sonra Octavianus, Roma vatandaşı gözünde kendi imajını yükseltmeyi planlayarak Caesar'ı onurlandırmak adı altında oyunlar düzenlenmiş⁸⁶ bu oyunların ilk gününde bir kuyruklu yıldızın gözükmesiyle Caesar'ın ruhunun cennete yükselerek tanrısallaştığı şeklinde yorumlar yapılmıştır⁸⁷. Bu olaydan sonra kuyruklu yıldız ya da yıldız Octavianus sikkelerinde Tanrı Caesar ile olan ilişkisini simgelemede kullanmıştır⁸⁸. Zamanla bu uygulama senato kararıyla gerçekleştirilmeye başlamıştır⁸⁹.

Apotheosis hakkındaki temel bilgileri Herodianus ve Cassius Dio'nun imparatorların cenaze törenleri hakkında anlattıklarından, tarihi kaynaklardan özellikle şiirlerden öğreniyoruz ve sikkeler aracılığıyla da *apotheosis*'in kimler için uygulandığı

250 – 150 arasına tarihlediği "Baker Dansçısı" adlı heykel üzerinden Arkhelaos kabartması için de 220 – 150 tarihini önermektedir. Bkz. Frieslander 1999, 6; Ridgway 1990, 257. Pollitt 1986, 16. ;Rumpf 1949, 111'de MÖ 125 tarihi veriliyor. Pinkwart, hem yazıtlar hem saç şekilleri üzerinden yaptığı değerlendirme ile eserin tarihini MÖ 130'lu yıllar olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Pinkwart 1965, 64. Smith ve Richter ise eseri MÖ 3.-2. yy'e ait olduğunu kabul etmişlerdir.

⁸³ Pinkwart 1965, 64

⁸⁴ Çınar 2010, 90.

⁸⁵ Çınar 2010, 90.

⁸⁶ Yeomans 2017, 11.

⁸⁷ Zanker 1976, 34-35.

⁸⁸ Yıldız, ay ve güneş gibi kozmik figürler antik dünyanın en erken kültürlerinden başlayarak evrenin sonsuzluğunu simgelemede ve bazen de tılsımlı özellikler gösterilmesinde kullanılmıştır. Zeus, Iuppiter Capitolinus, Sol, Mithras, Attis, Men, Ephesos Artemis'i gibi tanrı ve tanrıçaların atribüsü olan bu figürü daha sonra "Kosmakrator" olarak İsa ve Meryem Ana taşımıştır. Ruhun ölümünden sonra göğe yükselmesini, yani *apotheosis*'i sembolize eden yıldız aynı zamanda Mithras dini dâhilinde kullanılan mağara ve kiliseler de dekoratif amaçlı olarak kullanılmıştır. Bkz. Strong 1914, 154.

⁸⁹ Çınar 2010, 90.

ispatlanabilmektedir⁹⁰. Bu kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre; ölümünden sonra gerçekleştirilen *Consecratio* üç aşamadan oluşmaktadır. İlk olarak imparator, ailesinden birinin ya da kendinden önceki imparatorun tanrılaştırılması dileğini senatus’a iletir. İkinci olarak resmi olmayan bir oybirliği ile bu dünyadan diğerine geçiş için gereken hazırlıklar yapılmaya başlanır. Son aşamada ise dünyalar arasında yer değişiminin gerçekleştiğine dair resmi bir kararın senotaya sunulmasıyla *Consecratio* resmiyet kazanmaktadır⁹¹.

İmparatorun *apotheosis*’i durumunda düzenlenen seremoniler ise Herodianus (IV. 2) şu şekilde aktarmaktadır: “Ölen imparator için görkemli bir cenaze töreni düzenlenmektedir, her yönden imparatora benzeyen balmumundan bir portre hazırlanır ve çok büyük boyutta, altın levhalarla süslü fildişi bir yatağın üzerinde yatar şekilde hükümdarlık sarayının avlusunda sergilenir. Figür hasta bir insan gibi beyaz, soluk bir ten rengine sahiptir. Günün büyük bir bölümünde senatörler, siyah giyisiler içinde yatağın sol tarafında, yas tutanlara özgü beyaz giyisiler içinde, üzerinde altın ya da gümüş hiçbir takı bulunmayan soylu kadınlar ise yatağın sağ tarafında otururlar. Bu seremoniler yedi gün boyunca devam eder ve doktorlar bu süreç içinde hastaya bir birkaç kişilik gruplar halinde yaklaşıp durumunun her an biraz daha kötüye gittiğini söylerler. İmparatorun öldüğüne inandıklarında altı sınıfının en asil üyesi ve senatörlerden seçili bir grup yatağı alıp *Via Sacra* boyunca taşıyıp eski forum’a kadar ulaştırırlar. Forum’un her yanına platform benzeri basamaklar yapılır, bunlardan birinin üzerine soylu gençlerden oluşan bir koro bulunurken bu platformun karşısındaki platformda ise yüksek sınıfa mensup kadınların oluşturduğu, ölen için ilahi ve dualar okuyan bir koro yer almaktadır. Daha sonra ölünün üzerinde yattığı yatak kent içinden geçirilerek *Campus Martius*’a götürülür. *Campus Martius*’un en geniş yerinde büyük kütüklerden oluşan, oda şeklinde bir yığın bulunmakta, bu odanın çevresinde ise açık kapılar ve pencereler görülmektedir. Bu odanın üzerinde daha küçük odalar bulunmakta ve bu durum yığının üzerinde bir odanın inşa edilemeyeceği yüksekliğe dek böyle devam etmektedir. Yığın bu şekliyle *phari* olarak adlandırılırken fenerlere benzemektedir. Yığının ikinci katındaki oda içerisinde bir yatak hazırlanır ve burada imparatorluğun her yerinden imparatora son hediye olarak gönderilen aromatik kokular, tütsüler vs. toplanır. Daha sonra yığının etrafında atlılar ve atlı arabalardan oluşan askeri grupların geçit töreni olur, bu askerlerden bazıları tanınmış Roma komutanları ve imparatorlarına benzemek için maskeler takarlar. Tüm bunlardan sonra kütüklerden oluşan yığın dört bir yanından ateşe verilir ve ateş üst katlara ulaşmaya başladığı anda yığının en üst noktasından bir kartal havalanır ve göğe doğru uçmaya başlar.

⁹⁰Cannadine- Price 1987, 69.

⁹¹ Çınar 2010, 90.

Romalılar bu kartalın imparatorun ruhunu dünyadan cennete taşıdığına ve artık imparatorun diğer tanrılarla birlikte tapınım görmesi gerektiğine inanır.”⁹²

İmparatorun *apotheosis*’i durumunda düzenlenen seramoniler hakkındaki diğer bir önemli bilgiyi de Cassius Dio’dan öğrenmekteyiz. Pertinax’ın ölümünden sonra *apotheosis*’i için düzenlenen seramonilerle ilgili Dio; “*Roma da İmparatorların cenaze törenlerinin forumda, etrafında duvarları bulunmayan sadece sütunları olan bir tapınakta yapılmaktadır. Cenazeye ait tabut, eflatun ve altın renkli yorganla, deniz ve karaya ait hayvan başlarıyla donatılmıştır. Bu süslü tabutun üzerinde Pertinax’ın zarafetli kıyafetleriyle süslü balmumundan bir heykeli bulunmakta olup burada Pertinax ölü değil de gerçekten uyuyormuş gibi algılanıp Pertinax’ı rahatsız edecek olan sinekleri elindeki bir tavus kuşu tüyüyle uzaklaştıran bir çocuk görevlendirilmişti. Cenazeye katılan erkekler açık alanda kadınlar ise portikolarda oturarak yas tutuyorlardı. Pertinax’ın cenazesi Romanın ünlü kişilerinin heykelleri eşliğinde Campus Martius’a götürülürken Roma’ya bağlı ulusların ve şehirlerin ileri gelen devlet adamları da cenazeyi takip ediyorlardı. Daha sonra Severius, Pertinax için dualar okumuş ve çevredekilerde Severius’un dualarına ve hitaplarına hem eşlik edip hem de Pertinax diye bağırıyorlardı*”⁹³ şeklinde anlatmaktadır. Ölümünden sonra resmi olarak Pertinax’ın tanrısallaştırılması sikkeler üzerinde de işlenmiştir. MS 193 yılı olarak tarihlendirilen bir sikkenin ön yüzünde Pertinax’ın portresi ve etrafında *DIVVS PERT PIVS PATER* yazısı ve arka yüzde dört katmandan oluşan cenaze için hazırlanmış odun yığını ve etrafında *CONSECRATIO* yazısı yer almaktadır. (Res. 3) Pertinax gibi Septimus Severus’un da tanrısallaştırılmasıyla ilgili dini seremoniler de bulunmakta olup bu seramoni hakkındaki bilgileri de Herodian’dan ⁹⁴ öğrenmekteyiz⁹⁵.

Roma imparator ve imparatoriçelerinin *apotheosis*’inin temel modelini Romulus ve Hercules’in tanrısallaştırılması oluşturulmaktadır⁹⁶. Romulus, romanın kurucusu kabul edilmiş olup ölümünden sonra tanrı ilan edilmiş ve adına tapınaklar yapılarak bir tanrı gibi *Quirinus* adı altında tapınılmıştır ⁹⁷. Böylece Romulus’un *apotheosis*’i, Roma da Romulus’dan sonra ilk kez tanrısallaştırılan Julius Caesar ve daha sonra gelen imparatorların *apotheosis*’inin prototipini oluşturmuştur⁹⁸. Ovid, *Calendar* adlı eserinde Romulus’un *apotheosis*’i hakkında önemli bilgiler vermiştir. Bu bilgilere göre; “*Romulus, ölümünden*

⁹²Herodianus IV. 2; Çınar 2010, 90-91. ; Zanker 2000, 49-51.

⁹³ Dio lvi. 34-46. ; Dio lxxv. 4-5.; Cannadine- Price 1987; 59.

⁹⁴ Herodian MS 3. Yılda yaşamış biyografi yazarıdır. Bkz. Kreitzer 1990, 211.

⁹⁵ Kreitzer 1990, 211.

⁹⁶ Cannadine- Price 1987; 73.

⁹⁷ Cannadine- Price 1987; 73.

⁹⁸ Cannadine- Price 1987; 74.

sonra Jupiter'in savaş arabası üzerinde mucizevi bir şekilde cennete yükselmiştir. Alba Longa'dan dönen Julius Proculus, ay ışığının olduğu bir gecede elinde bir insandan daha büyük bir heykel tutan ve yolun ortasına oturmuş Romulus'u görür ve Romulus' un kendisine, insanların Quirites adına yas tutmasını yasakladığını ve Romulus diye yaptıkları eserlerle tanrısal özelliklerini kirletmelerine izin vermediğini söyleyerek göklere yükseldiğini söyler". Böylece Proculus onun söylediklerini insanlara iletir ve Romulus için tapınaklar yapılması ve uygun zamanlarda cenaze törenleri düzenlenmesi gerektiğini söyleyerek Romulus'un bu şekilde tanrısallaştırıldığı belirtilmiştir⁹⁹. Roma imparator ve imparatoriçelerinin apotheosis'inin diğer bir prototipi olan Hercules'in apotheosis'i ise; Delphili bir kâhinin anlatıları üzerine; Hercules'in ölümünden sonra cenazeyi yakmak için yüksek bir odun yığını hazırlanmıştır. Cenaze bu odun yığınının üzerine konarak yakılmıştır. Yangından geriye Hercules'e ait kemik ve benzeri herhangi bir şey kalamayınca da Hercules'in yeryüzünde bir şeyi kalmayıp tanrılar arasına katılarak tanrısallaştırıldığı belirtilmiştir¹⁰⁰. Roma imparator ve imparatoriçelerinin apotheosisleri için Campus Martius 'da düzenlenen cenaze törenlerindeki cenazenin yakılma geleneğinin de buradan geldiği açıkça belirgindir.

Roma İmparatorluk Dönemi'ne apotheosis kavramı, daha çok siyasi bir güç olarak değerlendirilmiş, Roma imparatorlarına büyük politik avantajlar sağlamış¹⁰¹, bu avantajlar sayesinde de bünyesinde barındırdığı birden çok kültür ve halkı tek bir imparatorluk çatısı altında birleştirmede kullanılmış, bunu da en iyi kullanan Roma İmparatoru Augustus olmuştur¹⁰².

Roma Dönemi'nde İmparator ya da imparatorluğa mensup kişilerin tanrısallaştırıldığını kanıtlamamızı sağlayan en önemli araçlar sikkelerdir¹⁰³. Sikkeler günlük yaşamın sürekli içerisinde olmasından dolayı imparatorların propagandalarını yaymada sürekli kullandıkları bir araç olmuştur. Bu dönemde bir kişinin tanrısallaştığını ve kendisinin tanrısal bir soyun mensubu olduğunu ifade eden belli yazılar ve semboller sikkeler üzerinde kullanılmışlardır. Tanrısallaştırılan kişilerin portreleriyle beraber sikkeler üzerinde tanrısallaştırma anlamına gelen " *Consecratio* " kelimesinin yer almasıyla sikke üzerinde portresi bulunan ölümlünün tanrısallaştırıldığı belirtilmiştir¹⁰⁴. Diğer bir belirleyici özellikte tanrısallaştırılan kişinin bir kartal üzerinde betimlenmesidir¹⁰⁵. Kartal uçar vaziyette ya da bir küre üzerinde olup

⁹⁹ Calendar ii 119-44, 481-512. ; Cannadine- Price 1987; 74.

¹⁰⁰ Cannadine- Price 1987; 75.

¹⁰¹ Kreitzer 1990, 216.

¹⁰² Çınar 2010, 92.

¹⁰³ Kreitzer 1996, 75. ; Goodman 2007, 71.

¹⁰⁴ Çınar 2010, 90-95.

¹⁰⁵ Kreitzer 1996, 75.

imparatorun ruhunu taşımakla onun *apotheosis* olduğunu gösterir, uçar vaziyette tavus kuşu da imparatoriçenin ruhunu tanrılar katına taşımakla sorumlu olup buda imparatoriçenin *apotheosis* olduğunu göstermektedir¹⁰⁶. Ayrıca Caesar'ın ölümünden sonra Caesar'a “ *Divi Filius* ” (tanrının oğlu) unvanı verilerek tanrısallaştırılmasından sonra Octavianus'un da kendini tanrının oğlu olarak, göstermek için “ *Divi Filius* ” terimini kullanmış ve böylece Iuliuslar (Venüs, Ankhises, Aeneas) soyunun bir mensubu olarak kendini tanrısals bir soyun mensubu yapmıştır. Aslında bu ifadeyi kullanarak kendisini zaten bir tanrı olarak göstermiştir ancak bunun resmileşmesi için Augustus'un ölmüş olması ve senato tarafından tanrı ilan edilmesi gerekmektedir. Kısaca Augustus, resmi bir karar olmadan kendisinin tanrı olarak göstermeye daha ölmeden başlamıştır. Bunun propagandasını yapmak için de sikkeler üzerine “ *IMPERATOR CAESAR DIVI IULI FILIUS* ” veya “ *IMPERATOR DIVI IULI FILIUS* ” lejandını darp ettirmiştir¹⁰⁷. Sikkelerin arka yüzünde yazan ölen imparatoriçenin tanrılar mertebesine erişmesi “ *DIVA AVGVSTA* ” ve ölen imparatorların tanrılar katına erişmesi anlamına gelen “ *DIVVS AVGVSTVS* ” olarak yazılan yazılarda sikkeler üzerinde portreleri bulunan kişilerin tanrısalaştığını göstermektedir. Ayrıca İmparatorların kendilerini tanrısals bir soyun mensubu olarak göstermelerinin en kolay yollarından biriside; kendisinin herhangi bir tanrı ile akraba olduğunu iddia ederek o tanrının görünümünde ya da atribütleriyle tasvir edilerek göstermektedir¹⁰⁸. Bunun en belirgin örneklerinden biriside Caesar, Venüs'ü ailesinin anası (Genetrix) olarak onurlandırmış ve sikkelerde Aineas (Venüs'ün oğlu ve Iulus – Ascanius'un babası)tasvirini koyarak tanrılarla bir atasal ilişki içinde olduğunu belirtmiştir¹⁰⁹. İmparator ya da imparatorluk ailesine mensup kişilerin sikkeler üzerinde tanrısalaştırılmasının birçok örneği bulunmaktadır. Diktatör Caesar 1 Ocak MÖ 42'de senato kararı ile tanrısalaştırılmış ve MÖ 40 yılında bastırılan bir sikkenin ön yüzünde sağ taraftan Caesar büstü ve etrafında *DIVI F(ilius)* yazısı bulunmaktadır. Arka yüzde ise bir buzağı ve etrafında Q. Voccanius Virtius'un adına işaret etmektedir¹¹⁰(Res. 4). MÖ 44 yılında bastırılan bir sikkenin üzerinde Julius Caesar'ın portresi bulunmakta olup Caesar'ın sağ taraftan profili verilmiş, toga giymiş ve togasının bir kısmıyla başını örterek dindarlığı belirtilmiştir (Res. 5). Büstünün etrafında ise “ *CAESAR PARENS PATRIAE* ” (vatanın babası Caesar) yazısı olup senator tarafından Caesar için yapılan başka bir onurlandırma da Quirinius Tapınağı'nda

¹⁰⁶ Gür 1976, 12-13.

¹⁰⁷ Özgan 2013a, 148.

¹⁰⁸ Howgego 1998, 91.

¹⁰⁹ Howgego 1998, 91.

¹¹⁰ Baydur 1998, 28.

Caesar’a “*DEUS INVICTUS*” ünvanı verilmesi olmuştur¹¹¹. Böylece Roma tarihinde ilk kez Caesar’ın *apotheosis*’i Augustus tarafından sikkelere bastırılmış olup bu gelenek sonraki imparatorlar tarafından da uygulanmaya devam etmiştir. Bununla ilgili birkaç örnek verecek olursak: MÖ 17 yılına ait sikkenin ön yüzünde, sol taraftan betimlenmiş Augustus büstü ve etrafında *CAESAR AVGVSTVS* yazısı arka yüzde de Tanrısai Caesar’ın simgesi kuyruklu yıldız ve etrafında da *DIVVS IVLIVS* yazısı yer almaktadır. Böylece Augustus kendisini tanrısai bir soyun mensubu göstermiş Augustus’un tanrısallığı belirtilmiştir¹¹²(Res. 6).

İmparator Vespasian’ın ölümünden sonra, İmparator Traian döneminde bastırılan bir sikkenin ön yüzünde, Vaspaiianus’un portresi ve etrafında “*DIVO VESPASIANO*” yazı, arka yüzde kartal tasviri ve etrafında “*CONSECRATIO*” yazısı bulunmaktadır. Bu sikkeden de Vaspasian’ın ölümünden sonra tanrısallaştırıldığını göstermektedir (Res. 7). MS 81 yılında Titus ölünce yerine geçen kardeşi Domitian, kendi başarılarının yanı sıra gizli ilişkiler içinde olduğu yeğeni Julia ve karısı Domitia için de sikke bastırmıştır. Julia için bastırdığı bir sikkenin ön yüzünde sağdan profili verilmiş Lulia’nın büstü arka yüzde ise tavus kuşu betimi ve çevresinde ise “*DIVI TITI FILIA*” (tanrılaştırmış Titus’un kızı) yazısı yer almaktadır¹¹³(Res. 8). Traian 129 yılında ölen karısı Plotina’yı tanrıçalaştırmıştır¹¹⁴. Traian’dan sonra başa geçen Hadrian Dönemi’nin sonlarında basılan bir sikke üzerinde ön yüzde Hadrian, arka yüzde Traian ve Plotina’nın karşılıklı büstleri yer almakta olup büstlerin etrafında yazan “*DIVIS PARENTIBUS*” (tanrılaştırılmış ve tanrıçalaştırılmış ebeveynler) yazısıyla da tanrısallaştırıldıkları belirtilmiştir¹¹⁵(Res. 9).

161 yılında Antoninus Pius’un ölmesiyle tahta geçen Marcus Aurelius, 178 yılındaki Germen ayaklanmasını bastırmak için oğlu ve varisi Commodus ile Tuna bölgesine gitmiş ancak doğuda askerler veba kapmış, İtalya ve eyaletlerde veba salgını baş göstermiş, 180 yılı Mart ayında M. Aurelius Vindobona’da (Viyana) vebadan ölmüştür¹¹⁶. 19 yaşında Roma tahtına geçen Commodus, bastırmış olduğu bir sikkenin ön yüzünde “*DIVVS M. ANTONINVS PIVS*” başı arka yüzde “*CONSECRATIO*” yazısıyla *rogus* (cesedin yakılması için hazırlanan odun yığını) üstünde quadria içinde M. Aurel’in heykelini yaptırarak babasını tansılaştırmıştır¹¹⁷(Res. 10).

¹¹¹ Kreitzer 1990, 212.

¹¹² Kreitzer 1990, 213. ; Foss 1990, 51.

¹¹³ Baydur 1998, 44.

¹¹⁴ Baydur 1998, 50.

¹¹⁵ Baydur 1998, 50.

¹¹⁶ Baydur 1998, 58.

¹¹⁷ Baydur 1998, 58.

I. Valerian'ın yönetiminde basılmış olup 257-258 yılları arası olarak tarihlendirilen bir sikkenin ön yüzünde, II. Valerian'ın (Valerian I'in daha küçükken ölmüş oğlu) büstü ve etrafında “*DIVO VALERIANO CAESAR*” (tanrısai Caesar Valerian) yazısı, arka yüzde ise bir kartal tarafından tanrılar katına taşınan Valerian tasvir edilmiştir. Ayrıca etrafında da “*CONSECRATIO*” (tanrısallaştırılmış) yazısı bulunmaktadır¹¹⁸ (Res. 11).

Bu örneklerde de görüldüğü üzere Roma'da tanrısallaştırma geleneği ya da inancı var olup, sikkeler üzerinde de bu konu, yazılı olarak *CONSECRATIO* kelimesiyle tartışmasız olarak kendini kabul ettirmiştir. Roma Dönemi'nde hakkında *damnatio memoriae* kararı çıkarılmamış tüm imparatorların *apotheosis*'i bulunmakta olup imparatorları ölümleri sonrasında senato tarafından çıkarılan kararla resmen tanrısallaştırılıp sikkelere darp edilmişlerdir. Sikkeler haricinde *apotheosis* plastik sanatlara da esin kaynağı olmuştur. Roma Dönemi'nden günümüze ulaşan ve konusunun *apotheosis* olduğu genel görüş itibariyle kabul edilen önemli kabartmalı eserler; altarlar, zafer takları, cameolar ve madalyonlar üzerinde görünmekte olup, bunlar içerisinde günümüze ulaşan *apotheosis* konulu önemli eserler bulunmaktadır.

3. 2. ROMA PLASTİK SANATINDA APOTHEOSİS

3. 2. 1. Julius-Claudiuslar Dönemi

3. 2. 1. 1. Julius Caesar

Julius Caesar İ.Ö.100 yılında doğdu. Otuzlu yaşlarına geldiğinde Roma siyasetinde adı geçen üç adamdanda biri olmuştur. (Diğer ikisi; Pompeius ve Marcus Licinius Crassus'tur) MÖ 59'da Pompeius ve Crassus' la İlk Triumvirlik'in bir üyesi olmuştur.¹¹⁹ Kariyerinde sürekli yükseliş gösteren Caesar, Crassus ile Pompeius arasındaki çekişmede Pompeius'u desteklemiş ve MÖ 63 de “*pontifex maximus*” görevini üstlenmiştir¹²⁰. MÖ 60 yılında Pompeius ve Crassus'un desteğiyle konsül seçilmiştir. Pompeius'un yardımıyla MÖ 55 yılında İllyria ve Galia Bölgesi'nin idaresini üstlenmiştir¹²¹. Böylece Caesar Galia'nın, Pompeius İspanya'nın ve Crassus da Suriye'nin yönetiminden sorumlu olmuştur. MÖ 53 yılında Crassus yedi lejyonla Fırat'ı geçerek Parthlara saldırmasıyla hem savaşı hem de canını kaybetmiştir¹²². Bu savaşla hem savaşın hem de sancağın kaybedilmesinin Roma devletinin onurunu kirdığı için

¹¹⁸ Kleitzer 1990, 212.

¹¹⁹ Özgan 2013a, 46.

¹²⁰ Kleiner 1992, 44. ; Özgan 2013a, 46.

¹²¹ Özgan 2013a, 47.

¹²² Özgan 2013a, 47.

Roma’da şiddetli bir Triumvirler karışıklığı başlamıştır¹²³. Bunlar da genelde Caesar karşıtı olup Caesar’ın ordu komutanlığını bırakmasını istemişlerdir. MÖ 49 yıllarının başında Caesar senatoya bir ultimatö vermiş buna göre, kendisinin Galya ve İlyria eyaletleri valiliğinin devam etmesini ve kendisi gibi Pompeius’un da ordu komutanlığından vazgeçmesi şartını ister. Caesar’ın senato tarafından istediği şartlar kabul edilmeyince MÖ 48 yılında ordusuyla Yunanistan’a, Pompeius’a doğru harekete geçmiştir.¹²⁴ Kuzey Yunanistan’da Teselya bölgesinde Pharsalos’ta yapılan savaşta (Pharsalos Savaşı) Pompeius’un ordusu yenilince Pompeius Mısır’a kaçmıştır. MÖ 48 Eylül ayının sonunda Alexandria’ya (İskenderiye) gelen Pompeius burada Mısırlılar tarafından öldürülmüştür.¹²⁵ Daha sonra MÖ 47-45 yılları arasında Anadolu’da tehdit oluşturan IV. Mithradates’in oğlu Pharnakes ile Zela’da (günümüzdeki Tokat/Zile) karşılaşır ve savaş kazanarak tarihteki ünlü “*Veni Vidi Vici*” (Geldim, Gördüm, Yendim) sözünü söylemiştir¹²⁶. MÖ 45 yılında tekrar Roma’ya dönen Caesar, Romalılar tarafından “Diktatör”, “Kurtarıcı”, “Yeni Devlet Kurucusu” gibi sıfatlarla anılmıştır. 15 Mart 44 yılında da senato oturumuna giderken öldürülmüştür¹²⁷.

3. 2. 1. 1. 2. Julius Caesar’ın Apotheosis’i Belvedere Altarı

Julius Caesar MÖ 44 yılında bir suikast sonucunda öldürüldükten sonra kendisi için tanrısal onurlar verilmiştir. Ancak Caesar’ın tanrısallık onurlarını ne zaman aldığı tartışma konusu olup Caesar’ın yaşıyorken bu onurları aldığı da ileri sürülmektedir¹²⁸. Bu yargıya da Cicero’nun, mektuplarında; MÖ 45 yılında yapılan Munda Savaşından sonra Caesar’ın bir balmumu heykelinin festivallerde Romulus-Quirinus ile birlikte taşınarak, Quirinus Tapınağı’na yerleştirilmiş olduğunu belirtmesinden ulaşılmaktadır¹²⁹. Ancak, Roma’da birisinin resmi anlamda *apotheosis* olması için senato tarafından kabul edilip onaylanması gerekmektedir. Caesar’ın resmi olarak *apotheosis*’i de ölümünden sonra gerçekleşmiştir. Caesar’ın ölümünden altı ay sonra onu onurlandırmak için şenlikler düzenlenmiş bu oyunların ilk gününde bir kuyruklu yıldızın gözükmesi Caesar’ın ruhunun cennete yükselerek tanrısallaştığı şeklinde yorumlanmış¹³⁰ ve MÖ 42 yılında da Julius Caesar senato tarafından

¹²³ Özgan 2013a, 47.

¹²⁴ Özgan 2013a, 48.

¹²⁵ Özgan 2013a, 48.

¹²⁶ Özgan 2013a, 49.

¹²⁷ Toynbee 1978, 30. ; Özgan 2013a, 49.

¹²⁸ Cannadine- Price 1987, 71.

¹²⁹ Cic. Ad Atticum xii. 45. 2; xiii. 28.3. xiv. 14.1.

¹³⁰ Zanker 1976, 34-35.

resmen tanrı ilan edilmiş ve “divus Julius” tanrı Caesar adına tapınak inşa edilmiştir¹³¹. Caesar’ın resmi olarak tanrısallaştırılması Belvedere Altar’ında işlenmiştir.

Julius Caesar’ın *apotheosis*’inin işlendiği Belvedere Altarı; dikdörtgen biçiminde, güzelce oyulmuş olup üzerinde Roma’nın kuruluş mitolojisi ve Augustus zamanından sahneler vardır¹³². İki geniş panelden birinde Victoria bir kaya üzerinde ki iki defne ağacı arasında yuvarlak bir kalkan taşımakta ve kalkanın üzerinde “*SENATVS POPVLVSQ(uf) ROMANVS IMP(eratori) CAESARI DIVI F(ilio) AVGVSTO PONTIF(ici) MAXVM(o) IMP(eratori) CON(n) S(uli) TRIB(unicia) P(OTESTAT)e*.”¹³³ (Res. 12) Bu yazıttan Anıtın tarihini MÖ 12-2 yılları arası olarak tarihlememizi sağlamakta olup, üzerindeki Augustus için Pontifex Maximus ünvanı verilmiş ancak Augustus henüz bu tarihte Pater Patria (MÖ 2) ünvanını almamıştır¹³⁴. Buradaki yazıttan da (*imp. Caesari divi f. Augusto pontif. maxum*) Augustus’a Pontifex Maximus ünvanının verildiği MÖ 12 tarihi veya sonrası eserin tarihini vermektedir. Diğer geniş panelde ise işlenen konu genel görüş itibarıyla bir apotheosis sahnesidir (Res. 13). Ancak *apotheosis*’i olan kişinin kimliği tartışma konusudur¹³⁵. Kleiner, savaş arabasına binerek *apotheosis*’i verilen kişinin büyük olasılıkla Julius Caesar olabileceğini, Augustus’un olabileceğini ancak bu tarihte Augustus yaşadığı ve Roma’da yaşayan kişilerin *apotheosis*’i olmadığından bunu Augustus olma olasılığının düşük olduğunu ve diğer bir ihtimale de bu kişinin Romulus olabileceğini iddia etmektedir¹³⁶. Buxton bu kişiyi öncelikle Julius Caesar, Augustus, Romulus- Quirinus, Aeneas ve hatta Agrippina olabileceğini ileri sürmektedir¹³⁷. Ovid’e ise bu kişiyi panelin sağında bulunan, Livia, Lucius Gaius ve Lucius Caesar’dan yola çıkarak MÖ 9 yılında ölen Nero Claudius Drusus olarak belirtmektedir¹³⁸. Eser MÖ 7 olarak tarihlenip, *apotheosis*’i olan kişinin büyük olasılıkla Augustus’un kendisini bir tanrısallık soyun mensubu yapmak için MÖ 42 yılında senato kararıyla tanrı ilan edilen ve Augustus tarafından da sikkeler üzerinde tanrısallaştırılan Julius Caesar olup Augustus’un Venus ile olan bağına göstermektedir¹³⁹. Panelin solunda Julius Caesar’ın arkasındaki kişiyi Kleiner; Augustus, Tiberius ya da Julius Proculus olabileceğini belirtmektedir¹⁴⁰. Ancak burada *apotheosis*’i olan kişi Augustus’un da Caesar üzerinden

¹³¹ Cannadine- Price 1987, 72.

¹³² Buxton 2014, 91.

¹³³ Evans 1992, 47.

¹³⁴ Buxton 2014, 91.

¹³⁵ Kleiner 1992, 102. ; Buxton 2014, 91.

¹³⁶ Kleiner 1992, 102.

¹³⁷ Buxton 2014, 91-92.

¹³⁸ Buxton 2014, 91-92.

¹³⁹ Zanker 2014, 220. ; Evans 1992, 48-49. ; Lott 2004, 104.

¹⁴⁰ Kleiner 1992, 102.

uygulamaya koyduğu tanrısal bağı gösteren Julius Caesar olduğundan Julius Caesar'ın arkasındaki togalı figür büyük olasılıkla Augustus'tur¹⁴¹. Sağ tarafta atların önünde betimlenenlerin, Livia, Lucius Caesar ve Lucius Gaius olduğu ve imparatorluk ailesinin bir arada sergilendiği genel görüşü hâkimdir¹⁴². Başka bir görüşte Augustus'un yapmış olduğu dini propaganda da Roma'nın kuruluş efsanesinden esinlenerek kendini Roma'nın ikinci kurucusu olarak gösterip Romulus'la özleştirmesiyle buradaki kadın figürünün Julia ya da Venus olduğu, küçük çocuklarında Romulus ve onun eşi Hersilia olduğu yönündedir¹⁴³. Genel itibarıyla eserde Julius Caesar'ın askeri başarıları ve tanrısallaştırılması işlenmiş olup, *apotheosis* sahnesinde imparator aile mensupları bir arada tasvir edilmiş, Aeneas ve Caesar üzerinden Augustus, kendisinin tanrısal bir soyun mensubu olduğunu göstermektedir. Panelin üst sol tarafında güneş tanrısının atları, sağ üst tarafta ise gökyüzünü aralar şekilde Caelus tasvir edilmiştir¹⁴⁴.

3. 2. 1. 2. Augustus

Gaius Julius Caesar Oktavianus Augustus, 23 Eylül 63'de Roma'da dünyaya gelmiştir¹⁴⁵. Babası G. Octavianus Roma'nın Ritterler (şövalye) soyundan olup Makedonya'da prokonsüllük yapmıştır¹⁴⁶. Annesi Atia, Marcus Atius Balbus'un kızı Caesar'ın da yeğenidir. Annesi Atina'da Roma dini ve Roma geleneklerini iyi şekilde öğrenmişti ki bu Octavianus'un hem karakterine hem de siyasi politikasına yardımcı olmuştur¹⁴⁷. Octavianus dört yaşında babasını kaybedince annesi I. Marcius Philippus'la evlenmiştir¹⁴⁸. MÖ 49 yılında başlayan halk ayaklanmasında ailesi tarafından Velitrae'ye gönderilmiş ve aynı yıl 18 Ekim'de 14 yaşında Caesar'ın yardımıyla *toga virilis*'i giymiş, bir yıl sonra MÖ 48 yılında Pontifex'lik görevine getirilmiş, 47 yılında da konsüllük görevine başlamıştır¹⁴⁹. MÖ 43 yılında Caesar'ın öldürülmesinden sonra ilk kez Consul olmuş ve Julius Caesar'ın oğlu olarak Gaius Julius Caesar Octavianus adını almıştır¹⁵⁰. Caesar'ın katillerinden intikam almak ve İkinci Triumvirlik'i oluşturmak için Marcus Antonius ve Marcus Lepidus ile birleşmiştir. Birlik MÖ 42 yılında Philippi Savaşı'nda katiller Cassius ve

¹⁴¹ Zanker 1998, 221.

¹⁴² Kleiner 1992, 102, Zanker 1998, 222,

¹⁴³ Kleiner 1992, 102.

¹⁴⁴ Kleiner 1992, 102.

¹⁴⁵ Kleiner 1992, 59. ; Southern 1998, 1.

¹⁴⁶ Özgan 2013a, 147.

¹⁴⁷ Cook 1934, 5–6.

¹⁴⁸ Özgan 2013a, 147.

¹⁴⁹ Özgan 2013a, 147.

¹⁵⁰ Kleiner 1992, 59. ; Walker 1995, 64.

Brutus' un saf dışı bırakılmışlardır¹⁵¹. Caesar'ın intikamını aldıktan sonra Julius Caesar tanrılaştırılmış ve böylece Octavianus da "*Divi Filus*" olmuştur¹⁵². Caesar'ın katillerine karşı kazanılan başarı Roma'da istikrarı temin etmede yeterli olmamıştır. İstikrar arayışı bu defa bu geniş coğrafyada hâkimiyeti kalıcı kılmak ve yönetimi kolaylaştırmak için Roma topraklarının bölünmesinde aranmıştır¹⁵³. Böylece üçlü yönetim tarafından Roma toprakları, Octavianus'a: Galia Hispania, İtalya, Antonius'a: Yunanistan, Asia ve doğu, Lepidus'a: Afrika verilerek paylaşılmıştır. MÖ 39-36 yıllarında Sextus Pompeius ile savaş dönemi başlamıştır. MÖ 36 yılında Octavianus, Pompeius'a üstünlük sağlamış ve savaşın sonunda Pompeius yenilip Sicilya'dan atılmıştır¹⁵⁴. Sextus Pompeius'un yenilip Sicilya'dan kaçmasıyla ona bağlı olan lejyonlar, Lepidius'un emrine geçmişlerdir. Bu orduya güvenen Lepidus, Augustus'tan adayı terk etmesini istemiş ve böylece araları açılmıştır. Daha sonra bu lejyonların Augustus'un emri altına girmesiyle Lepidus hükmen mağlup olmuş olup, tüm yetkilerine son verilmiştir¹⁵⁵. Uzun zamandır süren kargaşa ve savaş ortamına bu savaşla birlikte bir ara verilmiştir. Savaşın kazanılmasıyla Pompeius'un İtalya'ya gelen tahılın buraya ulaşmasını engellemesinden dolayı yaşanan açlık ve sefalet ortadan kalkmıştır. MÖ 35 yılında Lepidus üçlü yönetimden çıkarılarak Circeii'ye sürgüne gönderilmiştir.¹⁵⁶ Roma ülkesi artık üç kişinin yönetimine bağlı bir yer olmayıp yetkileri tam olarak çizilememiş iki kişi tarafından yönetilen bir yer olmuştur¹⁵⁷. MÖ 35-30 yıllarında Antonius ile mücadele, iç savaş dönemi başlamıştır. MÖ 34 yılında Ermenistan ele geçirilince, Antonius oğlu Alexander Helios'u Ermenistan'ın hükümdarı yapmış, Kleopatra'ya "Kralların kraliçesi" ünvanını vermiştir. MÖ 1 Ocak 33 de Octavianus tekrar konsül seçilmiştir. MÖ 32 yılında Vesta Rahibeleri ve Antonius'un vasiyetinin açıklanması ile Konsül yetkilerini iptal edilmiş ve böylece Octavianus, Roma Senatosu'nun ve Antonius yandaşlarının tepkisini çekmemek için politik ve akılcı bir yol bulmuştur. Halkın ve devletin ileri gelenlerinin tepkisini almamak için Savaşı Antonius'a değil onu büyüleyip Mısırlı gibi davranmasını sağlayan Kleopatra'ya karşı bir savaş başlatmayı planlamıştır. Ama aslında Antonius da bu savaşta kraliçenin yanında yer alacağından Octavianus isteğine ulaşacak yani Antonius'u saf dışı edebilecektir¹⁵⁸. MÖ 2 Eylül 31 yılında Actium Savaşı meydana gelmiştir. Agrippa ve Gaius Sosius yönetiminde

¹⁵¹ Kleiner 1992, 59.

¹⁵² Kleiner 1992, 59.

¹⁵³ Taşdöner 2017, 27.

¹⁵⁴ Cook 1934, 57-65. ; Syme 1939, 228-231.

¹⁵⁵ Scullard 1988, 164. ; Broughton 1968, 400.

¹⁵⁶ Tranquillus 2008, 48.

¹⁵⁷ Shotter 1991, 56.

¹⁵⁸ Cass. Dio.50.15

Octavianus'un Antonius'a karşı zafer kazanmasını sağlamıştır¹⁵⁹. MÖ (1 Ağustos) 30 yılında Mısır'da Antonius'un yenilmiş ve intihar etmiştir¹⁶⁰. MÖ 30 yılında Kleopatra'nın da ölümünden sonra Mısır, Roma eyaleti yapılarak başına da Gaius Cornelius Gallus vali olarak getirilmiştir. Octavianus doğudaki seferinden dönüp Roma'ya girerken Roma halkı, Roma senatosu mensupları ve onların eşleri ve Vesta bakireleri onu karşılanmıştır. Böylece Roma'nın muzaffer imparatoru, Roma'nın tek hâkimi ve halkın desteklediği bir İmparator olmayı başarmıştır. Bütün bu yapılan onurlandırmaların yanında Octavianus için önemli diğer bir olay da, Roma'nın barış dönemine girdiğinin ve savaşın artık sona erdiğini gösteren Ianus Tapınağı'nın kapılarının tarihin de ikinci defa kapanmasının ardından Augustus'un denizlerde ve karalarda barışı sağlamasıyla üçüncü kez kapatılması olmuştur¹⁶¹. Octavianus'a onurlar verilirken, Antonius'un anısına yapılan tüm anıtlar ya ortadan kaldırılmış ya da anıtlardan generalin ismi silinmiştir. Antonius'la akrabalığı olan kişiler bir daha Marcus adını kullanamamışlardı¹⁶².

Octavianus, MÖ 27'de Roma devletinin tek hâkimi olarak Augustus unvanı almıştır. İmparator olunca yaptığı ilk işlerden birisi de Roma'yı üç yönetim bölgesine ayırmak olmuştur. Bu ayrılma da Roma ve İtalya bir bölümü, diğer iki bölümde eyaletlerin, Senatus eyaletleri ve İmparator eyaletleri olarak ayrılmıştır. İmparator eyaletleri; Legatus tarafından yönetilen lejyonlu eyaletler, Senatus eyaletleri ise güvenliği sağlanmış iç eyaletler olup başlarında bir Prokonsul ya da Proprætor bulunmaktadır¹⁶³.

Roma'nın bu ilk imparatorunun gücü, muzaffer bir kumandan, barış getirici ve Romalı geleneklerin savunucusu olmasının yanı sıra, ayrıca Augustus ve ideolojisinin başarılı olmasında Studius gibi ressam, Vergilius ve Horatius gibi şairler, Dioskurides gibi gemme kazıyıcıları, Livius gibi tarihçiler, Diogenes'in de içinde bulunduğu heykeltıraşlar, Vitruvius gibi mimarlar yardımcı olmuşlardır.¹⁶⁴ Ayrıca bu başarıya Hellen sanat ve mimarisi, Roma'nın İtalic, Etrüsk ve Cumhuriyet geçmişinden kalan anıtların etkisi de olmuştur. Roma yönetiminde tek adam olmayı başaran Augustus, kendinden önce gelen siyasi yönetimin dışında kendi ideolojisi doğrultusunda bir yönetim sistemi uygulamaya başlamıştır. Augustus'un bu yönetimiyle ilgili; Ronald Syme,;Octavianus'un yarattığı ve yaptığı her şeyin Roma'nın gelişimi için olduğunu ve ülkeyi kurtarmak adına yapıldığını ileri sürmüştür.¹⁶⁵

¹⁵⁹ Tranquillus 2008, 48.

¹⁶⁰ Kleiner 1992, 59.

¹⁶¹ Tranquillus 2008, 50.

¹⁶² Cass. Dio., 51. 19

¹⁶³ İplikçioğlu 2007, 93.

¹⁶⁴ Kleiner 1992, 60.

¹⁶⁵ Syme 1939, 524.

Gibbon, Octavianus'un Roma'nın özgür sistemini yıktığını ve bunun, onun ince karakterinin altındaki kurnaz tiranlığı gösterdiğini iddia etmektedir¹⁶⁶. MÖ 12 yılında Lepidus'un ölmesiyle "*pontifex maximus*" olan Augustus artık sadece devletin değil, aynı zamanda dini kurumların da başı olmuştur. MÖ 2 yılında *Pater Patriae* (vatanın babası) unvanı almıştır. Nola'da 9 Ağustos MS 14 yılında ölümünden önce vasiyetini ve başarılarını kaleme alarak (*Res Gestae Divi Augusti*) Vesta rahibelerine teslim etmiştir. Daha sonra değişik eyaletlere gönderilen bu vasiyet Roma'da Augustus'un mozolesinin cephesindeki iki bronz sütun üzerinde kazanmıştır¹⁶⁷. Ölümünden üç gün sonra senato Augustus'u tanrı ilan edilmiştir. İmparator ölümünden sonra Roma Devletine; Augustus'un kendisinin de vasiyetinde belirttiği gibi kerpiç ve tuğladan inşa edilmiş bulduğu bu kenti, Luna (*Carrara*) mermerinden yeniden inşa ettirmiş, Augustus Forumu, Apollon Palatinus Tapınağı, Ara Pacis Augustae Altarı Luna mermerinden yapılmış değerli eserler bırakmıştır¹⁶⁸. Ayrıca Augustus döneminde Roma kenti bazilikalara, senato binasına (*Curia*) ve mermer tapınaklara sahip olup, büyük bir hamam yapısına (Agrippa Hamamı), büyük ve taştan bir tiyatroya (Marcellus Tiyatrosu), inşa edip, kente, su sağlayan sistem onarılmış bunun yanı sıra iki yeni su kemeri de inşa edilmiştir¹⁶⁹. Sonuç olarak İmparator Augustus, askeri ve siyasi başarılarının sonucu olarak kendini tarihte unutulmaz bir İmparator, Roma'yı da döneminin birçok alanda üstün bir devlet olmasını sağlamıştır.

3. 2. 1. 2. 1. Augustus Döneminde Din ve Propaganda

Octavianus yönetimi ele aldığı zamanlarda toplum yapısında ayrışmalar ve bir huzursuzluk ortamı hâkim olup bunun sebepleri arasında Augustus'tan daha önceki tarihlerden beri bitmek bilmeyen savaş ortamı ve yoksulluk içinde devam eden bir yaşantının olması ileri sürülmektedir. Ancak Augustusla beraber halkın tam anlamıyla bir huzura kavuştuğu da söylenemez çünkü Augustus'un askeri başarıları toprakların genişlemesini sağlarken bunu yanında nüfusun artmasına da neden olmuştur. Nüfus artınca farklı köken ve inançtan insanlar arasında anlaşmazlıklar meydana gelecek bu da halkın huzurun da bozulmalara yol açmıştır¹⁷⁰. Augustus yeni politikalar oluşturup, güzel sanatlarda, gelenekte ve dinde yenilikler yaparak Roma toplumunu iyileştirme yoluna gitmiştir¹⁷¹. Yöneticiler halkın huzurunu sağlamak ve yönetimi kolaylaştırmak için herkesçe kabul gören ve

¹⁶⁶ Gibbon 1737-1794, 70.

¹⁶⁷ Doğer 2009, 46.

¹⁶⁸ Kleiner 1992, 60.

¹⁶⁹ Doğer 2009, 47.

¹⁷⁰ Cass. Dio. 51. 19

¹⁷¹ Zanker 1976, 101.

uygulanan bir din ve tek bir siyasi görüş oluşturmaya çalışmışlardır. Halk ise dönemin siyasi olayları ve bitmek bilmeyen savaşların etkisinde yorgun ve çaresiz kalmış, aradıkları huzur ortamını kendi inanç ve siyasetlerinde bulamamış ve bu kötü gidişattan kurtulmak için de çareyi farklı inançlarda aramaya başlamışlardır. Bu sorunu dönemin ileri gelen devlet adamları da gözlemlemiş olup bu sorunların sebebini ise tanrıların unutulmasının ve eski adet ve geleneklerin bozulmasının doğal bir sonucu olarak göstermişlerdir. Ünlü şair Horatius, Romalılar'a seslenerek tanrıların yıkılmış tapınakları onarılmadıkça atalarının günahlarını ödeyemeyeceklerini belirtmiştir¹⁷². Cicero da toplumdaki kargaşayı yok etmenin en iyi yolunun tanrılar olduğunu belirtmiştir¹⁷³. Augustus bu durumu lehine çevirmek için dinde reformlar yapmaya başlar ve özellikle Hellenistik Dönem ve Roma'nın kuruluş dönemi efsanelerinden faydalanmıştır. Augustus'un askeri, siyasi başarıları ve dini reformları insanlara biraz huzur getirmiş ve her defasında sorunların kaynağı olarak gösterilen "ataların dininin ve geleneklerinin" tekrar hatırlanmasını sağlayan Octavianus'a senato tarafından dini onurlandırmalar ve güçler verilmiş ancak Augustus bunların hiç birini özellikle halkın karşısında yapılan teklifleri kabul etmemiştir.¹⁷⁴ Ancak Augustus'un İskender gibi tanrısal bir kral olma isteğinin olduğu da bilinmektedir. O da Helenistik krallarının yaptığı gibi kendini halkının kurtarıcısı ve kutsal insan olarak görmek istemiştir. O istememiş gibi görünse bile eserlerinde, yazılarda ve kendi imparatorluk politikasında bütün isteğinin halkın gözünde tanrı sıfatına erişmek olduğu gözlenmektedir. Böyle bir isteği olmasa dönemin tek gücü olmasına rağmen kendisinin tanrısalaşmasına niçin göz yumuyordu? Kendinden sonra gelen Tiberius gibi nezaketle karşı durup, tanrısalaşmasına engel olabilirdi.¹⁷⁵

Augustus Romalılar'ın din üzerine olan taleplerine karşılıksız kalmayıp eski adetleri ve gelenekleri yeniden ortaya çıkarmış ve hayat vermiştir. Bunu gerçekleştirirken de ideolojisine yakın olan, planladığı yönetim şeklini elde etmesini hızlandıracak konular üzerinden gerçekleştirmiştir. Bu duruma bir örnek verecek olursak, Kleopatra'ya karşı savaşı fetiales adetlerine göre açması ve buna bağlı olarak da aynı zamanda Jüpiter Fretrius tapınağını restore ettirmesi olabilir. Çünkü Augustus eğer dini kendi ideolojisi doğrultusunda kullanmak istemiyordu ise neden tapınakları restore çalışmasını bütün tapınaklar veya dini kurumlar için geçerli olmasını sağlamamıştır. Örneğin bu dönemde Caeninenses denilen ve Roma'nın üst sınıfına ait önemli bir rahiplik makamı olan kurum restore edilmemiştir.¹⁷⁶

¹⁷² Ogilvie 1969, 113.

¹⁷³ Cic. , Nat. De. , I,3, ; Galinsky 1996, 289.

¹⁷⁴ Res Gestae. 6–7.

¹⁷⁵ Tiberius ölümünden sonra tanrısallaştırılmıştır.

¹⁷⁶ Schneid 2003a, 180.

Octavianus'un siyasi yönetiminde dini kullanmasının önemli sebeplerinden biri de herkesçe kabul edilen bir sorunu çözerek kendini Romalılar'ın gözünde önemli bir noktaya getireceğini düşünmesi ve bu kurumun merkezine kendi politikalarını koyarak yürütmesiyle de dinde yeni bir çağ başlatmıştır ki bu da dini politika devridir.¹⁷⁷ Düşmanlarını yenmiş ve Roma'nın sosyal ve ekonomik refahını yükseltmiş ve bütün bunları yaparken tanrıların tapınaklarını restore ederek onları onurlandırmış, Roma'ya her anlamda huzur getirmeyi başararak yurttaşları için kurtarıcı bir imparator olmuştur. Romalılar'a göre; Octavianus'un bütün bu başarılarının sebebi onun dindar bir hükümdar olması ve bu sebeple tanrıların onu sevip karşılığında da başarılarla mükâfatlandırması olmuştur.¹⁷⁸ Octavianus kendisine halka acık alanda, halkın gözü önünde yapılan tanrısallaştırma tekliflerini nazikçe reddetmiştir. Fakat kendi karısı ve kız kardeşi için kutsal unvanların verilmesine karşı çıkmamıştır. Bunun sebebi de ortamın henüz yaşayan kişilerin tanrısalaşmasına hazır olmayışından olabilir, yoksa Julius Caesar'ın ölümünden sonra tanrısallaştırıldığı bilinmektedir. Ayrıca direk kendi üzerinden uygulamaktan çekiniyor olması ya da en yakınındakileri kullanarak halkın tepkisinin ne olacağını tespit etmekte olabilir. Yakınlarının tanrısalaşması konusunda halktan gelecek tepkilere göre siyasi hamleler düzenlemeyi planlamış olabilir. Şöyle ki; bu durumdan hoşnut olunursa zaten sorun oluşmayacak, yok eğer sorun çıkmış olursa da en yakınındakilere karşı bile dini sahiplenerek, tepkilere kulak verip sorun çözücü olarak bu sorunu da en yakınlarına rağmen çözerek halkın gözündeki yerini ve siyasi makamını sabitlemeyi planlamış olmalıdır.

Octavianus, din politikasını yasal bir sürece MÖ 43 ile 28 yılları arasında *Pontifex Maximus* olmasından sonra, Romalılar'ın bundan haberdar olması ve katılımının sağlanmasıyla başlamıştır¹⁷⁹. *Pontifex Maximus* olunca artık açık açık kararlar almaya başlayan Augustus, dini kendi çıkarları doğrultusunda kullanma politikasına devam ettiğinin bir belirtisi olarak, sadece Sibylla'nın Palatinus'daki Apollo Tapınağı'nın altına bıraktığı kitabı hariç çok sayıda kitabı toplatarak bunların büyük bir çoğunluğunu yaktırmıştır. Buradan da anlayacağımız üzere Octavianus'un bu kitap haricinde diğer kitapları yok ederek oluşturacağı sistemin tam anlamıyla kendi çizdiği doğrultuda olmasını planlamasındandır¹⁸⁰. Octavianus imparatorluğu süresince din onarımının da gelişmişlik göstermiş bunun sebepleri arasında; Augustus devamlı dini geliştirme çalışmaları olması ve halkın talepleri

¹⁷⁷ Schneid 2003b, 176.

¹⁷⁸ Schneid 2003b, 177.

¹⁷⁹ Salmon 1944, 36; Schneid 2003a, 187; Ehrenberg -Jones, 1945, 32.

¹⁸⁰ Schneid 2003, 186.

doğrultusunda çalışmalarını yapmış olmasındandır¹⁸¹. Octavianus halkın taleplerini dikkate alarak kendi politikası doğrultusunda bir din yaratmak bu dini de, bazı eski geleneklere modern bir ruh katarak geliştirmek istemiştir¹⁸². Dinde her ne kadar yenilikler yapsa da, kendi döneminde ve özellikle kendi döneminden sonra da halkın daha farklı inançları ön plana çıkardığının görülmesi Augustus'un oluşturmuş olduğu yeni sistemin pekte başarılı olmadığını göstermektedir.

İmparatorluğu süresince dini bir siyasi araç olarak kullan Augustus'un ne zaman tanrılaştırıldığı ise bir tartışma konusudur. Dönemin şairleri Augustus isminin yalnızca kutsal şeylere verildiğini ve Augustus'un da kutsal olduğunu belirtip¹⁸³ Cumae kentinde Augustus ve evi onuruna festivaller düzenlendiğini ve Augustus'a muhtemelen M.S. 4 ile 14 yılları arasında tapınak inşa edip tapınım yapıldığını iddia etmelerine karşılık Price, Augustus'un yaşadığı dönemde İtalya'da tapınılmadığını üstüne basa basa vurgulamıştır.¹⁸⁴ Horatius Augustusla Jüpiteri bir tutmuş ona göre Augustus Part krallığını ve Hindistan'ı fethederek Jüpiter'in Olympos dağının kralı olması gibi Augustus'un da bir çeşit dünya kralı olarak değerlendirmiş¹⁸⁵ böylece Jüpiter'i üst dünyanın, Augustus'u ise alt dünyanın kralı olarak belirtmiştir¹⁸⁶. Ona göre Augustus'un tanrılaştırılması olayı o öldükten sonra resmiyet kazanmıştır. M.S. 14 yılının Eylül ayının 17'sinde Senato Augustus'u ülkenin tanrıları arasında ve "*Divus Augustus*" olarak kabul etmiş¹⁸⁷ ve daha sonra altın bir heykeli Mars Tapınağı'na yerleştirilmiştir.¹⁸⁸ Böylece Augustus'tan sonraki imparatorlar da Augustus'u kendi isimlerinden sonra ve başka unvanlarından önce kullanmışlardır¹⁸⁹. Augustus öldükten sonra tanrı ilan edilmiş böylece imparatorluk kültü oluşmuş ve Augustus'tan sonra gelen imparatorlar tarafından da Roma dünyasını güçlü bir şekilde yönetmek için kullanılmıştır.¹⁹⁰

3. 2. 1. 2. 2. Augustus'un Apotheosis'i Gemme Augusta

Sardonniksten yapılmış, bugün Viena'da Kunsthistorisches müzesinde antik eserler bölümünde sergilenen bir Gemme'de Augustus, hanesinin diğer üyeleri ile tasvir

¹⁸¹ Cook 1934, 469.

¹⁸² Galinsky 1996, 292.

¹⁸³ Grant 1949, 103.

¹⁸⁴ Price 1970, 30.

¹⁸⁵ Rowell 1962, 186.

¹⁸⁶ Hor., carm., 1.xii.49-60

¹⁸⁷ Baydur 1998, 33.

¹⁸⁸ Cook 1934, 482-489.

¹⁸⁹ Baydur 1998, 30.

¹⁹⁰ Goodman 2007, 71.

edilmiştir¹⁹¹ (Res. 14). Eserin tarihlendirilmesinde farklı görüşler olup bunlardan bazıları bu gemme'yi Augustus'un iktidarına bazıları, Tiberius Dönemi'nin erken evrelerine bazıları ise Claudius Dönemi'ne tarihlemektedir¹⁹². Ama büyük olasılıkla Augustus'un ölümünden sonra yaptırılmıştır¹⁹³. Gemma Augusta'daki sahne üst üste iki frizden oluşmaktadır.

Üst friz; üç asıl figür etrafında çok sayıda tanrı, tanrıça ve kişisel simgeleri yer alır. Bu üç figür; Augustus, Tiberius ve Germanicus olarak teşhis edilebilmektedir¹⁹⁴. Augustus, sahnenin merkezine yakın bir konumda, *bisellium*¹⁹⁵ üzerinde oturur. Burada Augustus'u; geniş kafatası, dar çenesi, kemerli burnu, yuvarlak dudakları, keskin çıkıntılı kaşları, yüzünde kaşların birleşme noktalarında ve burunun hemen üzerinde alın merkezine kadar ulaşan iki derin düşey çizgisi ve ön kısımda sağ göz üzerinde bir kıskaç motifi, sol göz üzerinde üçgen görünümlü çatal motifli saçlarından tanıyoruz¹⁹⁶. Augustus'un belden yukarısı Zeus pozunda çıplaktır ve vücudunun alt kısmı bir örtüye sarılmış bir tanrı gibi tasvir edilmiştir¹⁹⁷. Augustus'un ölümünden sonra tanrı ilan edilmesine kadar olan süreçte Augustus'un bu pozu sikkeler üzerinde görülmemektedir¹⁹⁸. Sandaletli ayaklarını bir kalkan üzerine koymuştur. Yanında, Jupiter'in ve imparatorluk gücünün simgesi olan kartal durmaktadır¹⁹⁹. Sağ elinde kâhin (*augur*) asası, sol elinde ise Jupiter'in hükümdarlık asasını tutarak onların dünyasını temsil etmektedir.²⁰⁰ Augustus'a burada, kraliyet asası ve kartal atribütleri ile Jüpiter'e atıfta bulunulmuşken augur asası ile de Augustus'un dünya üzerinde insanlarla tanrılar arasındaki ilişkiyi sağlayan kişi olduğu belirtilmek istenmiştir²⁰¹. Kâhin (*augur*) asası aynı zamanda Augustus'un koruyucu tanrısı olan Apollon'a da gönderme yapıyor olmalıdır²⁰². Sol tarafta, dört atlı bir arabadan inmekte olan başında bir çelenk taşıyan ve toga giymiş Tiberius bulunmaktadır²⁰³. Savaş arabasındaki Tiberius'un atların dizginlerini elinde tutan kanatlı zafer tanrıçası Victoria eşlik etmekte olup, ayrıca elinde tuttuğu asanında İspanya'yı temsil ettiği ileri sürülmektedir²⁰⁴. Augustus ve at arasında duran, göğüs zırhlı bir genç olarak betimlenen

¹⁹¹ Kleiner 1992, 69; Kreitzer 1996, 77.

¹⁹² Kleiner 1992, 69.

¹⁹³ Kleiner 2016, 136.

¹⁹⁴ Kleiner 1992, 69.

¹⁹⁵ Üzerinde iki saygın kişiyi barındırabilecek büyüklükteki bir şeref koltuğudur. Roma'da devlet için önemli hizmetlerde bulunmuş kişilere has bir koltuk. Bkz. Er 2006, 61. Bu koltuk iki kişiliktir. Bu yüzden bu şekilde onurlandırılan memurlara çift koltuk sahibi anlamında bisellarius ismi verilirdi.

¹⁹⁶ Özgan 2013a, 157.

¹⁹⁷ Wanker 1995, 68.

¹⁹⁸ Wanker 1995, 69.

¹⁹⁹ Kleiner 1992, 69.

²⁰⁰ Kleitzer 1996, 77.

²⁰¹ Kleiner 1992, 71.

²⁰² Doğer 2009, 68.

²⁰³ Doğer 2009, 67. ; Strong 1969, 88.

²⁰⁴ Zanker 1976, 232.

ve imparatora doğru dönmüş kişi Germanicus olduğu ileri sürülmektedir²⁰⁵. Bu üç kişiden sadece Germanicus'un tanımlanması büyük oranda tartışmalıdır²⁰⁶. Zira bazı bilim insanları, genç askeri Gaius Caesar ile ilişkilendirmektedir²⁰⁷. Burada işlenen olayın tarihi netlik kazanmamış olup muhtemelen Tiberius'un MÖ7'de, Germen zaferinden²⁰⁸ ya da 12 yılında, Illyricum zaferinden sonraki geçit törenlerinin olabileceği ileri sürülmektedir.²⁰⁹ Burada Tiberius muzaffer bir general olarak tasvir edilmiştir.²¹⁰ Tiberius'un solundaki figürler ise Genius Senatus, Tiberius'un oğlu Genç Drusus ve Venus olarak da tanımlanmıştır²¹¹. Augustusla aynı tahta oturan tanrıça Roma'nın üzerinde geleneksel Amazon kıyafeti yerine örtülü göğüslerinin altından kemerle bağlanmış uzun bir giysi vardır. Augustus gibi tanrıçanın da ayağı kalkan üzerindedir. Sağ elinde mızrak, başında ise kalkan vardır. Bu sahnenin Parthenon tapınağının doğu frizinde ki Zeus ve Hera ikonografisine atıfta bulunduğu da ileri sürülmektedir.²¹² Augustus'un burcu olan bir oğlak, Roma ve Augustus'un üstünde asılı olan bir diskin üzerindedir. Sağ tarafta, bir koluyla Augustus'un oturduğu tahta yaslanan kucağında bereket boynuzu ve yanında iki bebekle Tellus ya da Italia tasvir edilmiştir²¹³. Bu figürün üst tarafında Oikoumene figürü olup Roma şehrine ve İtalya'ya gönderme yapmaktadır²¹⁴. Oikoumene'nin başında imparatorluğun şehirlerinin surlu tacı vardır. İmparatorun başının üstünde "*corona civica*" (meşe çelengi) tutmaktadır. Oikoumene ve Italiae Tellus'un arasında belden yukarısı çıplak sakallı bir erkek figürü bulunmaktadır. Bu figür, Neptün ya da Oceanus olarak tanımlanmaktadır. Oceanus, dünyayı çevreleyen okyanusun kişileşmesidir. Böylece, Gemma Augustea'nın üst frizi, Augustus'un Roma, İtalya ve eyaletleri kapsayan uygar dünya üstündeki hâkimiyetini kutlar. Ayrıca Üst frizde Augustus ve Augustus'un yeğeni, Tiberius'un evlat edinilmiş vârisi Germanicus ile birlikte Tiberius'un da sıralanmasıyla onun evlat edinilmesi ima edilmiş olabilir²¹⁵."

Alt frizde, askeri bir zafer işlenmiştir. Burada Romalı askerlerin barbarları yenmesi ve esir alması konusu vardır. Romalıların zaferi kazandığını ise zaferin simgesi olan Trophaeum'un Romalı askerler tarafından dikilmesi göstermektedir²¹⁶. *Trophaeum*'un

²⁰⁵ Strong 1969, 89.

²⁰⁶ Kleiner 1992, 69.

²⁰⁷ Doğer 2009, 67.

²⁰⁸ Zanker 1976, 232.

²⁰⁹ Doğer 2009, 68.

²¹⁰ Kleitzer 1996, 78.

²¹¹ Kleiner 1992, 70.

²¹² Elaine 2015, 219.

²¹³ Zanker 1976, 231.

²¹⁴ Kleiner 1992, 71.

²¹⁵ Doğer 2009, 69.

²¹⁶ Zanker 1976, 232.

üzerinde Tiberius'un burcunu simgeleyen akrebin olması ise bu olayın Tiberius'un askeri zaferleri olduğunu düşündürmektedir²¹⁷. Gemmede tasvir edilen barbarlar İlliryalılar olarak tanımlanmaktadır. Sol tarafta *trophaeum*, göğüs zırhlı ve miğferli iki asker ve çıplak göğüslü iki erkek tarafından dikilmektedir. Yine sol tarafta, elleri arkasından bağlı, uzun ve karışık saçlı ve sakallı bir esir bulunmaktadır. Bunun yanında da başını ellerinin arasında tutan kadın vardır. Sağda barbarlara boyun eğdirilmektedir. Tutsak erkek diz çökmüş yalvarmakta, kadın ise, bir savaşçı tarafından saçından çekilmektedir. Kadının sağında ağlayan bir çocuk olmalıdır. İzleyiciye arkasını dönmüş saçları bir eşarp için de verilmiş ve sol elinde iki mızrak tutmakta olan savaşçı *khiton*, zırh ve çizme giymiştir.

Gemme'yi sipariş eden hakkında da sorular vardır. Kendisi sahnede görülme de Tiberius'un annesi Livia da gemmenin hamisi olabilir. Ancak en olası aday Tiberius'un kendisidir²¹⁸. Tarihçi Suetonius²¹⁹, Pannonien zaferinden sonra MS 16 Ocak tarihinde Roma'ya dönen Tiberius hakkında verdiği bilgiler; Roma senatosu Augustus'a rağmen Tiberius'a "Pannonien Fatihi" ve "Yenilmez Tiberius" unvanlarının vererek zaferin şenliklerle kutlanmasına izin vermiştir. Bu bilgiden de "Gemme Augusta" olarak adlandırılan bu eserin Pannonien isyanından sonra yaptırıldığı anlaşılmaktadır²²⁰.

Bu gemme Augustus'un her ne kadar ölümünden sonra tanrısallaştırıldığı yorumlarına yol açsa da aslında Augustus daha yaşıyorken tanrısallığını açıkça belirlemiştir. Ancak kişi yaşıyorken tanrısallığı senato tarafından kabul edilmediği için tanrısallığı resmiyet kazanmamıştır. Augustus yaşıyorken kendisini tanrısallık bir soyun mensubu olarak göstermesinin en belirgin kanıtlarını da dönemin sikkelerinde görmekteyiz. Caesar'ın ölümünden sonra, tanrısallaştırılmasının ardından Augustus, kendini tanrının oğlu "*divi filius*" ilan etmiştir.²²¹ Dönemin sikkeleri üzerine "*DIVI FILIUS*", "*IMPERATOR CAESAR DIVI IULI FILIUS*" veya "*IMPERATOR DIVI IULI FILIUS*" yazılarını darp ettirerek kendini Julian ailesinin bir mensubu yaparak, tanrısallık özelliklere sahip birisi olduğunun propagandasını yapmıştır²²². Darp ettirdiği sikkelerden bazılarında ön yüzünde kendi büstünü ve etrafında da "*AVGVSTVS DIVI F*" arka yüzünde ise bir boğa tasviri ve "*IMP. X*" yazısı bulunmaktadır (Res. 15). Bu sikkede yazan "*AVGVSTVS DIVI F*" yazısı Augustus'un MÖ 1

²¹⁷ Rehak, Younger 2006, 73.

²¹⁸ Doğer 2009, 68.

²¹⁹ Suetonius Tip.17.

²²⁰ Özgan 2013, 188.

²²¹ Zanker 1976, 35.

²²² Özgan 2013a, 148.

Ocak 27 yılında imparator olmasıyla kendinden sonraki imparatorlar tarafından da kullanılacak olan “*DIVI FILIUS AUGUSTUS*” kalıcı bir unvan haline gelmiştir²²³.

MÖ 19 olarak tarihlenen başka bir sikkenin ön yüzünde; “*IMP IX TR PO V*” (dokuz kez imparator, beş kez Tribuniciae Potestas) yazısı bulunmaktadır. Arka yüzde ise Asya eyaletlerinin başkenti olan Bergama’da tanrı Augustus adına Romalılar tarafından inşa edilen bir tapınağın tasviri ve “*COM ASIA*” yazılı²²⁴ bir sikke bulunmaktadır (Res. 16). Bu sikke üzerinde Augustus için inşa edilen tapınaktan da anlaşılacağı üzere; Augustus, tanrısallaştırılmak için ölmeyi beklememiş yaşadığı zaman içinde de tanrısallaştırılmasına izin vermiş ancak resmi olarak tanrısallaşması ise ölümünden sonra gerçekleşmiştir.

3. 2. 1. 3. Tiberius

Augustus 14 yılında ölmesinden sonra Augustus’un karısı Livia’nın önceki evliliğinden olan oğlu Tiberius Senato tarafından imparator ilan edilmiştir. Augustus’un torunları Gaius ve Lucius Caesar’ın ölmesiyle Tiberius tahtın tek varisi olarak kalmıştır. İyi bir askeri tecrübesi olan Tiberius MÖ 20 Nisan da on dört yaşında olup erkeklığe adım attığına dair toga virilis²²⁵ giymiş hemen bir yıl sonrada askeri deneyimleri başlamıştır.²²⁶ MÖ Cantabrian savaşına katılmış olup burada ordunun kamp ve savaş taktiği planlarında yer almıştır. Augustus savaş sonrasında MÖ 24 te tekrar Roma’ya döndüğünde zafer için düzenlenen kutlamalarda Tiberius’da onurlandırılmıştır.²²⁷ MÖ 20 de Augustus’un doğu seferine katılmış, partların daha önce Crassus’tan aldıkları Roma sancağını tekrar almıştır. Bu önemli olay, Prima porta’daki Augustus Heykeli’nin göğüs zırhında tasvir edilmiştir. Tiberius 14 ve 37 yılları arasındaki iktidarı boyunca Augustus’un iç ve dış politikasına sadık kalmıştır²²⁸. Augustus, *Divus* (tanrı) ilan edildikten sonra kendisini onurlandırmak için bir tapınak inşa edilmesine izin vermişken Tiberius, hayatı boyunca kişisel tanrılaştırılmayı reddetmiştir.²²⁹ Sikkeler üzerinde *Divus Augustus Pater* ve onun temsil ettiği yeni imparatorluğunun temsilcisi olarak ilk kez tasvir edilen imparator olmuştur.²³⁰ Augustus’tan sonra Roma’da büyük bir inşa programına girişmemiştir. Yaşamının son 10 yılını Capri adasında ve Sperlonga’daki villasında geçirmiş ve burada 37 yılında ölmüştür²³¹

²²³ Özgan 2013a, 150.

²²⁴ Kreitzer 1990, 214.

²²⁵ Çocukluktan çıkıp, hayata atılan kişiler için düzenlenen bayramlarda giyilen beyaz, sade ve bezemesiz toga.

²²⁶ Seager 2005, 12.

²²⁷ Seager 2005, 12.

²²⁸ Kleiner 1992, 123.

²²⁹ Dürüşken 2011, 39.

²³⁰ Kleiner 2016, 133.

²³¹ Doğer 2009, 74.

3. 2. 1. 3. 2. Tiberius'un Apotheosis'i Grand Cameo

Tiberius'un imparatorluğu döneminde Yunanistan'daki Gythium kentinden kendisine getirilen bir mektupta belirtilen, kendisinin ve annesinin tanrısall onurlarla yüceltilmesi teklifini reddettiği bilinmektedir²³². Ancak, Paris Louvre ulusal kütüphanesinde bulunan ve “*Grand Camee*” olarak adlandırılan bir gemme üzerinde Tiberius'un tanrısallaştırıldığı görülmektedir. Bu gemmenin tarihlendirilmesi ve üzerinde ki birçok figürün kim olduğu tartışma konusudur.²³³ Gemma Augustea da olduğu gibi burada da politik propaganda için güzel bir tarihi sahne dekore edilmiştir²³⁴. Birçok göksel ve dünyasal figürün tasvir edildiği bu *cameo*'nun ne zaman üretildiği tartışma konusu olmasına rağmen bir bütün olarak Julio Claudius hanedanlığının geçmişi, bugünü ve geleceği hakkında bir yüceltmedir²³⁵. Buradaki kişilerin kimlikleri, belirli fizyonomik özellikleri ve saç şekilleriyle tespit edilmektedir²³⁶. Bu gemme muhtemelen Nero'nun evlat edinilmesinden sonraki bir tarihe ait olup aileyi bir araya getirme, güçlü kılma, propagandası amacıyla yapılmıştır²³⁷. Üç frize ayrılmış Gemmede; merkez figürü Tiberius oluşturmaktadır ve eser yaklaşık 26-27 olarak tarihlendirilmektedir²³⁸ (Res. 17).

Üst frizde; Augustus, belirgin fizyonomisi ve saç şekli ile tanınmaktadır. Augustus'un buradaki fizyonomik özellikleri genellikle saç şekliyle Primaporta tipine benzetilmektedir²³⁹ (Res. 18). Augustus yukarıdan aşağıda olan Tiberius'a bakmaktadır. Toga giymekte, başında manto ve ışınlı taç bulunmakta ve sağ elinde imparatorluk asası taşımaktadır²⁴⁰. Augustus burada başrahip ve tanrı katına yükselmiş bir imparator izlenimi vermektedir. *Aion*²⁴¹ veya *Eternity*, olduğu ileri sürülen; kemerli tunik, tozluk ve kep giymiş, küre taşıyan persofonike edilmiş bir erkek figürü tarafından göklerde taşınmaktadır²⁴². Bu kişinin Greco-Persian elbise giydirilmiş, evrensel bir liderin sembolü olarak göstermek amacıyla elinde bir küre taşıyan kişinin Büyük İskender olduğu ileri sürülmektedir.²⁴³ Augustus'un sol tarafında askeri üniformalı ve kalkan taşıyan genç Tiberius'un oğlu Drusus (Tiberius'un 23 yılında ölen oğlu)

²³² Dürüşken 2011, 39.

²³³ Tuck 2014, 158.

²³⁴ Kleiner 1992, 149.

²³⁵ Kleiner 1992, 149. ; Strong 1969, 89.

²³⁶ Kleiner 1992, 149.

²³⁷ Tuck 2014, 158.

²³⁸ Kleiner 1992, 149.

²³⁹ Giuliani 2017.

²⁴⁰ Kleitner 1996, 78. ; Kleiner 1992, 151.

²⁴¹ Fenike mitolojisiinde zaman tanrısının adıdır. Evrenin yaşına verilen isim olup kimilerine göre 365, kimilerine göre de 30 çağ yaşamıştır. Evrenin oluşumunda bir tanrıdan yayılan gücün adıdır. Bkz. <http://ozhanozturk.com.yunan-mitolojisi-sozlugu-h/>.

²⁴² Kleiner 1992, 151.

²⁴³ Kleitner 1996, 78.

yer almaktadır.²⁴⁴ Burada Drusus-Minor sikkeler üzerinde betimlenen portresiyle benzerlik göstermektedir²⁴⁵(Res. 19) Üst friz sağ tarafta Pegasus’a liderlik eden kanatlı Putto’nun yanında yer alan yine başında defne çelenkli, askeri giysiler giymiş Pegasus’un üzerinde bir başka erkek figürü Germanicus olabileceği ileri sürülmektedir.²⁴⁶

Orta friz *Aion*’un küresinin altında, çıplak göğüslü ve gövdenin altını saran aegisli Jupiter pozunda²⁴⁷ *bisellium*’a oturan Tiberius yer almaktadır²⁴⁸. Tiberius burada belirgin portre özellikleriyle; geniş kafatası, enseye doğru uzanan saçlar, yumuşak ve idealize edilmiş vücut hatları, aşırı büyük gözleri ile tasvir edilmiştir. Başında defne çelenginden *corona civia* taşımakta ve elinde asa tutmaktadır. Tiberius sağ elinde, tanrılaşmış üvey babasının sahip olduğu gibi, rahipsel gücü temsil eden, kâhin (*augur*) asası, bulunmaktadır. Tiberius burada Gemma Augustea da ki Augustus’un ölümünden sonra tanrılarla olan ilişkisini göstermek için tasvir edildiği tanrısız pozunda tasvir edilmiştir²⁴⁹. Tiberius’un sağ yanında annesi Livia oturmaktadır²⁵⁰. Tiberius’un solunda elinde haşhaş tutan yeryüzü tanrıçası Ceres’dir²⁵¹. Tiberius’un önünde ayakta askeri üniforma ile betimlenmiş kalkanlı genç erkek figürü Tiberius’un kız torunu olan Julia ile Germanicus ‘un oğlu Nero Germanicus olduğu iddia edilmektedir²⁵². Buradaki konunun da 17 Mayıs 26 yılında German isyanlarını bastıran Nero Germanicus’un “*quaestor*”²⁵³ olarak tayin edilmesi olayını göstermektedir²⁵⁴. Germanicus’un arkasında kalkanlı, askeri üniformalı ve başlıksız gelecekte imparator Caligula olarak anılacak olan oğlu Gaius Germanicus yer almaktadır.²⁵⁵ Bu küçük askeri kıyafetli çocuğun yanında elinde parşömen tomarı tutan oturmuş şekilde tasvir edilmiş bir kadın yer almaktadır. Bu kadının kim olduğu hakkında; bazı araştırmacılar Nero’nun annesi Agrippinna? olabileceğini²⁵⁶ bazı araştırmacılar da bir personifikasyon ya da elindeki parşömenle hanedanın geleceğini not alan bir kâhin? olabileceğini belirtmektedirler²⁵⁷.

²⁴⁴ Kreitzer 1996, 78. ; Kleiner 1992, 151.

²⁴⁵ Giuliani 2017.

²⁴⁶ Tuck 2014, 159. ; Kleiner 1992, 151.

²⁴⁷ Kleiner 2016, 138.

²⁴⁸ Kleiner 1992, 151. ; Strong 1969, 89.

²⁴⁹ Kleiner 1992, 151.

²⁵⁰ Strong 1969, 89.

²⁵¹ Kleiner 1992, 151.

²⁵² Tuck 2014, 159; Kleiner 1992, 151.

²⁵³ Antik Roma’da Cumhuriyet döneminde, vergilerin toplanması, sikkelerin basılması, aylıkların dağıtılması ve hazinenin denetlenmesi gibi görevleri bulunan, bir yıllığına atanmış yüksek dereceli mali memur. Bkz. Tekçam 2007, 187.

²⁵⁴ Kleiner 1992, 151.

²⁵⁵ Kreitzer 1996, 78. ; Kleiner 1992, 151.

²⁵⁶ Kreitzer 1996, 78.

²⁵⁷ Kleiner 1992, 151. Strong’a göre; tahtta tanrısız pozda gövdesinin yarısı çıplak olarak tasvir edilen kişi Tiberius olup sağındaki Antonia (Germanicus’un annesi) solunda Tiberius ile birlikte tahta oturan kişi Livia(

Tiberius ve Livia'nın arkasında sfenks formunda sandalyede oturan bir kadın (Yaşlı Agrippina?) ve bunun yanında askeri üniformalı, başlıklı, sol eli ile göksel krallığa ulaşma teşebbüsünde bulunmuş, sağ eli ile de *Trophaeum* kaldıran bir erkek figürü Drusus Germanicus? bulunmaktadır²⁵⁸. Burada *Trophaeum* ile yaşanan dünya ile göksel dünya arasında bir bağ kurulmaya çalışılmıştır. Livia'nın sandalyesinin dibinde, burada verilen figürlerden farklı giyime sahip olan başını öne eğmiş, yas tutar ya da üzgün bir ifade gösteren, tunik giymiş sivri başlıklı ve bu başlığından dolayı doğu olarak nitelendirebileceğimiz büyük olasılıkla Livia'nın hizmetkârı olabilecek bir figür vardır²⁵⁹. Alt frize geldiğimizde; bazıları profilden bazıları arkadan tasvir edilmiş ve merkezde çocuklu bir genç kadın bulunmaktadır. Bunların hepsinde başları önlerine eğik mağlubiyetin vermiş olduğu bir üzüntü ve kaybettiklerine dair bir yas havası görülmektedir²⁶⁰.

3. 2. 1. 4. Claudius

Claudius, yaşlı Drusus ve Antonia'nın oğlu olup tam adı Tiberius Claudius Nero Germanicus'dur²⁶¹. Claudius'un genel fizyonomik özellikleri; uzun boylu, güzel ve beyaz saçlar, güçlü boyun, yürürken dizlerinde beliren zayıflık, konuşma bozukluğu olan, sinirlendiğinde ağzı köpürüp burnu akan, kekeme ve başı her zaman sallanan bir yapıya sahiptir²⁶². Büyük olasılıkla bu özelliklerinden dolayı Claudius, ailesinin geri planda tutulan bir üyesi olarak görülmüş ve politik çekişmelerin dışında kalmıştır. Bu nedenle Augustus ve Tiberius'un yönetimleri sırasında önemli görevlere atanmamış ve asker olamamıştır²⁶³. Caligula'nın amcası olduğu için bir süre *consul*²⁶⁴ olarak görev yapmış ancak kendisi Cumhuriyet taraftarı olmuştur. Caligula'nın öldürülmesinden sonra, amcası olduğu için Claudius, kendisinin bir sonraki kurban olacağını düşünerek korkmuş ve kendisini kurtarmak için sarayda bir perdenin arkasına saklanmış ancak muhafız alayının askerleri tarafından bulunarak imparator ilan edilmiştir²⁶⁵. İmparator olduktan sonra; MS 43'te Güney Britanya'yı ele geçirmiş böylece Gaius'un savurganlıkları yüzünden tükenen imparatorluk hazinesini

Tiberius'un annesi Augustus'un eşi) ve Tiberius'un önünde ayakta tasvir edilen genç erkek figürü de Germanicus'dur. Bkz. Strong 1969, 89.

²⁵⁸ Doğer 2009, 87. ; Kleiner 1992, 151.

²⁵⁹ Doğer 2009, 87.

²⁶⁰ Kleiner 1992, 151.

²⁶¹ Kleiner 1992, 129.

²⁶² Tranquillus 2008, 166.

²⁶³ Kleiner 1992, 129.

²⁶⁴ Antik Roma'da bir yıllığına seçilen, kendisiyle eşit yetkiye sahip bir meslektaş bulunan, cumhuriyet döneminde en geniş yetkiye sahip ve comitia centuriata (halk meclisi) tarafından seçilen en üst düzeydeki devlet görevlisi. Bkz, Tekçam 2007, 48.

²⁶⁵ Freeman 2013, 471.

yeniden doldurabilme imkânına ulaşmıştır²⁶⁶. Bu fetihle güç kazanan Claudius başlangıçta Tiberius gibi tanrılaştırılmaya karşı olmuş ancak daha sonra yönetimi altında ki halkın istekleri ve onların birlikteliğini sağlamak amacıyla Colchester’de onuruna bir tapınak yapılmasına izin vermiştir²⁶⁷. Yönetim yıllarının başında Roma’yı iyi ve dürüst bir imparator olarak yönetmiş ancak yaşlandığında çevresinin etkisi altında kalmıştır. Birkaç evlilik yaptıktan sonra, kardeşi Germanicus’un kızı ve Nero’nun annesi, kuzeni Agrippina ile evlenmiştir. Claudius 54 yılında muhtemelen oğlu Nero’yu imparator yapmak isteyen Agrippina tarafından zehirlenmiştir²⁶⁸.

3. 2. 1. 4. 1. Claudius’un Apotheosis’i Cameo

MS 13 Ocak 54 yılında Claudius ölümünden sonra tanrısallaştırılmıştır. Paris’te antik eserler bölümünde yaklaşık 10x11 cm boyutlarında olan bir *cameo* bulunmakta olup bu *cameo* üzerinde Victoria tarafından taçlandırılan bir kişinin ruhunun bir kartal tarafından göklere taşınmasıyla bir *apotheosis* konusu işlendiği görülmektedir²⁶⁹ (Res. 20). Burada kartal üzerinde tasvir edilmiş; sağ elinde *Lituus*, sol elinde *cornucopia* tutan kişi genel görüş itibarıyla Claudius’dur²⁷⁰. Nero, Claudius ‘un ölümünden sonra tahta geçince, babasını *apotheosis* ile onurlandırmak için senatodan onay alarak babası adına sikkeler bastırmıştır. Bu sikkelerden birisi Cappadocia Caesarea’da bulunmuş ve MS 54-55 yılları olarak tarihlendirilmekte olup, sikkenin ön yüzünde Claudius’un portresi tasvir edilmiş ve etrafında da “*DIVOS CLAVD AVGVST GERMANIC PATER AVG*” yazısı bulunmaktadır. Arka yüzde ise Nero portresi tasvir edilmiş ve etrafında “*NERO CLAVD DIVI CLAVD F CAESAR AVG GERMANI*” yazısı bulunmaktadır²⁷¹ (Res. 21) Bu yazılarla da hem Nero’nun hem de babası Claudius’un tanrısalsal bir soya mensup olduklarını belirtilmiştir²⁷². Senatus’un bildirilerine göre; Nero daha sonra Claudius için verilen bu onuru feshetmiş ancak Vespasianus Döneminde yeni bir düzenlemeyle bu onur tekrar iade edilmiştir²⁷³. Ancak Claudius’un tanrısallaştırılması pek de ciddiye alınmamış olacak ki, Senaca Claudius’un *apotheosis*’i ile dalga geçmiş ve “Claudius’un Apotheosis’i yerine “*Claudius’un Apocolocyntosis*

²⁶⁶ Freeman 2013, 471.

²⁶⁷ Freeman 2013, 471.

²⁶⁸ Doğer 2009, 77.

²⁶⁹ Kreitzer 1996, 79.

²⁷⁰ Çınar 2010, 93; Kreitzer 1996, 79-80.

²⁷¹ Kreitzer 1996, 95.

²⁷² Kreitzer 1996, 95.

²⁷³ Çınar 2010, 93.

(balkabaklaştırılması)” olarak çevrilen bir satir oyunu kaleme almıştır²⁷⁴. Claudius’un *apotheosis*’inin olabileceğini gösteren başka bir sikke örneğinde; Claudius kendi döneminde darp ettirdiği bir sikkenin ön yüzüne; kendi portresini ve etrafına da “*TI CLAVDINS CAESAR AVG PM TR P IMP*” yazısı bastırmıştır. Arka yüzde; bir platform üzerinde Julius Caesar ve Augustus’u tasvir ettirip, etrafına da “*COL(onia) AVG(usti) IVL(ia) PHILIP(ensis)*” yazısı ve platform üzerinde de “*DIVVS AVG*” yazısını yazdırtmıştır²⁷⁵ (Res. 22). Böylece, Claudius burada kendisini Caesar ve Augustus ile sikkelere darp ettirerek hem onların soyunun bir mensubu olduğunu hem de onlar gibi tanrısal olduğunu belirtmiştir. Ayrıca burada betimlenen kişinin Claudius olduğunu gösteren en önemli kanıtlardan biriside; burada tasvir edilen kişinin fizyonomik özelliklerinin Claudius’un fizyonomik özellikleriyle uyuşmasıdır. Burada betimlenen kişinin fizyonomik özellikleri; yuvarlağımsı kafatası, geniş ve dörtgenimsi alın, yağlı ve gevşek yüz derisi, iyi belirtilmiş gözyaşı torbaları ve göz çukuru, sarkık gerdan gibi fizyonomik özellikleri Claudius’un fizyonomik özellikleriyle örtüşmesinden dolayı²⁷⁶ (Res. 23) burada tasvir edilen kişinin Claudius²⁷⁷ olduğu açıktır.²⁷⁸

3. 2. 2. Flaviuslar Dönemi (MS 69-96)

3. 2. 2. 1. Titus Vespasianus

Titus Vespasianus Flavius’un babası Vespasianus’tur. Babasının imparatorluğunda Filistin’de Yahudilerin isyanını bastırmakla görevlendirilmiştir. MS 70 yılında Kudüs’ü ele geçirerek Yahuda’daki ayaklanmayı kanlı bir şekilde bastırmıştır²⁷⁹. Bu görevi haricin de Britanya ve Ren bölgesindeki isyanları bastırmıştır²⁸⁰. Babası öldükten sonra imparator olan Titus, genç yaşta ölmüş olup iki yıl yönetimde kalmıştır.

İmparatorluk yıllarında art arda doğal felaketlere denk gelmiştir. Vezüv yanardağının faaliyete geçmesi ve Pompei ile Herculaneum volkanik küller altında kalması, Roma’da büyük bir yangın ve veba salgını başlaması²⁸¹ bu dönemde tarihi kayıtlara geçen önemli felaketlerdir. Titus da büyük olasılıkla bu salgına yakalanarak 81 de ölmüştür. Titus’un karşılaştığı başka

²⁷⁴ Çınar 2010, 93; Kleitser 1990, 215-216.

²⁷⁵ Kreitzer 1996, 92.

²⁷⁶ Özgan 2013a, 249.

²⁷⁷ Bu cameo da tasvir edilen kişinin Claudius olmadığı da ileri sürülmektedir. Kleitser’e göre de bu kişi ordu komutanı Germanicus olup Roma da sadece İmparator ve İmparatoriçeler haricinde İmparatorluk hanedanlığına mensup kişilerin adına da apotheosis’i yapıldığını göstermesi açısından da önemli olduğu belirtilmiştir. Bkz. Kreitzer 1996, 79. Ancak buradaki kişinin gerek fizyonomik özelliklerinin gerekse apotheosis ‘in imparator ve imparatoriçe haricin de herhangi bir kişi adına uygulandığına dair verilerinde bulunmadığından bu kişinin Germanicus olma olasılığı çok düşüktür. Germanicus’un fizyonomik özellikleri; geniş alın, dikdörtgenimsi bir yüz, öne doğru çıkmış toplu bir çene, kemerli bir burun, dolgun ve yumuşak yüz. Bkz. Özgan 2013a, 244.

²⁷⁸ Çınar 2010, 93.

²⁷⁹ Freeman 2013, 479.

²⁸⁰ Sayles 2007, 84.

²⁸¹ Tranquillus 2008, 245.

bir sorun da; Nero 'ya benzediğinden dolayı sahte Nero olarak da adlandırılan Trentius Maximus adında bir kişinin çıkarmış olduğu isyandır.²⁸²

Titus iyilik yapmayı seven birisi olarak bilinmektedir. Akşam yemeğinde kimseye o gün iyilik yapmadığı aklına gelince "Eyvah bir gün kaybettim " dediği söylenmektedir²⁸³. Çok akıllı, zeki ve vakur bir insan olarak nitelendirilmektedir.

3. 2. 2. 1. 2. Titus'un Apotheosis'i

Zafer Takı

Titus Takı Forum Romanum'da Via Sacra yolunun sonunda yer alan ve İmparator Domitianus tarafından ağabeyinin 81 yılında ölümünden hemen sonra tanrılaştırılmasının anısına yaptırılmıştır (Res. 24). Fil ayağı olarak da bilinen mermer blok kaideler üzerinde yükselen iki ayaktan oluşan zafer takının kemerinin ayakları ikişer sütunla çevrelenmiştir.²⁸⁴ Anıtın attikasındaki yazıt "Tanrı Vespasianus oğlu tanrı Titus 'un onurlandırılması için Roma halkı ve senato tarafından dikildiğini" anlatmaktadır²⁸⁵. Bu zafer takın da kabartmalarla yapılmış olan süslemeler sadece kemerin iç kısmında bulunmaktadır. Bu kabartmaların içerisinde İmparator Titus'un tanrılaştırılması (*apotheosis*) (Res. 25) gösterilmiş ve panelin çevresi palmye yaprakları, defne dalı çelenkler, Roma sancakları gibi zengin mimari süslemelerle çevrelenmiştir²⁸⁶. Burada Titus'u; Napoli'de bulunan, basık kafatası, dalgalı kaşlar, açık ve büyük gözler, geniş yüz ve alına sahip²⁸⁷ portresindeki fizyonomik özellikleriyle bire bir uyum sağlamaktadır. (Res. 26). Ayrıca burada tasvir edilen kişinin; derin hareketli kırışıklıklar, yanaklarda ki kırışıklıklar, dolgu dudaklar, çenede gamze çukuru, açık ve büyük gözler, kısa, kalın ve yağlı bir boyun, saçların dolgun ve kıvrıkcık şekilde tasvir edilmesi de kabartmadaki kişinin Titus olduğunu açıkça göstermektedir. Titus burada tunik ve toga giymiş bir şekilde kartal üzerinde tasvir edilmiştir²⁸⁸. Kartalın imparatoru tanrılar katına taşıyarak ruhun özgür bırakıldığı ifadesi belirtilmiştir²⁸⁹.

İki ana kabartmanın yer aldığı bu eserde kabartmaların birinde, imparatorun quadria üzerinde zaferle Kudüs şehrine girmektedir²⁹⁰ (Res. 27). Burada Titus bir elinde Jupiter'in asası diğer elinde palmye dalı tutmaktadır. Arkasında onu defne dalı çelenk ile taçlandıran zafer tanrıçası (*Viktoria*) bulunmaktadır. Savaş arabasını Roma halkının (*Genius Populi*

²⁸² Sayles 2007, 84.

²⁸³ Doğer 2009, 91.

²⁸⁴ Özgan 2013b, 35.

²⁸⁵ Doğer 2009, 98.

²⁸⁶ Doğer 2009, 93-94. ; Kreitzer 1996, 76.

²⁸⁷ Özgan 2013b, 30.

²⁸⁸ Kleiner 1992, 189.

²⁸⁹ Kreitzer 1996, 76. : Kleiner 1992, 189.

²⁹⁰ Özgan 2013b, 36.

Romani) ve Senato'nun (Genius Senatus) personifikasyonları izlemektedir. Tanrıça Roma bu gruba yol göstermektedir. Burada ki 12 *Liktor*²⁹¹ ile tanrıça Roma'ya atıfta bulunmaktadır. Bu zafer kabartması Roma devlet sanatında tanrıların ve insanların birlikte tasvir edildikleri ilk örnek olarak gösterilmesi konumundan önemlidir²⁹².

Diğer kabartma ise Kudüs'teki Süleyman Tapınağı'nı yağmalayan askerler ve 7 kollu şamdan (*menora*) ve diğer kutsal ganimetleri taşıyan kısa tünikli hizmetçileri tasvir edilmiştir. (Res.28) Sırtlarındaki eşyaların ağırlığı altında ezilen hizmetçilerin taka doğru koşmaları sanatçı tarafından ayrıntıları ile işlenmiştir. Titus Takındaki bu kabartmalarda konunun ele alınışı, yaşamın ve hareketin yanılsama (*illusionism*) olarak yaratılması bakımından da önem taşımaktadır²⁹³.

3. 2. 3. Hadrianus

Doğum yeri Roma olarak bilinen İmparator Puplius Aelius Hadrianus, yapılan yeni araştırmalar, Hadrianus'un Roma'da değil de büyük bir olasılıkla İspanya'nın bugünkü Sevilla kentinin güneyinde yer alan antik İtalica kentinde MS 24 Ocak 76 tarihinde doğduğunu göstermektedir.²⁹⁴ Hadrian'nın çocukluk ve gençlik yılları hakkında yeterli bilğimiz olmamasına rağmen babası senatör Publius Aelius Afer'in prokonsül olarak Yunanistan'nın Akhaia bölgesinde görev yapmıştır²⁹⁵. MS 94 yılında Roma'da 18 yaşında iyi bir hukukçu olmuştur. Pannonion (*Avusturya-Macaristan*) ikinci lejyon ardından da Makedonya'da beşinci lejyon da birlik komutanı olarak görev yapmıştır. MS 87 yılında Traian tarafından 22. lejyon üçüncü birlik komutanı olarak görevlendirilmiştir²⁹⁶. MS 98 yılının ocak ayında Nerva'nın ölmesiyle Traian tek başına imparatorluk görevini üstlenmiş, aynı dönem de Hadrian, Traian'nın yeğeni Vibia Sabina ile evlendirilmiştir. MS 100 yılında *questor* (maliyeci) olunca senatörlerle de ilişkisi başlamıştır. MS 101 yılında Decebalus liderliğindeki Dakerler'in isyanına karşı koymak için imparator Traian'nın yanında kurmay ve danışman olarak görev almıştır²⁹⁷. MS 105 yılında *praetor*²⁹⁸ olarak görevlendirilmiş ve yine aynı yıl ikinci Dakia Savaşı'nda Traian'nın yanında 10. Lejyon savaş komutanı olmuştur.

²⁹¹ Antik Roma'da Vesta rahibelerinin, yüksek dereceli devlet memurlarının ve bazı rahiplerin hizmetkârlarına verilen isimdir. Lictorlar, yüksek dereceli devlet memurlarının önünde yürürler ve ellerinde Fasces taşırlardı. Taşıdıkları bu Fascesin (balta demeti) baltası ölümü, demeti oluşturan değnekler ise yaşamı simgelemekteydi. Bkz. Tekçam 2007, 132.

²⁹² Doğer 2009, 98-99.

²⁹³ Doğer 2009, 99.

²⁹⁴ Özgan 2013b, 25.

²⁹⁵ Özgan 2013b, 125.

²⁹⁶ Özgan 2013b, 125.

²⁹⁷ Özgan 2013b, 126.

²⁹⁸ Antik Roma'da, çeşitli hukuksal davalara bakan, eğlence ve yarışmaların düzenlenmesi işlerini yürüten ve consullerin yokluğunda onlara vekâlet eden geniş yetkiye sahip görevli. Bkz. Tekçam 2007, 181.

Askeri alanlar haricinde; Hadrian'ın Grekçe ve Latinceyi iyi bilmesi, matematik ve hitabet alanında da kendini iyi geliştirmesi politika ve diğer alanlarda da başarılı olmasını sağlamıştır²⁹⁹. Hellen dili, felsefesi, kültürü ve sanatı üzerine almış olduğu eğitimler ve bu kültürü benimsemesi nedeniyle “*Graeculus*” (Küçük Yunanlı) olarak da anılmıştır.³⁰⁰ Gezileri çok seven bir imparator olan Hadrianus imparatorluğu hemen hemen her tarafını ziyaret etmiş olup gittiği yerler de adına tapınaklar, anıtlar ve heykeller dikilmiştir. Bu nedenle günümüze çok sayıda heykeli ve portresi ulaşmıştır.

Hadrian'ın evliliğinden önce genç ve güzel delikanlılarla ilişki yaşadığı bilinmektedir. Hadrianus'un yaşamış olduğu bu ilişkilerin birinde, kendisine yolculuklarında eşlik eden Antinoos adında Bithynia (Bolulu) bir gence büyük sevgi göstermiştir. Ancak bu genç Mısır'a yapılan bir yolculuk sırasında Nil'de boğularak ölmüş bunun üzerine boğulduğu yerde adına Antinoopolis kenti kurulmuş ve kültünde kullanılmak üzere birçok heykeli ve portresi yapılmıştır³⁰¹.

MS 113 yılında imparator Traian'nın Part Savaş'ına hazırlandığı zaman içerisinde, Hadrian Mezopotamya'nın ele geçirilmesi ve eyalet olmasında önemli görevler başarmış bu sayede de Suriye'nin prokonsüllüğüne³⁰² ve Suriye ordusunun komutanlığına getirilmiştir³⁰³. Bu önemli görevler Hadrian'nın adoption evlatlığında yani veliaht seçilmesinde büyük rol oynamıştır. Traian'nın sağlık sorunları nedeniyle *adoption* törenine katılamamış şiddetli tansiyon ve beyin kanaması sonucunda MS 117 yılında Klikia'nın Selinus kentinde yani bugünkü Antalya- Gazipaşa'da hayatını kaybetmiştir. Tarihi kayıtlara göre Traian ölmeden iki gün önce Hadrian'nın *adoption* yoluyla geleceğin imparator adayı olarak belirtmiştir³⁰⁴. Böylece 41 yaşında Hadrian imparator olunca Suriye'deki ordu mensupları MS 11 Ağustos'u tatil ilan etmişler ve bu karar Roma'da senato tarafından da onaylanarak Hadrian'a Caesar ve *Pater Patriae* unvanları verilmiştir³⁰⁵.

Hadrian imparator olduktan sonra orduda yeni düzenlemeler yapmış, yeni topraklar ve ülkeler kazanmak yerine daha çok imparatorluğun sınırlarının sağlamlaştırılması ile ilgilenmiştir³⁰⁶. Bu yeni politikayla Roma devletinde yeni bir *Pax Romana* devri başlamıştır.

²⁹⁹ Özgan 2013b, 126.

³⁰⁰ Doğer 2009, 117.

³⁰¹ Freeman 2013, 486.

³⁰² Roma Cumhuriyet döneminde, magistratların (sikke basımından sorumlu yüksek dereceli memur) görevlerinin yoğun olması halinde, gerekli görüldüğünde atanmış olan, imperium yetkisine sahip, ancak ordu ya da eyalet yönetmesi ilk başlarda yasak olan memur. Diktatör Sulla döneminde ise, Roma'da görev yapan proconsullerin eyalet valisi görevi yapabilmekteydiler. Bkz. Tekçam 2007, 182.

³⁰³ Özgan 2013b, 126.

³⁰⁴ Özgan 2013b, 126.

³⁰⁵ Özgan 2013b, 126.

³⁰⁶ Özgan 2013b, 127.

MS 124 ve 129 yıllarında Anadolu'yu ziyaret eden Hadrianus adına kentler kurulmuştur. Hadrian gezi düzenlediği kentlerde sorunlara çözümler aramış, eski ve yıkılmakta olan kültürel yapılar onarılmış, ihtiyaca göre yeni yapılar inşa edilmiş, yeni yol ağları yapıp limanlar onarılarak tam bir yapılaşma ve onarım dönemi başlatmıştır. Bundan dolayı da birçok bölgede Hadrian “*yenileyici imparator*” olarak adlandırılmıştır³⁰⁷. Hadrianus’un Portreleri ile birlikte imparator portreciliği geleneğini değişiklikler de görmeye başlamıştır. Hadrianus ölümünden sonra yerine geçmek üzere Antoninus Pius’u seçmiştir³⁰⁸

3. 2. 3. 1. Vibia Sabina

İmparator Traian’ın yeğeni Matidia’nın kızı ve imparator Hadrian’nın karısı Vibia Sabina hakkında ne yazık ki yeterli bilgi yoktur. Sabina’nın hayatı ile ilgili elimizdeki mutlak bilgiler MS 100 yılında Hadrian ile evlenmesi ve MS 136 yılında ölümünün ardından tarınsallaştırılmasıdır³⁰⁹. Bazı söylencelere göre imparator tarafından zehirlenerek öldürüldüğü ileri sürülse de bunu geçerli kılacak herhangi bir kanıt bulunamamıştır.³¹⁰ Araştırmacılar Sabina’nın genç yaşta evlenmiş olmasından dolayı MS 85-90 yılları arasında doğduğunu ileri sürmektedirler. *Augusta* unvana da sahip olan Sabina’nın bu yüce ünvanı ne zaman aldığı da ne yazık ki bilinmemektedir. Ancak Hadrian’nın MS 128 yılında Pater Patriae onurunu aldığı yıl Sabina’ya da *Augusta* onur ünvanı verilmiş olma olasılığı yüksektir³¹¹.

3. 2. 3. 1. 1. Sabina’nın Apotheosis’i

Zafer Takı

İmparatoriçe Vibia Sabina’nın MS 136 yılında ölmesiyle imparator Hadrian eşini onurlandırmak³¹² ve hafızalarda varlığını daim kılmak için eşinin *apotheosis*’ini konu edinen bir zafer anıtı diktirmiştir (Res. 29).

Geç Hadrian eken Antoninler dönemi olarak tarihlendirilen³¹³ zafer takındaki *apotheosis* konulu bu kabartmada betimlenen kadın figürünün; klasistik dalgalı uzun saçları ve başındaki diademinden dolayı herkes tarafından Sabina olduğu kabul görmüştür³¹⁴. Buradaki kişinin Sabina olduğunu, Sabina’nın en iyi bilinen portrelerinden biri olan Ostia’da bulunan portresinin (Res. 30) genel özellikleriyle; ortadan ayrılmış ve dalgalı saçlar,³¹⁵ saçların kulakların üzerinden geriye taranmış ve başın arkasında gevşek bir topuz ile

³⁰⁷ Özgan 2013b, 128.

³⁰⁸ Er 2016, 151.

³⁰⁹ Özgan 2013b, 162.

³¹⁰ Opper 2008, 205.

³¹¹ Özgan 2013b, 162.

³¹² Devore 2008, 329.

³¹³ Kleiner 1992, 256.

³¹⁴ Özgan 2013b, 168.

³¹⁵ Kleiner 1992, 242.

bağlanmış olması, oval bir yüze, kemerli bir buruna, küçük yuvarlak ağza, yay şeklinde telleri ayrı ayrı belirtilmiş kaşlara, *pupilis* ve *irisi* işlenmiş badem formlu gözlere ³¹⁶sahip olmasından anlıyoruz. Bu portresiyle idealize edilerek güzelleştirilen Sabina Grek Klasik Döneminin tanrıça betimlemelerine benzetilmektedir³¹⁷. Sabina, burada elinde meşale tutan kanatlı bir dişi *Genius* (melek) tarafından göğe taşınarak tanrısallaştırılmıştır.³¹⁸ Sabina'nın bu anıttaki *apotheosis* konulu kabartma haricinde Hadrianus'un bastırttığı sikkeler üzerinde de Sabina'nın *Consecration*'unu görmekteyiz. Hadrian dönemine bastırılan bu sikkelerden birinde ön yüzünde Sabina'nın büstü arka yüzde bir kartal ve etrafında *CONSECRATIO* yazısı yer almaktadır (Res. 31)³¹⁹. Bu sikke de Sabina'nın tanrısallaştırıldığının açık bir kanıtıdır. Kabartmada Sabina'yı taşıyan *Genius*'un elinde ki bu meşale cenaze ateşini yakmak için kullanılmaktadır. Bu figür grubunun altında alevleri hala sönmemiş büyükçe bir ateş altarı ve onun önünde de yere oturmuş, Roma'nın ünlü Campus Martius meydanını personifike eden figür yer almakta olup vücudunun üst kısmı çıplak, uzun saçlı ve sağ eliyle kabartmanın sağında oturan figürü selamlar şekilde tasvir edilmiştir. Kabartmanın sağında, başında *Corona Civica* olan *Bisellium*'a oturarak bu sahneyi izleyen kişinin; oldukça uzun boylu, sağlam yapılı, şişman olmayan, atletik bir vücuda sahip olduğu şeklinde ki betimlemeleri³²⁰ ve sakallı tasvir edilmesiyle imparator Hadrianus olduğu açıkça bellidir.³²¹ Ayrıca yine Hadrianus'un portrelerindeki genel fizyonomik özellikleri; canlı, yumuşak, uzun ve oval bir yüz yapısına, alında ve şakaklarda dalgalı, hareketli, bakımlı saç buklelerine sahip olması ve Hadrianus dönemiyle başlayan gözlerdeki *iris* ve *pupilis*in oyularak gösterilmesi gibi özellikleri taşımasından³²² dolayı buradaki kişinin Hadrian olduğunu göstermektedir (Res. 32). Hadrian burada *adlocutio* şeklinde tasvir edilmiştir³²³. Bazı araştırmacılara göre ise kendisinden ayrılan eşine dua eder şekilde³²⁴ ifadelerde de bulunulmuş ancak S. Kleiner'e göre; bu hareketi duadan ziyade eşinden ayrılma onu selamlama hareketi olarak yorumlamaktadır³²⁵. İmparator burada en belirgin portre özelliği olarak bilinen sakallı tasvirinin yanı sıra genel portre özellikleri; hareketli uzun saç buklelerinin alın üstünde ve şakaklarda kabartılarak iri, dolgun döndürülmüş bukleler halinde verilmesiyle eserdeki fizyonomiyle uyum sağlamıştır.

³¹⁶ Doğer 2009, 119.

³¹⁷ Özgan 2013b, 164. ; Kleiner 1992, 242.

³¹⁸ Freisenbruch 2011, 170.

³¹⁹ Everitt 2009, 313.

³²⁰ Özgan 2013b, 133.

³²¹ Kleiner 1992, 238.

³²² Özgan 2013b, 134. ; Kleiner 1992, 238.

³²³ Çınar 2010, 93.

³²⁴ Roberts 2013, 47.

³²⁵ Kleiner 2010, 177.

Hadrian'nın arkasında yer alan ayaktaki sakallı figürün kimi belirttiği ve niçin orda yer aldığı ne yazık ki tam olarak açıklanamamıştır³²⁶.

Zafer takındaki *apotheosis*'in işlendiği kabartmada Hadrianus'un *apotheosis*'i bulunmamaktadır ancak Hadrianus da ölümünden sonra sikkeler üzerinde tanrısallaştırıldığı görülmektedir. Antoninus döneminde bastırılmış bir sikkenin (aureus) ön yüzünde Hadrianus büstü ve etrafında “*DIVVS HADRIA DAV. SAN*” yazısı ve arka yüzde bir kartal üzerinde Hadrianus ve etrafında da “*CONSECRATIO*” yazısı bulunmaktadır³²⁷.(Res. 33)

3. 2. 4. Antoninler Dönemi (MS 138-192)

3. 2. 4. 1. Antoninus Pius

İmparator Hadrian'dan sonra imparator olan Antonius Pius, Antoninler Dönemi olarak adlandırılan dönemi başlatmıştır. İmparatorluk daha sonraki dönemde de aynı hanedana mensup İmparatorlar tarafından MS 193 yılına kadar yönetilmiştir. Bu nedenle gerek Roma tarihinde gerekse Roma arkeolojisinde bu döneme hanedanın kurucusundan dolayı “*Antoninler*” dönemi denmiştir.

Antoninus Pius'un babası Roma'nın köklü “*Aureliuslar*” soyundan olan Arrius Antoninus Pius “*Aurelius Fulvus*” adlı baba ile “*Arria Fadilla*” annenin çocukları olarak MS 19 Eylül 86 tarihinde Lanuvium'da doğmuştur³²⁸. İyi bir eğitim alan Antoninus, MS 111 yılında *quaestor* (maliyeci), MS 117 yılında Praetor, MS 120 yılında consül seçilerek birçok alanda başarı göstermiştir. MS 130-135 yıllarında Asya Eyaletleri Prokonsüllüğünü yürüttüğü yıllarda Anadolu'yu çok iyi tanıma fırsatı bulmuştur. MS 110 yılı civarında Annia Galeria Faustina (Yaşlı Faustina ya da I. Faustina) ile evlenmiş bu evlilikten iki kız iki de erkek çocuğu olmuştur. MS 10 Temmuz 138 yılında İmparatorluk görevine başlayan Arrius Antoninus, ilave sıfatlarla resmi olarak “*Titus Aelius Caesar Antoninus Augustus*” şeklinde adlandırılmıştır³²⁹. İmparatorun fiziksel özellikleri, karakteri ve devlet yönetimi hakkında ki bilgileri “*Historia Augusta*” ve Marcus Aurelius'un yazmış olduğu “*düşünce ve gözlemlerim*” adlı günlüğünden edinmekteyiz. Antoninus'un dürüstlüğü, yasalara, senato'ya, ailesine ve manevi babasına, Roma'ya, İtalya'ya bağlılığı onun Pius (dindar) lakabı ile anılmasına yol açmıştır. MS 10 Ocak 139 da ikinci konsüllük dönemi başlayınca İmparatora Roma Senatosu tarafından “*Pater Patriae*” ünvanı verilmiştir. MS 140 veya 141 yıllarında eşi Faustina vefat edince tekrar evlenmeyen Antoninus başka bir kadınla yaşamını sürdürmüştür³³⁰. MS 9 Aralık

³²⁶ Özgan 2013b, 168.

³²⁷ Foss 1990, 123.

³²⁸ Özgan 2013b, 181.

³²⁹ Özgan 2013b, 182.

³³⁰ Özgan 2013b, 182-183.

145 yılında İmparator Antoninus veliaht prens Marcus Aurelius'la birlikte tekrar konsül seçilmiştir³³¹. İmparator yönetim süresi boyunca İtalya dışına hiç çıkmamış, devleti yönetmek amacıyla sürekli merkez Roma'da bulunmuştur. Ülke dışına pek çıkmamasına rağmen ülkenin en ücra eyaletlerine varana kadar yönetimi altındaki her yeri iyi bir şekilde yönetmiştir³³². Antoninus'un iktidarı Britania, Germania ve Dacia'da bazı başkaldırmalara yol açmasına karşın genelde sakin geçmiştir³³³. Genellikle savaştan kaçınarak barışçıl politikalar izlemiştir. Antik yazarlara göre, imparatorluk yılları savaşız, huzurlu geçmiş ve İmparator ölene kadar devlete hizmet etmiştir. Antoninus 23 yıllık başarılı İmparatorluk döneminin sonunda MS 7 Mart 161 tarihinde Lorium'da ki yazlığında ölmüştür³³⁴.

3. 2. 4. 1. 1. Yaşlı Faustina

Antoninus Pius'un eşi olup yaklaşık 110 yılında evlenmişlerdir. İki erkek iki kız çocukları olup kızlarından Genç Faustina Marcus Aurelius ile evlenmiştir. 138 yılında Augusta ünvanını alan Faustina 141 yılında ölmüştür.

3. 2. 4. 1. 2. Antoninus Pius ve Faustina'nın Apotheosis'i Antoninus Pius Sütunu

Antoninus Pius ve Faustina'nın ölümünden sonra, 161 yılında Marcus Aurelius ve Lucius Verus; Antoninus Pius ve karısı Yaşlı Faustina'yı onurlandırmak için bugün Vatikan'da bulunan, mermer bir kaide üzerinde kırmızı granit bir sütundan bir anıt diktirmişlerdir³³⁵. Bu anıtın kaidesi mezar odasına ait olup İmparator Antoninus Pius ve eşi Fustina'nın *apotheosis*'i konusu işlenmiştir³³⁶.

İmparator ve imparatoriçenin onurlandırmak için dikilen Antoninus Pius Sütun'u kaidesindeki figürlü kabartmalardan birinde merkezinde imparator ve imparatoriçenin altın çağı simgeleyen çıplak bir personifikasyonun imparator ve imparatoriçeyi tanrılar katına taşımasını konu alan bir *apotheosis* sahnesi yer almaktadır³³⁷.(Res. 34). Bu çıplak kanatlı figür sol eliyle içinden yılan sarkan bir küre, sağ eliyle de sadece sırtında aşağı sarkmış halde bulunan kumaşın tomarını tutmakta olup saçları bukleler halinde işlenmiştir. Burada Fransa'nın Büyük Gemmesinde ki Tiberius'un *apotheosis* sahnesinde olduğu gibi evrensel bir lideri sembol olarak göstermek amacıyla elinde bir küre taşıyan kişiyle Büyük İskender'e atıfta bulunulmuş olunabilir. Bu çıplak figür üzerinde yer alan imparator elinde Jupiter'in

³³¹ Özgan 2013b, 183.

³³² Özgan 2013b, 183.

³³³ Doğer 2009, 127.

³³⁴ Özgan 2013b, 183.

³³⁵ Kleiner 1992, 285.

³³⁶ Özgan 2013b, 212.

³³⁷ Kleiner 1992, 285.

simgesi kartalın konduğu bir İmparatorluk asası taşımaktadır. İmparator burada gerek sikkelerde gerekse mermer portrelerde ki genel özelliklerine; yuvarlağımsı kafatası, geniş ve yüksek alın, kaş kemikleri taşkın, burun kökü ile alın birleşim yerinde geniş bir açı yapmış şekilde tasvir edilmiş yüz şekline ³³⁸(Res. 35) ve hafif çökük yanakların olduğu yüzde, elmacık kemikleri belirgin, geniş ve kuvvetli bir çeneye sahiptir³³⁹. Kafatası ve şakakları tamamen örten saçlar, yumuşak, bakımlı ve taranmış bir şekildedir. Saç modasının diğer bir özelliği de sağ kulak üzerinden çıkan saçların bitime doğru yuvarlaklaştırılarak bukleler oluşturmasıdır³⁴⁰(Res. 36). Şakalar ise daha kısa buklelerden oluşmaktadır. Ayrıca burada imparatorun portelerinde gözlemlenen, gözlerin yumuşak bakışı ifadesiyle, dindarlığının yanı sıra yüzdeki sakin ve yumuşak ifadelerle *Pater Patriae*'ye uygunluğu³⁴¹ burada da vurgulanmıştır. Kabartmadaki imparatorun yanında eşi Faustina yer almaktadır. Faustina'nın buradaki fizyonomisi genel portre özellikleri ile uyumakta olup genellikle de sikkeler üzerinde ki portre özellikleri örnek alınmıştır. Kabartmada ki Faustina portresinde; alın üzerindeki ince bir bant olup bu ince bant sikkeler üzerindeki portelerinde de görülmektedir. Saç bukleleri ise dalgalar halinde verilmiştir. Kabartmada Yaşlı Faustina, hymationunu başının üzerine çekmiş olup, bu tür porteleri imparatoriçenin "*Diva Faustina*" yazılı sikke portelerinde de görülmektedir (Res. 37). İmparator gibi Faustina'nın da elinde imparatorluk asası vardır.³⁴² İki tarafta da ruhlarını simgeleyen iki kartal onlara eşlik etmektedir. Bu kartallar İmparatorluğun cenaze törenlerinden sonra İmparator ya da İmparatoriçelerin ruhlarının bir sembolü olarak ruhların özgür kalmasının bir sembolüdür³⁴³. Bu kartalların imparatorun ya da imparatoriçenin ruhlarını cennete taşıdığı ikonografik bir anlam verilmiştir.

Kabartmanın en alt sahnesinde sağ alt köşede kalkanlardan ve silahlardan oluşan bir yığın üzerine oturmakta olan amazon kıyafetleri giymiş sağ kolunu bir kalkana dayamış miğferli bir Romalı figür bulunmaktadır³⁴⁴. Kalkanın üzerinde kurdun emzirdiği Romus ve Romulus vardır; sağ eliyle yukarıdaki sahneye doğru bir işaret yapmaktadır. Sol alt köşede elinde bir dikilitaş tutan yarı çıplak bir erkek figürü yer almaktadır. Bu figür yere uzanmış yerel imparatorluğun bir simgesi olan Mısır'a özgü bir *obelisk*³⁴⁵ tutan Campus Martius (mars meydanı)'un persofonike halidir.³⁴⁶

³³⁸ Özgan 2013b, 184.

³³⁹ Özgan 2013b, 184.

³⁴⁰ Özgan 2013b, 185.

³⁴¹ Özgan 2013b, 185.

³⁴² Doğer 2009, 135.

³⁴³ Kleiner 1992, 285.

³⁴⁴ Kleiner 1992, 285.

³⁴⁵ Obelisk: Dikilitaş. Bu sözcük Yunanca "obelos" (şiş) kelimesinden gelmektedir. Anıtsal, yekpare, kare planlı, yukarıya doğru incelen, çoğu zaman üzerinde hiyeroglif yazı olan ve piramidal tepeli bir taştır. Antik bir Mısır

Kaidenin diğer iki yüzünde cenaze törenindeki geçit resmi (*Decursio*) tasvir edilmiştir (Res. 38). Ölü imparatorun anısına yapılan *Decursio*, duruma göre cenaze ateşinin çevresinde rahiplerin, yüksek rütbeli memurların ordu mensuplarının ve süvarilerin saat yönünün tersine dönüş törenidir. Anıt *apotheosis* kabartmasının klasik üslubu ile *Decursio* kabartmasının klasik olmayan üslupları arasındaki zıtlıkta ön plana çıkmaktadır. *Decursio* kabartmalarında, süvariler ve piyadeler kabartma toprak zeminler üzerine yerleştirilmiştir. Merkezdeki figürler cepheden göz hizasında, dönen süvariler ise yukarıdan bir bakış açısıyla tasvir edilmişlerdir³⁴⁷.

Ancak Antoninus Pius ile Faustina'nın tanrısallaştırılması sadece bu anıtlarla sınırlı kalmayıp sikkeler üzerinde de İmparator ve İmparatoriçenin *Consecration* sahnelerini görmekteyiz. Antoninus Pius'un karısı Faustina, 141 yılında ölmüş ve ölümünden sonrada tanrıçalaştırılmış, kendisi için darp edilen bir sikkede ön yüzde "*DIVA AVGVSTA FAVSTINA*" yazısıyla ve Faustina'nın büstü yer almakta olup arka yüzde Faustina bir kartal üzerinde tasvir edilmiş, kartalla kraliçenin ruhunun tanrılar katına çıkarak tanrıçalaştığı belirtilmiştir³⁴⁸. Ayrıca yine arka yüzde yer alan "*CONSECRATION*" yazısı da kraliçenin tanrıçalaştırıldığına açık kanıttır. Faustina' tanrısalaştığını gösteren sikke örnekleri fazla sayıda olup başka bir sikkenin de arka yüzünde Victoria üzerinde göklere taşınan Faustina tasviri ve etrafında da *CONSECRATION* yazısı bulunmaktadır (Res. 39). Faustina gibi imparator Antoninus Pius'un da ölümünden sonra(161 yılı) tanrılaştırılıp sikkelerde işlendiği bilinmektedir. 163 yılında darp edilmiş bir sikkenin ön yüzünde Divus Antoninus başı, arka yüzde tanrısallaştırılan Antoninus Pius anısına dikilen sütun ve etrafında *CONSECRATION* yazısı bulunmaktadır³⁴⁹. Ayrıca başka bir sikkede de ön yüzde Antoninus tasviri, arka yüzde de bir kartal ve etrafında da *CONSECRATION* yazısı bulunmaktadır (Res. 40). İmparator ve eşinin tanrısallaştırıldığına diğer önemli bir kanıtı da yine sikkeler üzerinde imparator ve eşi Jupiter ve İuno olarak göğe yükselirken betimlenmeleridir³⁵⁰.

formu olan Obelisk Mısır tapınakları girişinde çift dikilirdi ama Roma'da Augustus döneminde kullanılmaya başladıktan sonra tek dikilmiştir. Bkz. Er 2006, 275.

³⁴⁶ Kleiner 2010, 195.

³⁴⁷ Doğer 2009, 135.

³⁴⁸ Baydur 1998, 53.

³⁴⁹ Baydur 1998, 55-56.

³⁵⁰ Çınar 2010, 95. : Kleiner 1992, 285.

3. 2. 5. Asker İmparatorlar Dönemi

3. 2. 5. 1. Lucius Verus

Lucius Aelius Caesar ile Avidia'nın oğlu olan Lucius Verus 15 Aralık MS 130 da Roma'da doğmuştur³⁵¹. Doğuştan adı Lucius Ceonius Commodus olan Lucius Verus'un adı, MS 136 yılında Hadrian tarafından evlat edinilmesiyle Lucius Aelius Commodus olarak değiştirilmiştir³⁵². İmparator Hadrian yaşamının son zamanlarında Antoninus Pius'u şartlı olarak evlat edinmiş³⁵³, bu şarta göre Antoninus Pius, Marcus Aurelius'u evlat edinecekti ancak hanedanın geleceği de düşünülerek Lucius Verus ile Antoninus Verius'un kızı Genç Faustina nişanlandırılmıştır. Böylece Lucius Verus'da bu aileye mensup yeni ismiyle "*Lucius Aelius Aurelius Commodus*" adını almıştır³⁵⁴. Bu istekle aslında Hadrian'nın Antonius Pius'dan sonra Roma tahtına Lucius Verus'un geçmesini planlamıştır³⁵⁵. Hadrian'ın ölümünden sonra Antoninus kızı ile Lucius Verus arasındaki nişanın bozulmasıyla Antoninus, kızını tahta daha yakın gördüğü Marcus Aurelius ile nişanlamış, Lucius Verus da Genç Faustina'nın kız Lucilla ile evlenmiştir.³⁵⁶ Lucius Verus MS 153 yılında *questor*, 154 yılında consül, MS 161 yılında da ikinci defa consül seçilmiş ve aynı yıl Antoninus Pius'ın ölmesiyle imparator olan Marcus Aurelius'un yanında Augustus unvanıyla veliaht olarak imparatorluk yönetiminde yer almıştır³⁵⁷. MS 161 yılında Partların Mezopotamya'da huzursuzluk çıkarıp işgale başlamalarıyla, buradaki huzuru sağlamakla görevlendirilmiş ve 166 yılına kadar bölgede önemli başarılar kazanmış ve bu tarihte de bölgenin yönetimini tekrar Roma'nın yönetimine kazandırmıştır³⁵⁸. 168 yılında imparatorluğun kuzey sınırlarında işgaller ve yağmalar başlayınca imparatorla birlikte buradaki huzuru tekrar sağlamak için kuzeye sefere çıkmışlardır. 169 yılında bölgedeki huzuru sağlayıp tekrar Roma'ya dönerken Lucius Verus yolda felç geçirerek ölmüştür³⁵⁹.

3. 2. 5. 2. 1. Lucius Verus'un Apotheosis'i

Efes Part Anıtı

MS 147-149 olarak tarihlendirilen Efes Part Anıtı; Marcus Aurelius ve Lucius Verus'un Partlara karşı sürdürülen uzun savaşlar sonrasında yapılmış olup frizlerinde

³⁵¹ Kleiner 1992, 273.

³⁵² Özgan 2013b, 255.

³⁵³ Price 1984, 158.

³⁵⁴ Özgan 2013b, 255.

³⁵⁵ Özgan 2013b, 255.

³⁵⁶ Özgan 2013b, 255.

³⁵⁷ Kleiner 1992, 273. ; Özgan 2013b 255.

³⁵⁸ Özgan 2013b, 255. ; Price 1984, 158.

³⁵⁹ Özgan 2013b, 255. ; Kleiner 1992, 273. ; Price 1984, 159.

kazanılan savaşlar ne imparatorluk hanedanlarıyla tanrılar arasındaki bağ işlenmiştir³⁶⁰. Anıt 1903 yılında Efes kazılarında ortaya çıkarılmış ve anıta ait parçaların neredeyse tamamı Viyana'ya taşınmıştır. Yüksekçe bir podyum üzerinde yer alan frizlerde savaşa hazır olan Roma ordusu askerleri ve savaşa katılan tanrı ve tanrıçalar gösterilmektedir. Anıtta hem kazanılan savaşların hem de Triumbator Partbicus Maximus Lucius Verus'unda propagandası yapılmaktadır³⁶¹.

Anıtın *apotheosis* sahnesinde (Res. 41) ise, MS 169 yılında ölen Lucius Verus tanrıça Nike'nin eşliğinde tanrı Helios'un arabasıyla tanrılar katına götürülmektedir³⁶². Burada Julius Caesar'ın *apotheosis*'in de olduğu gibi Lucius Verus bilindik bir durum olan, ölen kişinin ruhunun kartal ya da bir personifikasyon tarafından tanrılar katına götürülme sahnesinin aksine burada Helios'un arabasıyla götürülmektedir³⁶³. Sahnede iki atın önünde ayakta duran iki figürden önde olan Virtus arkada olan ise Helios' tur³⁶⁴. Atların altında yarı uzanmış şekilde tasvir edilmiş ve elinde *cornucopia* tutan ise Tellus 'tur³⁶⁵.

Lucius Verus Efes Part anıtı haricinde onurlandırılmak üzere ölümünden sonra sikkeler üzerinde de tanrılaştırılmıştır. Ölümünden sonra darp edilen bir sikkenin ön yüzünde Lucius Verus büstü ve etrafında da “*DIVVS VERVS*” yazı, arka yüzde; ölen Lucius Verus'un ruhunu tanrılar katına taşıdığını göstermek için bir kartal motifi ve etrafında da “*CONSEKRATION*” yazısı bulunmaktadır. (Res. 42).

Hadrianus ve seçtiği halefleri bir arada verildiği kabartmada dört erkek figürü de ön planda frontal pozisyonundadırlar. Yüzü hemen hemen silinmiş olan Hadrianus tunik ve toga giymiş olarak sağdadır ve togasının üst kesimi ile başını örtmüş olup soldaki Antoninus Pius da aynı şekilde giyinmiştir³⁶⁶. Antoninler Sunağındaki diğer iki figür, panelin solunda en dipte, togalı, sakalsız genç yaşlardaki Marcus Aurelius, Antoninus ile Hadrianus arasındaki togalı ve kıvrıkcık saçlı çocuk ise Lucius Verus' tur³⁶⁷. (Resim 43).

Evlat edinme sahnesinin yanında ki kabartma kurban törenini tasvir edilmektedir. Arka planda müzisyenler vardır ve iki hizmetçi kurban boğasını tutmaktadır. Figürlerin profilden ve 4/3 dönüşle tasvir edilmiş olmalarına ve iki hizmetçinin boğaya doğru eğilmiş olmalarına karşın sahne temel olarak hareketsizdir. Sabina ve Yaşlı Faustina'nın da dâhil

³⁶⁰ Price 1984, 159.

³⁶¹ Özgan 2013b, 258.

³⁶² Özgan 2013b, 258. ; Price 1984, 159.

³⁶³ Kleiner 1992, 311.

³⁶⁴ Price 1984, 159.

³⁶⁵ Kleiner 1992, 311.

³⁶⁶ Doğer 2009, 144.

³⁶⁷ Doğer 2009, 144.

olduğu, imparatorluk ailesinin önemli üyeleri, kurban sahnesinin sağında ve evlat edinmenin tanıkları olarak cephesel pozisyonda tasvir edilmişlerdir³⁶⁸ (Res.44).

Diğer bir kabartma düşman üzerine yapılan bir saldırı sahnesi işlenmiştir. Bir Roma süvarisi arkadan bir barbara saldırıyorken, başka bir barbar atların ayakları altında ezilmektedir. Diğer bir barbar figürü ise kılıcını ve kalkanını Romalı saldırısına karşı koruyucu olarak sırtına doğru kaldırmaktadır. Burada ki önemli bir sahne de (Traianus Sütununda Decebalus gibi) kılıçlarını göğüslerine daldırıp intihar eden kişilerin tasvir edilmesidir.(Res.45) Ephesos'taki Büyük Antonin sunağında ki bu anıtta iki farklı stil vardır. Birincisi ayakta dimdik cepheden tasvir edilen hareketsiz sitil, ikinci ise savaş sahnelerinin olduğu alanlarda hareketli ve çeşitli jestlerde tasvir edilmiş hareketli stildir³⁶⁹.

³⁶⁸ Doğer 2009, 144.

³⁶⁹ Kleiner 1992, 312.

4. SONUÇ

*Apotheosis*³⁷⁰ (*ἀποθέωσις*) kavramı ölü birinin tanrılar arasına katılması anlamına gelmektedir. Ayrıca bu terim *Orphizim*³⁷¹, de de yaşam döngüsünün bir parçası olan tanrısal kata yükselme hareketini temsil etmiştir³⁷². Bu kavramın kökeni aslında Anadolu arkeolojisinde sık rastladığımız *heroon* (mezar anıtları)'a denk gelmektedir. Roma döneminde özellikle birinci yüzyılda ilgi odağı olmasına rağmen aslında bu dönemden öncece tanrısallaştırmanın var olduğu ve Romalılar'ında bunlardan esinlendiği bilinmektedir. Kralların tanrı olduğuna inanılmasının kökeninde doğu etkisi var olup, Grek dünyasına tam anlamıyla Büyük İskender'in kurmuş olduğu imparatorluk ve bu dönemden sonra kurulan krallıklarla girmiştir. Yunan mitolojisinin tanrı ile ölümlüler arasında bir fark oluşturmamasıyla yönetim sahibi olan kişilerin kendilerini ya kahraman ilan etmesine ya da bir tanrıya dayandırmasıyla Yunan dünyasında yaygınlık kazanmış ama buna rağmen bu dini gelenek insan yaşıyorken tanrısalaşmasına da izin vermemiştir³⁷³. Roma Cumhuriyet Döneminde *apotheosis*, Romanın erken dönemlerinde Romulus'un, *Quirinus* adı altında tanrısallaştırılmasıyla başlamış ancak Romulus'dan sonra Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar Roma'da başka hiç kimse tanrısallaştırılmamıştır³⁷⁴. Roma Dönemi'nde *apotheosis* hakkındaki temel bilgileri Herodianus ve Cassius Dio'nun imparatorların cenaze törenleri hakkında anlattıklarından, edebiyat ve tarihi kaynaklardan özellikle şiirlerden öğreniyoruz ve sikkeler aracılığıyla da *apotheosis*'in kimler için uygulandığını ispatlamaktayız³⁷⁵. Roma imparator ve imparatoriçelerinin *apotheosis*'inin temel modelini Romulus ve Hercules'in tanrısallaştırılması oluşturulmaktadır³⁷⁶. Romulus, romanın kurucusu kabul edilmiş olup ölümünden sonra tanrı ilan edilmiş ve adına tapınaklar yapılarak bir tanrı gibi *Quirinus* adı altında tapınılmış³⁷⁷. Böylece Romulus'un *apotheosis*'i, Roma da Romulus'dan sonra ilk kez

³⁷⁰ Apotheosis Antik Yunan ve Roma da insanların yani ölümlülerin tanrılar katına yükselmesidir. Bu motifin sanat eserlerinde işlenmesine ise apotheos denmekteydi. Bkz. Tekçam 2007, 19; Bir insanın ilahlaştırılması ya da tanrılar katına yerleştirilmesidir. Bkz. Roberts 2013, 47; Genellikle tanrı ya da tanrıçaların eşliğinde göğe yükselmedir. Bkz. Tuck 2014, 34.

³⁷¹ Orphizim inancına göre, bu dünyadaki hayat gerçek bir felaket olup ancak ölüm kurtuluş anlamına gelmektedir. Ölüm sadece ruh göçü(reenkarnasyon) cezasından oluşan cehennemi bir zincirin parçasıdır. Bu inancı benimseyenler için bu hayatın bitmesiyle yeniden doğum zinciri tamamlanacak ve ruh özgür kalacaktır. Bkz. Bırcıman 1939, 368-374. ; Bremmer 2002, 11-26.

³⁷² Çınar 2010, 89. ; Dürüşken 2011, 51-52.

³⁷³ Çınar 2010, 89.

³⁷⁴ Çınar 2010, 90.

³⁷⁵ Cannadine- Price 1987, 69.

³⁷⁶ Cannadine- Price 1987; 73.

³⁷⁷ Cannadine- Price 1987; 73.

tanrısallaştırılan Julius Caesar ve daha sonra gelen imparatorların *apotheosis*'inin prototipini oluşturmuştur³⁷⁸.

Apotheosis konusu zamanla da dönemin siyasi ve dini şartlarına göre gelişim göstererek pagan Antik Çağ'ın bitimine dek özellikle yönetici kişiler tarafından kullanılan bir kavram olmuş ve çeşitli sanat yapıtlarıyla taçlandırılmıştır. Gemmeler üzerinde; Augustus, Claudius ve Tiberius'un, zafer takları üzerinde Sabina'nın ve Titus'un, sütun kaidesi üzerinde Antoninus Pius ve Faustina'nın *apotheosis*'i işlenmişken, Hristiyanlık Dönemi'nde de *diptych* üzerinde "dönek" lakaplı imparator Julianus'un *apotheosis*'i işlenmiştir (Res. 46)³⁷⁹

³⁷⁸ Cannadine- Price 1987; 74.

³⁷⁹ British Museum'da sergilenen bir *diptych*(bunlar genellikle tarihlidir. Bu nedenle diğer fildişi ve küçük boyutlu sanat eserlerinin sınıflandırılmasına yardımcı olur. Birbirine menteşeyle bağlanmış iki levhadan oluşur. Yeni atanmış konsüller ya da diğer yüksek görevli kişiler göre başladıklarını çevrelerindeki kimselere bu levhalara yazarak duyururlardı. Ancak eldeki levhacıkların hiçbirinde bu yazılar kalmamıştır. Dışları da çeşitli resimlerle süslenirdi. Bkz. Grant 1998, 87) üzerinde işlenmiş Julianus'un üç ayrı sahnede tanrısallaştırılması işlenmiştir. En alt sahnede dört filin çektiği bir arabada oturmuş, toga giymiş sağ elinde defne dalı sol elinde imparatorluk asası tutan Julianus bulunmaktadır. Bunun üst frizinde jüpiterin savaş arabası üzerinde çıplak olarak betimlenmiş bir tanrı ve kartal motifleri vardır. Bu kartal motifleri ve jupiterein savaş arabası da *apotheosis*'in belirleyicisi birer simgesi olarak ölen kişinin ruhunun tanrılar katına taşındığını göstermektedir. Ayrıca buradaki odun yığını da cenaze törenini göstermektedir. En üst frizde de persofonike kanatlı iki figür tarafından taşınan Julianus'un *apotheosis* sahnesi bulunmakta ve bu sahneyi karşısında tanrısallaşan Julianus'u cennete karşılayan beş erkek figürü bulunmaktadır. Üst frizde *apotheosis* sahnesini sağ taraftan çevreleyen bir burç kuşağı bulunmakta olup bu kuşağı çeviren Helios betimi de yer almaktadır. Büyük olasılıkla bu üç frizde de betimlenen kişi Julianustur. Bu eser Hristiyanlığın resmi din olarak kabul edilmesinden sonrasına tarihlenmekte olup bu eserde *apotheosis*'i olan kişi Hristiyanlığın resmi din olmasına rağmen Hristiyanlıktan ziyade pagan ve yunan inancına duyduğu ilgiden dolayı "dönek" olarak lakablandırılan Julianus olmalıdır. Çünkü *apotheosis* kavramı Hristiyanlığın resmi din olmasıyla beraber kilise tarafından kabul gören dini bir ritüel olma olasılığını kaybetmiştir. Buna rağmen *apotheosis* konusu işlenmiş bu eserde konu edinen kişinin Hristiyanlığı pagan ve yunan inançlarının önüne koymayan Julianustur.

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

Kısaltmalar

CJ The Classical Journal

BiblArch Biblical Archaeologist

JWI Journal of the Warburg and
Courtauld Institutes.

JRS Journal of Roman Studies

KAYNAKÇA

Antik Kaynakça

- Cic. Nat. De. Cicero, *De Natura Deorum*. Tanruların Doğası, Çev.: F. G. Özaktürk – F. Telatar, Ankara, 2006.
- Cic. Rep. Cicero, *De Republica, De Legibus, Somnium*, tr. C. W. Keyes, Loeb, 1982.
- Cic. Orat. Cicero, *Verrine Orations*, tr. L. H. G. Greenwood, 2. Vol, Loeb, 1935.
- Cic. Tusc Cicero, *Tusculan Disputations*, J. E. King, Harvard Uni.,Loeb,1950.
- Hes. Th. Hesiodos, *Theogonia*. Tanruların Doğuşu, Çev.: A. Erhat – S. Eyuboğlu, TTK: Ankara, 1977.
- Hom. İl. Homeros Hom. İl. Homeros, *İlyada. İlyada*, Çev.: A. Erhat – A. Kadir, Can Yayınları: İstanbul, 2010
- Hor. carm. 1936 Horatius, *Carmina*, Part I, trans.: C. J. Kraemer, Modern Library, 1936.
- Lucr. Lucretius , W. H. D. Rouse, Harvard Uni.,Loeb.1961.
- Plut. Lys. Plutarkhos, *Lysandros, Lysandros*. Lysandros – Sula, Çev.: N. B. Gürsoy, Cumhuriyet Kitap: İstanbul, 1999.
- Res Gestae Augustus, Emperor of Rome, *Res Gestae Divi Augusti*, As Recorded in *Monumentum Ancyranum* and the *Monumentum Antiochenum*, Edt. Rex Wallace, Wauconda, Bolchazy-Carducci Publishers, 2000.
- Thuk. Thukides, *Peloponnesos Savaşları*, Çev.: F. Akderin, İstanbul, 2010.

Modern Kaynakça

- Altan 2014 S. Altan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, Ankara, 2014.
- Ando 2003 C. Ando, “*Continuity and Change, from Republic to Empire*”, Roman Religion, Edinburgh, 2003.
- Baydur 1998 N. Baydur, *Roma Sikkeleri*, İstanbul, 1998.
- Beard 1998 M. Beard, *Religions of Rome*, Vol. 1. Cambridge, 1998.
- Bicceman 1939 E. Bickerman, “*The Orphic Blessing*”, *JWI* 2/4, 1939.
- Bremmer 2002 J. N. Bremmer, *The Rise and Fall of the Afterlife*, London, 2002.
- Boak 1916 A. E. R. Boak, “*The Theoretical Basis of the Deification of Rulers in Antiquity*”, *CJ* 11/5, 1916.
- Bosworth 2005 A. B. Bosworth, *Büyük İskender'in Yaşamı ve Fetihleri*, Çev.: H. Çalışkan, Ankara. 2005.
- Buxton 2014 B. A. Buxton, “*A New Reading of the Belvedere Altar*” *AJA*, 2014.
- Cannadine- Price 1987 D. Cannadine, S. Price, *Rituals of Royalty*, New York, 1987.
- Cass. Dio. 1989 Cassius Dio Cocceianus, *Dio's Roman History*, Çev.: by, E. Carry, Harvard University Press, Loeb Classical Library, Cambridge, 1989.
- Çınar 2010 Ö.T. Çınar, “*Antik Dönemde 'Öteki Dünya', 'Apotheosis' ve 'Consegratio' Kavramları*”, *Arkeoloji ve Sanat*, 135, 85 – 101. 2010.
- Cook 1914 A. B. Cook, *Zeus: A Study in Ancient Religion I*, Cambridge, 1914.
- Cook 1934 S. A. Cook, “*Cambridge Ancient History*,” vol.x, The Augustan Empire, Cambridge University Press, New York, 1934.
- Cumont 1911 F. Cumont, *The Oriental Religions in Roman Paganism*, Chicago, 1911.
- Devore 2008 G. M. Devore, *Walking tours of ancient Rome*, English, 2008.
- Doğar 2009 E. Doğar, *Roma Heykeltıraşlığı (ders kitabı)*. Ege Üniversitesi

- Yayınları, İzmir, 2009.
- Dowden 1992 K. Dowden, *Religion and the Romans*, London, 1992.
- Dürüşken 2011 Ç. Dürüşken, *Roma'nın Gizem Dinleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2011.
- Elderkin 1936 G. W. Elderkin, "The Deification of Homer by Archelaos", *American Journal of Archaeology*, Vol. 40, No: 4, 1936.
- Er 2006 Er, Y. *Klasik Arkeoloji Sözlüğü*, Phoenix Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2006.
- Erhat 2006 A. Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Ankara, 2006.
- Evans 1992 J. D. Evans, *Peruasion*, Ann Arbor, 1992.
- Everitt 2009 A. Everitt, *Hadrian and the triumph of Rome*, New York, 2009.
- Foss 1990 C. Foss, *Roman Historical Coins*, 1990.
- Freeman 2013 C. Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, Dost Kitabevi Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2013.
- Freisenbruch 2011 A. Freisenbruch, *Caesar's Wives: Sex, Power, and Politics in the Roma Empire*, New York, 2011.
- Friedlan-Sobocinski-Gazda 2015 E. A. Friedland, G. M. Sobocinski, K. E. Gazda, *The Oxford handbook of Roman Sculpture*, New York, 2015.
- Frieslander 1999 E. Frieslander, "Dancing Muses?" *Assaph, Studies in Art History*, 4. 1999, 1–20.
- Grant 1949 M. Grant, "The Augustan Constitution", *Gar*, vol.18, 1949.
- Galinsky 1996 K. Galinsky, *Augustan Culture*, Princeton University Press, New Jersey, 1996.
- Gibbon 1737-1794 E. Gibbon, *Decline and Fall of the Roman Empire* Vol.1, New York, 1737-1794.
- Giuliani 2017 L. Giuliani; "The Great Cameo of France(Grand Camee de) and the succession of Tiberius" 2017.
- Gordon 2003 R. Gordon, *From Republic to Principate: Priesthood Religion and Ideology*, Roman Religion, Ando, C. (ed.), Edinburgh University

- Pres, London, 2003, s.62-84.
- Goodman 2007 M. Goodman, Rome and Jerusalem, London, 2007.
- Jones 1945 A. H. M. Jones, “*Elections Under Augustus*”, JRS, vol. 45, 1945.
- Kleiner 1992 D. E. E. Kleiner, Roman Sculpture, New Haven and London, 1992.
- Kleiner 2016 F. S. Kleiner, A history of Roman art, Australia: cengage Learning, 2016.
- Kreitzer 1996 L. Kreitzer, *Striking new images: Roman imperial coinage and the New Testament World*, Sheffield, 1996.
- Kleitzer 1990 L. Kleitzer, “*Apotheosis of the Roma Emperor*”, BiblArch 53/4, 1990.
- Lorange 1947 H. P. Lorange, Apotheosis in Ancient Roma Potraiture, Oslo, 1947.
- Lott 2004 J. B. Lott, The Neighborhoods of Augustan Rome, New York, 2004.
- Honour- Fleming 2005 H. Honour, J. Fleming, A World history of art, London, 2005.
- İplikçioğlu 2007 N. İplikçioğlu, “*Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları*”, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.
- Howgego C. Howgego, *Sikkeler Işığında Eskiçağ Tarihi*, Çev.: O. Tekin, İstanbul, 1998.
- McNeill 2015 W. H. McNeill, *Dünya Tarihi*¹⁶, çev.: A. Şenel. Ankara, 2015.
- Mommsen 1929 T. Mommsen, *The History of Rome*, vol.3, London, 1929.
- Opper 2008 T. Opper, *Hadrian: Empire and Conflkt*, Cambrige, 2008.
- Ogilvie 1969 R. M. Ogilvie, The Romans and Their Gods in the Age of Augustus W.W. Norton & Company, USA, 1969.
- Özgan 2013a R. Özgan, Roma Portre Sanatı I, Ege Yayınları, İstanbul, 2013.
- Özgan 2013b R. Özgan, Roma Portre Sanatı II, Ege Yayınları, İstanbul, 2013.
- Özbeyoğlu 1999 E. Özbeyoğlu, “İlkçağ Anadolu Kültüründe Esrime,” XII. T.T.K. Kongresi, Ankara, 1999.

- Pinkwart 1965 D. Pinkwart, “*Das Relief des Arkhelaos von Priene*”, *Antike Plastik IV*, 1965, 54-65.
- Pollitt 1986 J. J. Pollitt, *Art in the Hellenistic Age*, Cambridge, 1986.
- Price 1970 S. R. F. Price, “*Between Man and God: Sacrifice in Roma Imperial Cult*”, *JRS*, vol.70, 1970.
- Price 1984 S. R. F. Price, *Rituals and Power*, New York, 1984.
- Rehak-Younger 2006 P. Rehak, J. G. Younger, *Imperium and Cosmos, Augustus and the northern Campus Martius*, Madison, 2006.
- Ridgway 1990 B. S. Ridgway, *Hellenistic Sculpture*, Wisconsin, 1990.
- Roberts 2013 E. H. Roberts, *Encyclopedia of Comparative Iconography, Themes Depicted in Works of Art*, Routledge, 2013.
- Roberts 2011 J. M. Roberts, *Dünya Tarihi.1*, çev.: İ. Erman, İstanbul, 2011.
- Rowell 1962 H. Rowell, *Rome: In The Augustan Age*, University of Oklahoma, 1962.
- Rumpf 1949 A. Rumpf, *Yunan ve Roma Sanatı*, Çev: J. İnan, İstanbul, 1949.
- Salmon 1944 E. T. A. Salmao, *History of the Roman World*, Methuen, New York, 1944.
- Sayles W. G. Sayles, *Ancient coin collecting III: the Roman World*, Lola, Wis. : KP; Newton Abbot: David & Charles, 2007.
- Schneid 2003a J. Schneid, *Roman Religion*, , Indiana, 2003.
- Schneid 2003b J. Schneid, “*Hierarchy and Structure in Roman Polytheism: Roman Methods of Conceiving Action*”, *Roman Religion*, Ando, C. London, 2003.
- Scullard 1988 H. Scullard, *Festivals and Ceremonies of the Roman Republic*, Thames and Hudson, London, 1981.
- Seager 2005 R. Seager, *Tiberius*, Malden, 2005.
- Shelton 1988 J. A. Shelton, *As the Romans Did*, Oxford, 1988.
- Shotter 1991 D. Shotter, *Augustus Caesar*, Routledge, London, 1991.

- Strong 1914 S. A. Strong, “*A Note on Two Roman Sepulchral Reliefs*”, JRS 4/2, 1914.
- Syme 1939 R. Syme, *The Roman Cultural Revolution*, London, 1998.
- Şahin 1999 M. Şahin, “*Miletupolis Adak Levhaları Üzerinde Apollon Kitharodos*”, *Anadolu Araştırmaları*, 15, 1999, 383 – 429.
- Taşdöner 2017 K. Taşdöner, “*Anadolu’da Roma Eyaletleri Augustus Dönemi.*” Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, İstanbul, 2017.
- Tekçam 2007 T. Tekçam, *Arkeoloji Sözlüğü*, İstanbul, 2007.
- Toynbee 1978 J. M. C. Toynbee, *Roman Historical Portraits*, London, 1978.
- Tuck 2014 S. L. Tuck, *A History of Roman Art*, Chichester, 2014.
- Turcan 1996 R. Turcan, *The Cults of the Roman Empire*, Oxford, 1996.
- Tranquillus 2008 G. S. Tranquillus, *On iki Caesar’ın Yaşamı*, Çev.: F. Telatar-G. Özaktürk, Ankara, 2008.
- Ulansey 1991 D. Ulansey, *The Origins of the Mitraic Mysteries, Cosmology and Salvation in Ancient World*, Oxford, 1991.
- Watzinger 1903 C. Watzinger, *Das Relief des Archelaos von Priene*, Berlin, 1903.
- Walker 1995 S. Walker, *Greek and Roman Portraits*, by British Museum press, 1995.
- Yeomans 2017 S. K. Yeomans, “Classical Corner: A Coment Gives Birth to an Empire”, *BiblAch*, 2017.
- Zanker 1996 P. Zanker, *The Mask of Socrates. The Image of the Intellectual in Antiquity*, Los Angeles, 1996.
- Zanker 1976 P. Zanker, *The power of images in the Age of Augustus*, Çev.: A. Shaprio, London, 1976.

RESİMLER

Resim 1: IV. Antiochos.

Resim 2: Arkhelaos kabartması.

Resim 3: Pertinax'in consecratio'su.

Resim 4: Julius Caesar.

Resim 5: Julius Caesar

Resim 6: Augustus'un tanrısallığının belirtilmesi.

Resim 7: imparator Vespasianus.

Resim 8: Lulia'nın consecratio'su

Resim 9: Traian ve Plotina'nın apotheosis'i.

Resim 10: M. Aurelius consecratio'su.

Resim 11: Valerian II consecratio'su.

Resim 12: Bergama Altarı.

Resim 13: Julius Caesar apotheosis'i.

Resim 14: Gemme Augustae.

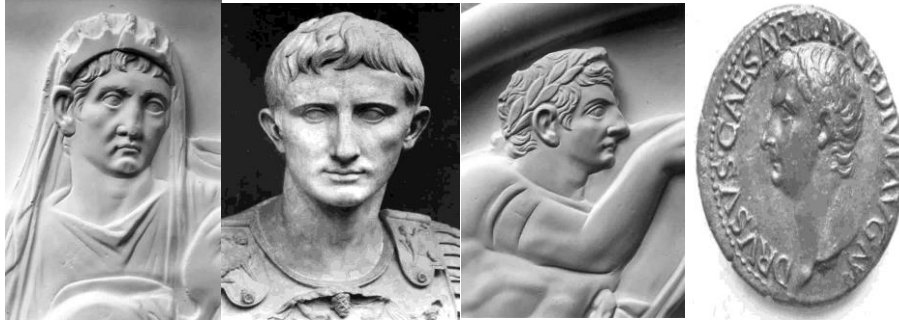
Resim 15: Augustus'un tanrısallığının gösterilmesi.

Resim 16: Augustus'un tanrısallığının gösterilmesi.

Resim 17: Tiberius'un apotheosis'i

Resim 18: Augustus.

Resim 19: Durusus.

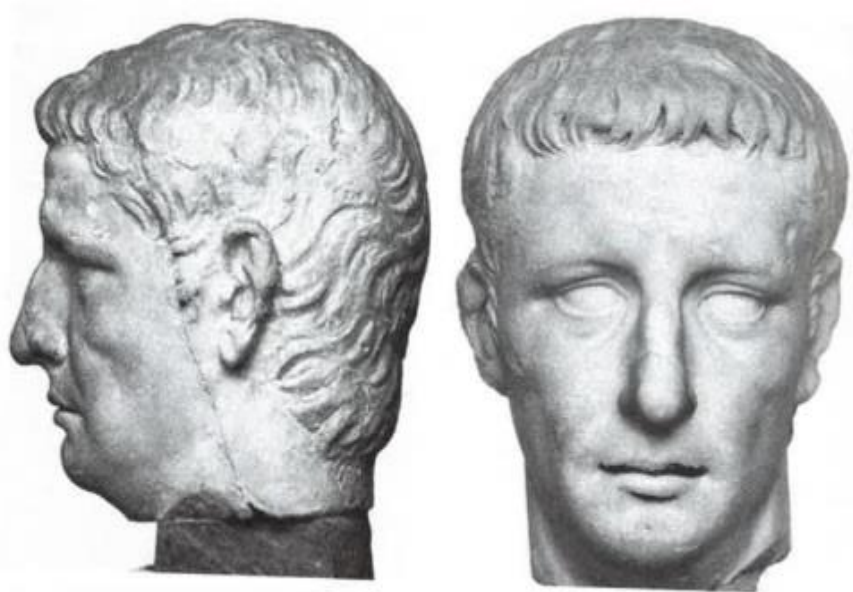
Resim 20: Claudius'un apotheosis'i.

Resim 21: Claudius'un tanrısallaştırılması.

Resim 22: Claudius'un tanrısallaştırılması.

Resim 23: Claudius.

Resim 24: Titus Zafer Takı.

Resim 25: Titus'un apotheosis'i.

Resim 26: Titus Napoli Portresi.

Resim 27: Titus'un Kudüs'e girişı.

Resim 28: Kutsal eşyaların kentten çıkartılması.

Resim 29: Saina'nın apotheosis'i.

Resim 30: Sabina
Ostia portre yontusu.

Resim 31: Sabina'nın consecratio'su.

Resim 32: Hadrianus.

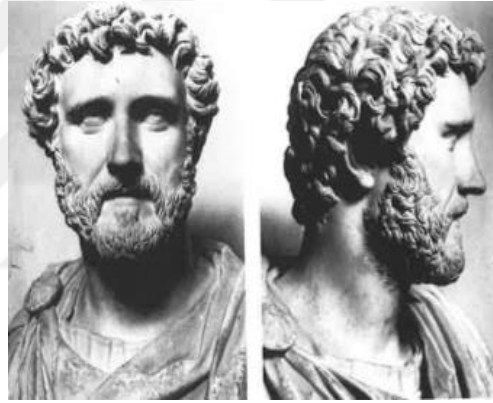
Resim 33: Hadrianus'un Consecratio'su.

Resim 34: Antoninus Pius ve Faustina'nın apotheosis'i.

Resim 35: Antoninus Pius.

Resim 36: Antoninus Pius.

Resim 37: Faustina.

Resim 38: Decursio.

Resim 39: Faustina'nın consecratio'su.

Resim 40: Antoninus Pius'un consecratio'su.

Resim 41: Lucius Verus apotheosis.

Resim 42: Lucius Verus consecratio'su.

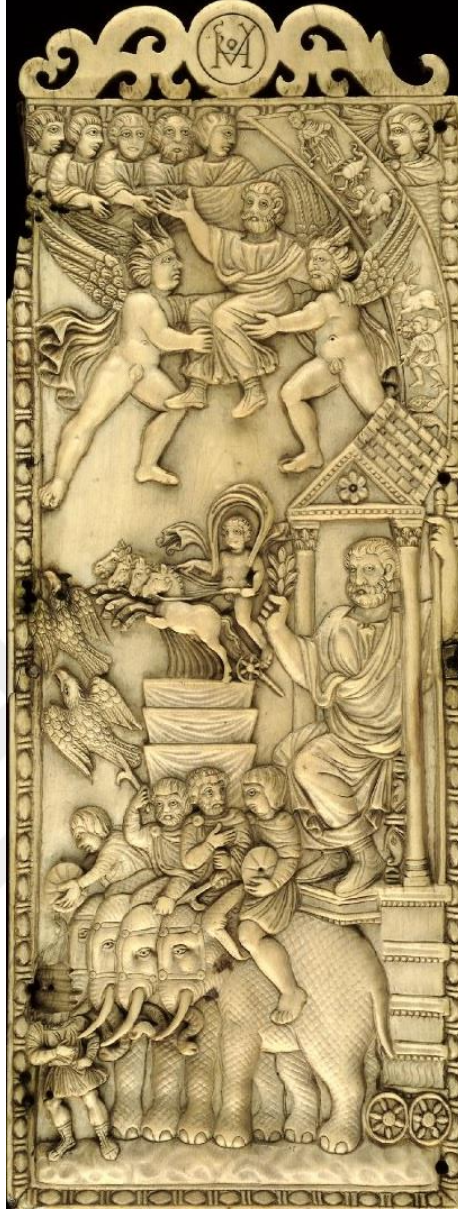
Resim 43: Lucius Verus Adoption sahnesi.

Resim 44: Efes Part Anıtı Friz.

Resim 45: Efes Part Anıtı Friz.

Resim 46: Diptycha üzerinde Julianus'un apotheosis'i

Resim Listesi

- Resim 1: IV. Antiochos.(L. Kreitzer 1990, s 212)
- Resim 2: Arkhelaos kabartması. (D. Pinkwart 1965, 54-65)
- Resim 3: Pertinax'ın Consecrationu.([www. wildwinds. com/coins/ric/pertinax/i.html](http://www.wildwinds.com/coins/ric/pertinax/i.html) (RIC 660C).
- Resim 4; Caesar'ın tanrısallığının belirtilmesi.(N. Baydur 1998, Lev. IX.65)
- Resim 5: Julius Caesar (N. Baydur 1998, Lev. VII.52)
- Resim 6: Augustus'un tanrısallığının belirtilmesi. .(H.A. Grueber 1970, Plate CVI. 9)
- Resim 7: imparator Vespasianus.([www. wildwinds. com/coins/ric/vespasian/t.html](http://www.wildwinds.com/coins/ric/vespasian/t.html). (RIC 79).
- Resim 8: Lulia'nın Consecrationu.(N. Baydur 1998, Lev. XVI. 141)
- Resim 9: Traian ve Plotina'nın apotheosisi.([www. wildwinds. com/coins/ric/hadrian/t.html](http://www.wildwinds.com/coins/ric/hadrian/t.html). RIC 232b)
- Resim 10: M. Aurelius Consecration.([www. wildwinds. com/marcus_aurelius/i.html](http://www.wildwinds.com/marcus_aurelius/i.html) (RIC 659).
- Resim 11: Valerian II Consecraton.([www. wildwinds. com/coins/ric/valerian_11 /t.html](http://www.wildwinds.com/coins/ric/valerian_11/t.html) RIC.9)
- Resim 12: Bergama Altarı. (D. E.E. Kleiner 1992, res.85)
- Resim 13: Julius Caesar Apotheosis.(P. Zanker 1990, res.177)
- Resim 14: Gemme Augustae. ([https://www. Britannica.com/topic/ Gemma-Augustea.](https://www.Britannica.com/topic/Gemma-Augustea))
- Resim 15: Augustus'un tanrısallığının gösterilmesi.(H.A. Grueber 1970, Plate CVII.13)
- Resim 16: Augustus'un tanrısallığının gösterilmesi.(H.A. Grueber 1970, Plate CIXIX. 13)
- Resim 17: Tiberius'un Apotheosis'i (L. Giuliani 2017,res.1)
- Resim 18: Augustus. (L. Giuliani 2017,res.5-6)
- Resim 19: Durusus. (L. Giuliani 2017,res.7-8)
- Resim 20: Claudius'un Apotheosis'i.(Çınar 2010, fig. 2.)
- Resim 21: Claudius'un tanrısallaştırılması.(L.Kleitzer 1996, res.23)
- Resim 22: Claudius'un tanrısallaştırılması.(L.Kleitzer 1996, res.21)
- Resim 23: Claudius.(Özgan 2013a, res.165b-c.)
- Resim 24: Titus Zafer Takı.(D.E.E. Kleiner 1992, res. 154)
- Resim 25: Titus'un apotheosisi (D.E.E. Kleiner 1992, res. 157)
- Resim 26: Titus Napoli Portresi (Özgan 2013b, res. 15a-b)
- Resim 27: Titus'un Kudüs'e girişi (D.E.E. Kleiner 1992, res. 156)

- Resim 28: Kutsal eşyaların kentten çıkartılması. (D.E.E. Kleiner 1992, res. 155)
- Resim 29: Saina'nın apotheosisi.(D.E.E. Kleiner 1992, res. 222)
- Resim 30: Sabina Ostia portre yontusu. (Özgan 2013b, res. 175a)
- Resim 31: Sabina Consecratio.(www.wildwinds.com/coins/ric/sabina/i.html. RIC 1052).
- Resim 32: Hadrianus.(Özgan 2013b, res.139a-b)
- Resim 33: Hadrianus Consecratio. (www.culturekiosque.com/art/exhibiti/hadrian_gold_aureus_second_jewish_revolt.html)
- Resim 34: Antoninus Pius ve Faustina'nın Apotheosisi(D.E.E. Kleiner 1992, res. 253)
- Resim 35: Antoninus Pius.(Özgan 2013b, res.196)
- Resim 36: Antoninus Pius.(Özgan 2013b,res.197b-c)
- Resim 37: Faustina (Özgan 2013b,res. 221a-b)
- Resim 38: Decursio(D.E.E. Kleiner 1992, res. 254)
- Resim 39: Faustina'nın Consecrationu(www.wildwinds.com/coins/ric/faustina/i.html. RIC 1132-1133).
- Resim 40: Antoninus Pius'un Consecrationu(www.wildwinds.com/coins/ric/antoninus-pius/i.html. RIC 429-436).
- Resim 41: Lucius Verus apotheosis(D.E.E. Kleiner 1992, res. 281)
- Resim 42: Lucius Verus Consecratio.(www.wildwinds.com/coins/ric/Lucius_verus/i.html. RIC 596a).
- Resim 43: Lucius Verus Adoption sahnesi(D.E.E. Kleiner 1992, res. 279)
- Resim 44: Efes Part Anıtı Friz(D.E.E. Kleiner 1992, res. 280)
- Resim 45: Efes Part Anıtı Friz.(www.livius.org/articles/place/ephesus-photos/ephesus-parthian-monument/)
- Resim 46: Diptycha üzerinde Julianus'un Apotheosis'i
(www.britishmuseum.org/resaerch/collection_object_details.aspx?objectId=60464&partId=1)